

ISSN 2786-9156 (PRINT)
ISSN 2786-9164 (ONLINE)

ВІСНИК

Луганського
навчально-наукового інституту
імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

*Заснований у 1997 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік*

Випуск 4 (108)

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

ВІСНИК

Луганського
навчально-наукового
інституту
імені Е. О. Дідоренка

Засновник і видавець – Донецький державний університет внутрішніх справ. *Реєстрація в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення. Рішення від 31.08.2023 № 771. Ідентифікатор медіа R30-01197.*Включений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук за категорією «Б» Наказом МОН України від 02.07.2020 № 886 (зі змінами від 25.10.2023 № 1309) *Входить до Міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща) та онлайн бази HeinOnline

4

2024

Редакційна колегія:

Є. О. Письменський – д-р юрид. наук, проф. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна) – *головний редактор*; **І. М. Кравченко** – канд. юрид. наук, доц. (Університет Короля Данила, м. Івано-Франківськ, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, проф. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна) – *відповідальний секретар*; **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна); **В. С. Бондар** – канд. юрид. наук, проф. (ННГІ НА СБ, м. Київ, Україна); **С. В. Головкін** – канд. юрид. наук, доц. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна); **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛьвДУВС, м. Львів, Україна); **А. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, доц. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна); **М. В. Кривонос** – канд. юрид. наук, доц. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, проф. (Об'єднана штурмова бригада НПУ «Лють», Україна); **О. В. Одинцова** – канд. юрид. наук, доц. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна); **Р. Л. Степанюк** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС, м. Харків, Україна); **І. В. Чеховська** – д-р юрид. наук, проф. (ІДФС України, м. Ірпінь, Україна); **Т. Фельтес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), ст. проф. (Рурський університет, м. Бохум, Німеччина).

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького державного університету внутрішніх справ
(протокол № 5 від 24 грудня 2024 року)*

Офіційний сайт: luhbulletin.dnuvs.ukr.education

Для науковців та юристів-практиків.

☒ Донецький державний університет внутрішніх справ,
вул. Велика Перспективна, б. 1, м. Кропивницький, Україна, 25015

ISSN 2786-9156 (PRINT)
ISSN 2786-9164 (ONLINE)

BULLETIN

**of Luhansk
Educational-Scientific Institute
named after E. Didorenko**

Scientific journal

*Founded in 1997
Periodicity of issue – 4 numbers a year*

Issue 4 (108)

Publishing House
"Helvetica"
2024

BULLETIN

Luhansk
Educational-Scientific
Institute named after
E. Didorenko

The founder and publisher is Donetsk State University of Internal Affairs. *Registration with the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting. Decision No. 771 dated 31.08. 2023. Media ID R30-01197. *Included in the list of specialized scientific publications in legal sciences under category "B" by the Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated 02.07. 2020 No. 886 (as amended from 25.10.2023 No. 1309) *Includes the International Scientometric Database Index Copernicus International (Re-public of Poland) and the Online Database HeinOnline

4
2024

Editorial Board:

Ye. O. Pysmenskyi – DSc (Law), Prof. (E.O. Didorenko LESI of DonSUIA, Kropyvnytskyi, Ukraine) – *Editor-in-Chief*; **I. M. Kravchenko** – PhD (Law), Assoc. Prof. (King Danylo University, Ivano-Frankivsk, Ukraine) – *Deputy Editor-in-Chief*; **V. V. Kovalenko** – PhD (Law), Prof. (E.O. Didorenko LESI of DonSUIA, Kropyvnytskyi, Ukraine) – *Executive Secretary*; **A. H. Bobkova** – DSc (Law), Prof., Academician of NALS of Ukraine (DonSUIA, Kropyvnytskyi, Ukraine); **V. S. Bondar** – PhD (Law), Assoc. Prof. (Educational-Scientific Institute of Humanities of the National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine); **S. V. Holovkin** – PhD (Law), Assoc. Prof. (E.O. Didorenko LESI of DonSUIA, Kropyvnytskyi, Ukraine); **M. V. Karchevskiyi** – DSc (Law), Prof. (Lviv SUIA, Lviv, Ukraine); **A. V. Kovalenko** – PhD (Law), Assoc. Prof. (E.O. Didorenko LESI of DonSUIA, Kropyvnytskyi, Ukraine); **M. V. Kryvonos** – PhD (Law), Assoc. Prof. (E.O. Didorenko LESI of DonSUIA, Kropyvnytskyi, Ukraine); **V. F. Nesterovych** – DSc (Law), Prof. (Lyut Assault Brigade, Ukraine); **O. V. Odyntsova** – PhD (Law), Assoc. Prof. (E.O. Didorenko LESI of DonSUIA, Kropyvnytskyi, Ukraine); **R. L. Stepaniuk** – DSc (Law), Prof. (KhNUA, Kharkiv, Ukraine); **I. V. Chekhovska** – DSc (Law), Prof. (ISFS, Irpin, Ukraine); **T. Feltes** – dr. habil (DSc (Law)) (Ruhr University, Bochum, Germany).

*Recommended for printing by the Academic Council
of Donetsk State University of Internal Affairs
(minutes No. 5 dated December 24, 2024)*

Official web-site: luhbuletin.dnuvs.ukr.education

For scientists and lawyers-practical workers.

✉ Donetsk State University of Internal Affairs, Velika Perspektivna, 1,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25015

ЗМІСТ

**Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
ДЕРЖАВИ І ПРАВА****Расторгуєва Н.О.**

СИСТЕМА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ВІДПОВІДАЛЬНИХ ЗА РЕАЛІЗАЦІЮ ІНТЕГРАЦІЇ ACQUIS COMMUNAUTAIRE В УКРАЇНІ..... 9

Стецюк Б.Р.КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТИНУЇТЕТ У XIX СТ. В УКРАЇНІ:
ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ..... 21**Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ
ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА****Вітвіцький С.С., Семеншин М.О., Князєв С.М.**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 29**Воробель У.Б.**ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ АДВОКАТІВ В УКРАЇНІ ТА РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ..... 38**Glavan Boris, Cicala Alexandru**APPROACHES REGARDING THE LEGAL REGIME OF SPECIAL INVESTIGATIVE
MEASURES IN THE LEGAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA..... 46**Ємець І.О.**ПІДХІД, ОРІЄНТОВАНИЙ НА ПОТЕРПІЛОГО: ОКРЕМІ КРОКИ НА ШЛЯХУ
ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ..... 55**Зіневич А.М., Богініч І.О.**ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ
ЩОДО ПОШТОВИХ, ТЕЛЕГРАФНИХ ТА ІНШИХ ПОВІДОМЛЕНЬ,
ПЕРЕДАНИХ МЕРЕЖАМИ ЕЛЕКТРОННОГО І ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ
НА ОСНОВІ ЗАКОРДОННОГО ДОСВІДУ..... 65**Ісаєнко Є.Г.**ЖУРНАЛІСТ ЯК ПОТЕРПІЛИЙ ВІД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 171 КК УКРАЇНИ..... 74**Коваленко А.В.**ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА НЕПРОЦЕСУАЛЬНІ РІШЕННЯ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ..... 86**Пономарьова Т.І.**ДО ПИТАННЯ ЩОДО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕВІДВОРОТНОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА КОРУПЦІЮ, ВИЗНАЧЕНИХ У ДЕРЖАВНІЙ АНТИКОРУПЦІЙНІЙ ПРОГРАМІ
НА 2023–2025 РОКИ..... 96

**Розділ III. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО,
ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА***Довгань В.М.*ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ УКЛАДЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ
ЗА ДЕРЖАВНИМ ЗАМОВЛЕННЯМ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ.....108*Утехін І.Б.*

ДОГОВІР НАЙМУ ЖИТЛА В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ: ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ.....118

**Розділ IV. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА,
АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ***Кальчук О.М.*АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗГЛЯДУ СКАРГ ГРОМАДЯН
ЩОДО ВЧИНЕННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОКУРОРОМ.....128*Чеховська І.В.*

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ ДИТЯЧОЇ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ..... 137

CONTENTS

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Rastorhuieva N.

THE SYSTEM OF STATE AUTHORITIES RESPONSIBLE FOR THE IMPLEMENTATION
OF THE ACQUIS COMMUNAUTAIRE INTEGRATION IN UKRAINE.....9

Stetsyuk B.

CONSTITUTIONAL CONTINUITY IN THE XIX CENTURY IN UKRAINE:
HISTORICAL AND THEORETICAL ASPECT..... 21

Section II. ISSUES OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION APPLICATION

Vitovitskyi S., Semenyshyn M., Kniaziev S.

CRIMINAL LEGAL PROTECTION OF NATIONAL SECURITY IN CONDITIONS
OF MARTIAL STATE..... 29

Vorobel U.

ADVOCATES' PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN UKRAINE AND THE REPUBLIC
OF POLAND: COMPARATIVE-LEGAL ASPECTS OF LEGAL REGULATION..... 38

Glavan Boris, Cicala Alexandru

APPROACHES REGARDING THE LEGAL REGIME OF SPECIAL INVESTIGATIVE
MEASURES IN THE LEGAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA..... 46

Iemets I.

A VICTIM-ORIENTED APPROACH: STEPS TO IMPLEMENTATION
IN THE INVESTIGATION OF VIOLENT CRIMES.....55

Zinevych A., Boginich I.

THE PARTICULARS OF CONDUCTING COVERT INVESTIGATORS (RESEARCH) ACTIONS
REGARDING POSTAL, TELEGRAPH AND OTHER MESSAGES TRANSMITTED THROUGH
ELECTRONIC AND POSTAL COMMUNICATION NETWORKS BASED
ON FOREIGN EXPERIENCE.....65

Isaienko Ye.

JOURNALIST AS A VICTIM OF CRIMINAL OFFENSE UNDER ART. 171
OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE..... 74

Kovalenko A.

PROCEDURAL AND NON-PROCEDURAL DECISIONS IN CRIMINAL JUSTICE..... 86

Ponomarova T.

ON THE ISSUE OF THE STATE AND PROSPECTS OF SOLVING THE PROBLEMS
OF ENSURING THE IRREVOCABILITY OF CRIMINAL LIABILITY FOR CORRUPTION,
IDENTIFIED IN THE STATE ANTI-CORRUPTION PROGRAM FOR 2023–2025..... 96

**Section III. ISSUES OF CIVIL, LABOR,
ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC LAW***Dovhan V.*LEGAL REGULATION OF THE CONCLUSION OF ECONOMIC CONTRACTS UNDER
A STATE ORDER DURING MARTIAL LAW..... **108***Utekhin I.*CONTRACT OF EMPLOYMENT (LEASE) OF HOUSING IN UKRAINE AND GERMANY:
GENERAL PROVISIONS..... **118****Section IV. ISSUES OF ADMINISTRATION, ADMINISTRATIVE LAW,
ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT BODIES***Kalchuk O.*ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF CONSIDERATION OF CITIZENS'
COMPLAINTS REGARDING THE COMMISSION OF A DISCIPLINARY OFFENSE
BY A PROSECUTOR..... **128***Chekhovska I.*ANALYSIS OF TRENDS AND DETERMINANTS OF CHILD POVERTY IN UKRAINE..... **137**

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI 10.32782/2786-9156.108.4.9-20

УДК 340(477):[341.17:061.1ЄС]

Расторгуєва Н.О., аспірантка відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)
e-mail: natalina.r@i.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1234-2767>

СИСТЕМА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ВІДПОВІДАЛЬНИХ ЗА РЕАЛІЗАЦІЮ ІНТЕГРАЦІЇ ACQUIS COMMUNAUTAIRE В УКРАЇНІ

У статті детально розглянуто сучасний стан процесу адаптації законодавства України до стандартів Європейського Союзу, підкреслюючи важливість цього процесу для інтеграції країни у європейське правове поле. Автор акцентує увагу на тому, що недостатня компетенція державних органів, які займаються правовою гармонізацією, суттєво гальмує прогрес у цій сфері. Відсутність чіткого стратегічного бачення, що включає довгострокові плани і цілі, призводить до хаосу в реалізації реформ. Також у статті зазначено, що існують серйозні проблеми у взаємодії між різними органами публічної влади, які не завжди можуть ефективно співпрацювати для досягнення спільних цілей. Ця відсутність координації ще більше ускладнює процес імплементації законодавчих норм ЄС, які потребують комплексного підходу. Брак ресурсів також відіграє негативну роль, оскільки без достатнього фінансування та експертної підтримки реалізація *acquis* ЄС стає практично неможливою.

Не досліджено питання ефективності залучення наукових експертів та міжнародних консультантів у процес адаптації законодавства. Також не розглянуто детально вплив зовнішньополітичних факторів та обмежень на гармонізацію законодавства. Інша важлива недосліджена тема – це аналіз ролі місцевого самоврядування в адаптації законодавства до європейських норм.

У дослідженні використовується ретроспективний аналіз розвитку інституціонального механізму, починаючи з проголошення незалежності України. Теоретичною основою слугують концепції публічного управління, децентралізації та європейської інтеграції. Методи порівняльного аналізу допомагають оцінити відмінності в адаптації законодавства на різних етапах розвитку держави.

Головним результатом дослідження є виявлення основних проблем функціонування інституційного механізму адаптації законодавства України до *acquis* ЄС. Відзначено, що ключові проблеми стосуються координації між різними органами влади, недостатньої ресурсної бази та відсутності чітких стратегічних орієнтирів. Ретроспективний аналіз показав еволюцію інституційної підтримки з різними ступенями децентралізації.

Рекомендовано вдосконалити механізми координації між центральними та місцевими органами влади, а також активніше залучати зовнішніх експертів. Перспективи подальших досліджень полягають в аналізі ефективності нових інституційних ініціатив, таких як євроінтеграційні проекти на місцевому рівні. Також актуальним залишається питання оптимізації ресурсного забезпечення імплементації європейських норм.

Ключові слова: законодавство, євроінтеграція, *acquis communautaire*, гармонізація законодавства, інституційний механізм, нормативно-правовий акт, Європейський Союз.

Постановка проблеми. Процес інтеграції України до Європейського Союзу вимагає не лише адаптації національного законодавства до *acquis communautaire*, що являє собою сукупність правових норм і стандартів ЄС, але й створення ефективного інституційного механізму, який забезпечить безперерйне виконання цього завдання. Успіх

адаптації значною мірою залежить від функціонування системи державних органів, що відповідають за реалізацію євроінтеграційних ініціатив. Проте сьогодні існує низка викликів, які заважають ефективній координації між цими органами, зокрема недостатня інституційна спроможність, недофінансування, відсутність належної вертикальної та горизонтальної координації, а також відсутність комплексного підходу до правових реформ.

Крім того, недостатня компетенція та взаємодія органів публічної влади, відсутність чіткого стратегічного бачення євроінтеграційного процесу, а також брак ресурсів для імплементації *acquis communautaire* призводять до сповільнення у правовій гармонізації. Це створює значні перешкоди на шляху до ефективної імплементації європейських норм і може ускладнити інтеграцію України до ЄС.

Таким чином, виникає нагальна потреба в детальному науковому аналізі функціонування цієї системи задля виявлення її недоліків, усунення прогалин та розроблення конкретних пропозицій щодо покращення інституційного механізму адаптації законодавства. Це має включати підвищення інституційної спроможності органів, чіткий розподіл повноважень та створення ефективної системи контролю за виконанням євроінтеграційних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальну характеристику поняття "*acquis communautaire*" та його змісту досліджували такі науковці, як Ю. Гаряча, І. Гоша, С. Грищак, В. Денисов, І. Кияниця, Т. Коломoeць, С. Комаров, В. Копейченко, Е. Шишкіна. Вони зосереджували увагу на різних аспектах адаптації національного законодавства до норм Європейського Союзу, розглядаючи інституційні та правові основи, а також етапи інтеграції *acquis communautaire* у національні правові системи. Окремі аспекти зазначеної проблеми були розглянуті у працях правників і фахівців у галузі державного управління, таких як Т. Білозерська, А. Круглашов, Н. Пархоменко, І. Яковюк. У дослідженнях вони аналізували питання адаптації національного законодавства до європейських стандартів, акцентуючи увагу на ролі державного управління в цьому процесі та на викликах, пов'язаних з його імплементацією.

Сучасні аспекти гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу досліджувала М. Задніпряна-Корінна. У своїх роботах вона аналізувала ключові тенденції та проблеми, пов'язані з процесом гармонізації, акцентуючи увагу на правових, інституційних та соціальних викликах, які постають перед Україною на шляху інтеграції до європейського правового простору [1]. Дослідження, присвячені адаптації національного законодавства у конкретних галузях, здійснювали такі науковці, як Н. Бірюкова, Т. Коломoeць, О. Шостко. Вони аналізували процес гармонізації законодавства України з *acquis communautaire* в різних сферах, досліджуючи специфіку правового регулювання та адаптаційних механізмів у відповідних галузях.

Загальній характеристиці Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу як важливого комплексу взаємопов'язаних завдань України на шляху зміни вітчизняного законодавства відповідно до *acquis communautaire* присвячено дослідження П. Рудика [2]. Автор акцентує увагу на тому, що нове законодавство України не лише було, але й залишається одним з ключових елементів у процесі інтеграції країни до Європейського Союзу. Його формування і подальший розвиток мають стратегічне значення, оскільки законодавство повинно бути гармонізованим з правовою системою ЄС – *acquis communautaire*. Це означає, що Україна повинна запровадити стандарти і норми, які відповідають європейським правовим актам і принципам.

Аналізу інституційних основ адаптації національного законодавства до *acquis communautaire* присвячено праці О. Проневича та Л. Малюги. У дослідженні

О. Проневич зосередив увагу на ретроспективному огляді розвитку інституційного механізму адаптації законодавства за останні два десятиліття, оцінюванні інституційної спроможності основних учасників цього процесу, а також розробленні пропозицій щодо шляхів модернізації наявної моделі адаптації українського законодавства до норм Європейського Союзу [3]. Л. Малюга здійснила аналіз інституційних основ адаптації соціального законодавства України до *acquis communautaire*; розкрила ключові положення співпраці між Україною та Європейським Союзом у сфері соціального законодавства, а також визначила особливості процесу адаптації національного соціального законодавства на різних етапах розвитку України з моменту здобуття нею незалежності [4].

Велика кількість напрацювань підкреслює значну актуальність цієї проблематики, а також свідчить про наявність дискусійних аспектів, пов'язаних з функціонуванням інституційного механізму адаптації законодавства. Крім того, дослідження системи органів, відповідальних за інтеграцію *acquis communautaire* в Україні, вказує на відсутність комплексного уявлення про сучасний стан інституційного забезпечення адаптації законодавства України до *acquis communautaire*.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення системи органів, відповідальних за реалізацію інтеграції *acquis communautaire* в Україні, щодо забезпечення виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу та з'ясування особливостей їх функціонування.

Виклад основного матеріалу. Перспективи вступу до Європейського Союзу значною мірою впливали на соціально-економічний розвиток країн Центральної та Східної Європи, в тому числі України. Одним з ключових аспектів цього процесу було створення державних інституцій, відповідальних за адаптацію українського законодавства до норм Європейського Союзу. Основними завданнями інституційного розвитку були забезпечення європеїзації системи державних органів України та гармонізація правової бази.

Європейське законодавство загалом не встановлює чітких адміністративних заходів чи інституцій, які мають бути впроваджені країною-кандидатом для реалізації правової бази Співтовариства, залишаючи кожній країні право самостійно визначати та застосовувати їх відповідно до своїх потреб. *Acquis communautaire* стосується функціональних аспектів, але не регулює інституційні та адміністративні рішення для його впровадження. Країни-члени ЄС вибирали різні підходи до імплементації *acquis communautaire*.

На думку Р. Петрова, важливою основою для адаптації законодавства України до *acquis communautaire* є збереження цілісності інституційного механізму європейської інтеграції України. Цей механізм має ґрунтуватися на Конституції та охоплювати всі аспекти політики й процесів європейської інтеграції, враховуючи їхні специфічні особливості. Він повинен бути невід'ємною частиною державної системи України. Тому важливо встановити принципи, окреслити повноваження та завдання державних органів, залишаючи за ними свободу вибору методів та інструментів для їх реалізації. Важливо також розуміти, що навіть найретельніше прописані правила не забезпечують автоматичної ефективності: велике значення мають практика, прозорість і загальна культура [5, с. 14].

Європейські країни стикалися із серйозними викликами в забезпеченні інституційної підтримки процесу гармонізації законодавства та європеїзації загалом. Важливо підготуватися до вступу, провести ефективні переговори та ухвалити рішення щодо політики ЄС. У цьому контексті можна виділити три основні інституційні рівні: політичне керівництво, координація підготовки до вступу та переговорні делегації.

Аналіз національного законодавства дає підстави сформулювати декілька висновків щодо імплементації *acquis communautaire* в Україні. По-перше, в організаційному забезпеченні процесу адаптації законодавства України до норм Європейського Союзу державні інституції (органи державної влади) виконують функції суб'єктів, відповідальних за здійснення та забезпечення цього процесу. Роль кожної інституції визначається їхніми загальними та спеціальними повноваженнями. Загальні повноваження охоплюють широку компетенцію майже кожного органу державної влади у сфері адаптації українського законодавства до *acquis* ЄС. Так, загальним повноваженням Верховної Ради України у процесі адаптації законодавства є прийняття законів (п. 3 ч. 1 ст. 85 Конституції України), що становить основу її законотворчої діяльності. Виконання цього та інших повноважень робить можливим сам процес адаптації українського законодавства до норм Європейського Союзу. Наприклад, участь Президента України у забезпеченні адаптації українського законодавства до норм Європейського Союзу, як правило, організаційна та значною мірою впливає з його конституційного статусу як гаранта реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України у Європейському Союзі. Хоча функція гаранта є радше теоретичною конструкцією, на практиці вона реалізується через контрольні, установчі, кадрові та регулятивні функції Президента. Основний вплив цих функцій спрямований на органи виконавчої влади, і через них Президент забезпечує дотримання Конституції України, захист прав і свобод громадян, а також збереження суверенітету, незалежності та територіальної цілісності держави. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади також фактично виконують важливу роль у процесі адаптації законодавства до норм Європейського Союзу. Вони відповідають за адаптацію нормативних актів у своїх сферах компетенції, розробляючи проекти нормативно-правових актів, а також проводять організаційні, інформаційні, аналітичні та консультаційні заходи. Завдяки цим функціям центральні органи виконавчої влади є невід'ємною частиною інституційного механізму, що забезпечує процес адаптації законодавства до норм Європейського Союзу.

Своєю чергою, спеціальні повноваження стосуються конкретних органів державної влади щодо забезпечення виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [6]. Саме визначенню системи органів державної влади, що мають спеціальні повноваження у сфері адаптації українського законодавства до *acquis* ЄС, присвячено це дослідження.

По-друге, головні відмінності між системами інституційної підтримки полягали в різних ступенях функціональної децентралізації – вертикальної та горизонтальної координації між установами, що забезпечують адаптацію національного законодавства до *acquis communautaire*. Вертикальна координація відображає рівень залучення різних ієрархічних інституцій (міністерств, департаментів, агентств) до підготовки до вступу. Горизонтальна координація визначалась здатністю інституцій одного рівня, наприклад міністерств, взаємодіяти.

Період від проголошення незалежності України у 1991 році до прийняття Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу у 2004 році був тривалим. Протягом цього часу Україна, за підтримки Євросоюзу, провела значну роботу зі створення адаптаційного інституційного (інституціонального) механізму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, під яким, як правило, розуміють систему органів, процедур і правил, які забезпечують гармонізацію національних нормативно-правових актів з правом ЄС (*acquis communautaire*). Цей механізм включає координацію між органами державної влади, розроблення та експертизу законопроектів, внесення змін до законодавства та

моніторинг їх відповідності стандартам ЄС. Слід констатувати, що цей шлях супроводжувався переходом від горизонтальної до вертикальної координації між органами влади, відповідальними за реалізацію інтеграції *acquis communautaire* в Україні.

Запровадження горизонтальної координації між органами виконавчої влади, відповідальними за реалізацію інтеграції *acquis communautaire* в Україні, за якої відповідальність за адаптацію законодавства покладається на галузеві міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, відбулося з прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України «Про запровадження механізму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [7]. Міністерство юстиції України (далі – Мін'юст) було наділено повноваженнями координувати діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади задля адаптації національного законодавства до норм Європейського Союзу. Також при Мін'юсті було створено Міжвідомчу координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (нині ліквідовано) [8], яка б займалась питаннями узгодження законодавства України з вимогами ЄС. У 1999 році при Мін'юсті утворено Центр перекладів актів європейського права [9].

З часом стало зрозуміло, що функціонування горизонтальної координації між органами виконавчої влади, відповідальними за реалізацію інтеграції *acquis communautaire* в Україні, не дало змоги досягти очікуваного прискорення адаптації законодавства через відсутність чіткого стратегічного бачення цілей, пріоритетів та перспектив цього процесу.

Тому з 2000 року в Україні запроваджується така інституційна адаптаційна модель, як вертикальна координація між органами державної влади, відповідальними за реалізацію інтеграції *acquis communautaire* в Україні, в межах якої відповідальність за адаптацію законодавства покладається не лише на галузеві міністерства, але й на інші центральні органи виконавчої влади та інститут Президента України, згодом – Верховну Раду України.

Так, у 2000 році засновано Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС як консультативно-дорадчий орган при Президентові України (нині ліквідовано) [10], створено Центр порівняльного права при Міністерстві юстиції України (нині ліквідовано) [11], у 2001 році задля забезпечення активного розвитку процесу інтеграції України в європейський та євроатлантичний простір, а також для координації діяльності та заходів, що здійснюються органами виконавчої влади у цій сфері, запроваджено інститут Уповноваженого України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції (нині ліквідовано) [12], у 2002 році створено Державну раду з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, яку очолював Президент України (нині ліквідовано) [13], у 2003 році на базі двох органів – Центру порівняльного права та Центру перекладів актів європейського права – створено Центр європейського та порівняльного права [14], у 2004 році на базі Центру європейського та порівняльного права при Мін'юсті було створено Державний департамент з питань адаптації законодавства як урядовий орган державного управління у складі Мін'юсту (нині ліквідовано) [15]).

У 2004 році у зв'язку з низкою факторів, що стримували процес інтеграції *acquis communautaire* в Україні, зокрема недостатнім фінансуванням, нечітким розмежуванням компетенції між спеціалізованими інституціями, виникла об'єктивна потреба у перегляді підходів до організації адаптації українського законодавства до *acquis communautaire* та вдосконаленні відповідного інституційного механізму. Першим кроком у цьому напрямі було прийняття Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»

(далі – Програма) [6], яким на законодавчому рівні регламентовано повноваження у сфері адаптації українського законодавства до *acquis communautaire* Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Мін'юсту як уповноваженому центральному органу виконавчої влади та Координаційній раді з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, що формує єдині підходи до провадження діяльності з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [16].

Слід констатувати, що, відповідно до Указу Президента України «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України», до 2016 року Мін'юст дійсно був спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [17]; вживав заходів щодо забезпечення реалізації політики у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, зокрема координував роботу з виконання Програми; здійснював моніторинг виконання Програми разом з Комітетом Верховної Ради України з питань Європейської інтеграції; забезпечував переклад актів *acquis communautaire* українською мовою, аналітичне, науково-експертне, методологічне та інформаційне забезпечення виконання Програми, підготовку глосарію термінів *acquis communautaire* [6]. Сьогодні, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України», Мін'юст не має повноважень центрального органу виконавчої влади у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

У дослідженні С. Грищак та Т. Коломоець звертають увагу на сприяння адаптації інформаційного законодавства до законодавства ЄС не лише державних органів, але й громадських організації, як-от Центр політико-правових реформ, Український незалежний центр політичних досліджень, Лабораторія законодавчих ініціатив, шляхом виконання таких напрямів діяльності, які сприяють оновленню вітчизняного законодавства, орієнтуючи його на міжнародні стандарти [18, с. 106].

Аналіз чинного законодавства дає змогу дійти висновку, що сьогодні функціонує вертикальна координація між державними органами, відповідальними за забезпечення реалізації Програми, систему яких можна представити таким чином.

Так, Верховна Рада України на забезпечення виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (далі – Програма) в межах своєї компетенції розглядає законопроекти, розроблені для реалізації Програми; щорічно заслуховує звіт про виконання Програми; проводить експертизу законопроектів на відповідність *acquis communautaire* на всіх етапах їх розгляду; забезпечує відповідність актів Верховної Ради України зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції, праву Європейського Союзу (*acquis* ЄС). У складі Верховної Ради України IX скликання 18 грудня 2020 року створено Комітет з питань інтеграції України до Європейського Союзу [19; 20], до повноважень якого належать, зокрема, адаптація українського законодавства до *acquis* ЄС, забезпечення його відповідності зобов'язанням України у рамках Ради Європи (РЄ). У складі Комітету з питань інтеграції України до Європейського Союзу діє підкомітет з питань наближення законодавства України до законодавства ЄС.

У Плані законопроектної роботи Верховної Ради України на 2024 рік [21] в окремому розділі представлено перелік питань, що потребують законодавчого врегулювання для адаптації українського законодавства до положень права Європейського Союзу (*acquis* ЄС). Ці законодавчі ініціативи спрямовані на виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції та наближення країни до стандартів і вимог ЄС, що є важливим кроком на шляху до членства в Європейському Союзі.

Органи виконавчої влади є ключовими структурними елементами інституційного механізму адаптації законодавства України до *acquis* ЄС. Вони відіграють ключову роль у розробленні, впровадженні та моніторингу процесу гармонізації національного законодавства з правовими нормами Європейського Союзу. Серед органів виконавчої влади, які залучені до цього процесу, можна виділити лише Кабінет Міністрів України, що здійснює спрямування, координацію та контроль з питань адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (*acquis* ЄС), зокрема передбачає щороку в проєктах Державного бюджету України витрати на фінансування заходів з виконання Програми; подає до Верховної Ради України законопроекти, через які бере участь в адаптації законодавства й на рівні законів.

При Кабінеті Міністрів України створено Координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, що формує єдині підходи до провадження діяльності з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [16]. На практиці у зв'язку з відсутністю будь-якої інформації про діяльність Координаційної ради з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу при Кабінеті Міністрів України можна говорити, що ця інституція не діє та відіграє лише атрибутивну роль у всій системі відповідних органів, не маючи суттєвого впливу на процеси або прийняття рішень; Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції, що є самостійним структурним підрозділом Секретаріату Кабінету Міністрів України та здійснює спрямування, координацію та контроль з питань адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (*acquis* ЄС) [22]; офіс Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України, що координує діяльність державних органів та контролює виконання завдань з євроінтеграції, зокрема щодо адаптації законодавства [23].

Таким чином, Кабінет Міністрів України, як вищий орган у системі виконавчої влади, зосередив майже усі повноваження у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Слід констатувати, що бездіяльність Координаційної ради з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, а також відсутність уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу не сприяє забезпеченню виконання Програми.

З огляду на це, на нашу думку, Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» та інші нормативно-правові акти у сфері адаптації законодавства України до *acquis* communautaire мають враховувати сучасний стан інституційного забезпечення Програми, врегулювати особливості реалізації державної політики та виконання міжнародно-правових зобов'язань у сфері європейської інтеграції, а також принципи гармонізації законодавства. Зокрема, щодо інституційного механізму євроінтеграції слід уточнити повноваження Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та його інституцій, визначити особливості неналежного виконання або невиконання ними відповідних зобов'язань і завдань, встановити порядок звітування, моніторингу та оцінювання, а також інструменти парламентського контролю. Окремим завданням органів влади є забезпечення міжвідомчої координації, що вимагає чіткої взаємодії усіх інституцій адаптаційного механізму, відповідальних за визначені завдання щодо забезпечення виконання Програми. Крім того, необхідно врегулювати та визначити уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Задля забезпечення ефективності та якості забезпечення виконання Програми, на думку О. Проневича, доцільно делегувати ці повноваження спеціалізованому або відокремленому структурному підрозділу Мін'юсту [3, с. 37].

Висновки. Інтеграція до європейських структур вимагає реформування публічних інститутів на основі принципів правової держави, зокрема прозорості, підзвітності, ефективності та верховенства права. Це передбачає модернізацію системи державного управління, зміцнення судової гілки влади, підвищення рівня боротьби з корупцією та побудову дієвих інституцій, здатних виконувати свої функції відповідно до європейських стандартів.

Водночас вирішення цих стратегічних завдань неможливе без адаптації внутрішнього законодавства України до нормативів Європейського Союзу. Процес гармонізації українського законодавства з *acquis* ЄС включає не лише технічне внесення змін до правових норм, але й глибоку трансформацію правової системи України, її інституцій та правозастосовної практики. Це дасть змогу створити єдине правове поле, яке відповідатиме вимогам та стандартам ЄС, тож забезпечить стабільний розвиток України в рамках європейської спільноти.

Виявлено, що, попри важливість відповідності українського права вимогам ЄС, існують структурні та функціональні проблеми у діяльності уповноважених органів. Це, зокрема, стосується неузгодженості між державними органами та відсутності чіткого розподілу повноважень, що уповільнює ефективність процесу адаптації законодавства.

Аналіз показав, що координаційна роль у процесі євроінтеграції залишається фрагментованою та недостатньо інституціоналізованою. Відсутність єдиного центрального органу, відповідального за узгодження з *acquis communautaire*, значно обмежує можливості системної роботи над адаптацією законодавства. Як наслідок, реалізація стратегічних завдань ускладнюється, а окремі відомства не мають належних механізмів взаємодії та контролю за дотриманням стандартів ЄС.

На основі проведеного дослідження можна дійти висновку, що для посилення євроінтеграційних процесів Україні необхідно створити чітко визначений орган виконавчої влади або зміцнити координаційну роль наявних органів. Це дасть змогу встановити належну міжвідомчу комунікацію, забезпечити відповідальність у питаннях адаптації законодавства та сприяти швидшій інтеграції правових норм ЄС у національне законодавство.

Використані джерела:

1. Задніпряна-Корінна М. Сучасні аспекти гармонізації національного законодавства та законодавства Європейського Союзу. *Альманах міжнародного права*. 2023. № 29. С. 44-52. DOI: <https://doi.org/10.32841/PLA.2023.29.05>.

2. Рудик П. Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу 2004 року – важливий комплекс взаємопов'язаних завдань України на шляху приведення вітчизняного законодавства у відповідність з *acquis communautaire*. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. Секція VI. *Право та міжнародне право*. 2023. № 31. С. 109-125.

3. Проневич О. Інституційні засади адаптації законодавства України до *acquis communautaire*: стан легального закріплення та перспективи вдосконалення. *Право і безпека*. 2016. № 3. С. 32-39.

4. Малуґа Л. Інституційні засади адаптації соціального законодавства України до *acquis Communautaire*. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. *Юридичні науки*. 2018. № 2(107). С. 55-59.

5. Петров Р., Головка-Гавришева О., Кузьо М., Черніков Д. Інституційне та правове забезпечення європейської інтеграції України: виклики та завдання. Київ: Фонд ім. Фрідріха Еберта, 2015. 31 с.

6. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 року № 1624-IV. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (дата звернення: 23.09.2024).

7. Про запровадження механізму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 1998 року № 852. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-98-п> (дата звернення: 23.09.2024).

8. Про затвердження Положення про Міжвідомчу координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 листопада 1998 року № 1773. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1773-98-п> (дата звернення: 23.09.2024).

9. Про Центр перекладів актів європейського права: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 1999 року № 1353. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-99-п> (дата звернення: 23.09.2024).

10. Про Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС: Указ Президента України від 30 серпня 2000 року № 1033. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1033/2000> (дата звернення: 23.09.2024).

11. Про затвердження Положення про Центр порівняльного права при Міністерстві юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 листопада 2000 року № 53/5. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0762-00#Text> (дата звернення: 23.09.2024).

12. Питання Уповноваженого України з питань європейської і євроатлантичної інтеграції: Указ Президента України від 26 листопада 2001 року № 1146. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1146/2001> (дата звернення: 23.09.2024).

13. Про Державну раду з питань європейської та євроатлантичної інтеграції: Указ Президента України від 30 серпня 2002 року № 791. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791/2002> (дата звернення: 23.09.2024).

14. Про утворення Центру європейського та порівняльного права: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 травня 2003 року № 716. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/716-2003-п> (дата звернення: 23.09.2024).

15. Про утворення Державного департаменту з питань адаптації законодавства: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2004 року № 1742. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1742-2004-п> (дата звернення: 23.09.2024).

16. Положення про Координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 року № 1365. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/10184881> (дата звернення: 23.09.2024).

17. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Указ Президента України від 6 квітня 2011 року № 395. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/395/2011> (дата звернення: 23.09.2024).

18. Коломоєць Т., Гришак С. Адаптація інформаційного законодавства України до вимог ЄС як складова сучасного вітчизняного правотворчого процесу: монографія. Дніпро: НГУ, 2013. 164 с.

19. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання: Постанова Верховної Ради України від 29 серпня 2019 року № 19-ІХ. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-20#n2> (дата звернення: 23.09.2024).

20. Комітет з питань інтеграції України до Європейського Союзу. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_komity?pidid=3293 (дата звернення: 23.09.2024).

21. Про План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2024 рік: Постанова Верховної Ради України від 6 лютого 2024 року № 3561-ІХ. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3561-20#Text> (дата звернення: 23.09.2024).

22. Про Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 року № 759. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/759-2017-%D0%BF#n111> (дата звернення: 23.09.2024).

23. Про визначення питань, що належать до компетенції Першого віце-прем'єр-міністра України та віце-прем'єр-міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2016 року № 296. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/296-2016-п> (дата звернення: 23.09.2024).

References:

1. Zadnipyryana-Korinna, M. (2023). Suchasni aspekty harmonizatsii natsionalnoho zakonodavstva ta zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu [Modern aspects of harmonization of national legislation and legislation of the European Union]. *Almanakh mizhnarodnoho prava – Almanac of international law*, 29, 44–52. <https://doi.org/10.32841/ILA.2023.29.05> [in Ukrainian].
2. Rudyk, P. (2023). Zahalnodержavna prohrama adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva yevropeiskoho soiuzu 2004 roku - vazhlyvyi kompleks vzaiemopoviazanykh zavdan Ukrainy na shliakhu pryvedennia vitchyznianoho zakonodavstva u vidpovidnist z *acquis Communautaire* [The nationwide program of adaptation of the legislation of Ukraine to the legislation of the European Union in 2004 is an important set of interrelated tasks of Ukraine on the way to bring domestic legislation into compliance with the *acquis Communautaire*]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Hraal nauky». Sektsiia VI. Pravo ta mizhnarodne parvo – International scientific journal “Grail of Science”. Section VI. Law and international law*, 31, 109–125 [in Ukrainian].
3. Pronevich, O. (2016). Instytutysiini zasady adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do *acquis communautaire*: stan lehalnoho zakriplennia ta perspektyvy vdoskonalennia [Institutional principles of adaptation of the legislation of Ukraine to the *acquis communautaire*: state of legal consolidation and prospects for improvement]. *Pravo i Bezpeka – Law and Security*, 3, 32–39 [in Ukrainian].
4. Malyuga, L. (2018). Instytutysiini zasady adaptatsii sotsialnoho zakonodavstva Ukrainy do *acquis Communautaire* [Institutional principles of adaptation of the social legislation of Ukraine to the *acquis Communautaire*]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Legal sciences*, 2 (107), 55–59 [in Ukrainian].
5. Petrov, R., Golovko-Gavrysheva, O., Kuzyo, M., & Chernikov, D. (2015). Instytutysiine ta pravove zabezpechennia yevropeiskoi intehratsii Ukrainy: vyklyky ta zavdannia [Institutional and legal provision of European integration of Ukraine: challenges and tasks]. Kyiv: Fund named after Friedrich Ebert [in Ukrainian].
6. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro Zahalnodержavnu prohramu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu: Zakon Ukrainy № 1624-IV. (2004) [On the National Program for Adapting the Legislation of Ukraine to the Legislation of the European Union: Law of Ukraine dated 18.03.2004 No. 1624-IV]. *BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database – “Legislation of Ukraine”. Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro zaprovadzhennia mekhanizmu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 852. (1998) [On the Introduction of a Mechanism for Adapting the Legislation of Ukraine to the Legislation of the European Union: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 12.06.1998 No. 852]. *BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database – “Legislation of Ukraine”. Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-98-п> [in Ukrainian].
8. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Mizhvidomchu koordynatsiinu radu z adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1773. (1998) [On approval of the Regulation on the Interdepartmental Coordination Council for the Adaptation of Ukrainian Legislation to the Legislation of the European Union: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 12.11.1998 No. 1773]. *BD “Zakonodavstvo Ukrainy”. VR Ukrainy. Database – “Legislation of Ukraine”. Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1773-98-п> [in Ukrainian].
9. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro Tsentr perekladiv aktiv yevropeiskoho prava: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1353. (1999) [On the Center for Translation of Acts of European Law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 26.07.1999 No. 1353]. *BD “Zakonodavstvo Ukrainy”. VR Ukrainy. Database – “Legislation of Ukraine”. Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-99-п> [in Ukrainian].
10. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro Natsionalnu radu z pytan adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva YeS: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 1033. (2000) [On the National Council for the Adaptation of Ukrainian Legislation to EU Legislation: Decree of the President of Ukraine dated 30.08.2000 No. 1033]. *BD “Zakonodavstvo Ukrainy”. VR Ukrainy. Database – “Legislation of Ukraine”. Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1033/2000> [in Ukrainian].
11. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Tsentr porivnialnoho prava pry Ministerstvi yustytzii Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 53/5. (2000) [On approval of the Regulations on the Center for Comparative Law under the Ministry of Justice

of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 01.11.2000 No. 53/5]. *BD "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy. Database – "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0762-00#Text> [in Ukrainian].

12. Verkhovna Rada Ukrainy. Pytannia Upovnovazhenoho Ukrainy z pytan yevropeiskoi i yevroatlantlychnoi intehratsii: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 1146. (2001) [Questions of the Commissioner of Ukraine for European and Euro-Atlantic Integration: Decree of the President of Ukraine dated 26.11.2001 No. 1146]. *BD "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy. Database – "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1146/2001> [in Ukrainian].

13. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro Derzhavnu radu z pytan yevropeiskoi ta yevroatlantlychnoi intehratsii: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 791. (2002) [On the State Council for European and Euro-Atlantic Integration: Decree of the President of Ukraine dated 30.08.2002 No. 791]. *BD "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy. Database – "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791/2002> [in Ukrainian].

14. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro utvorennia Tsentru yevropeiskoho ta porivnialnoho prava: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 716. (2003) [On the establishment of the Center for European and Comparative Law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 15.05.2003 No. 716]. *BD "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy. Database – "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/716-2003-п> [in Ukrainian].

15. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro utvorennia Derzhavnoho departamentu z pytan adaptatsii zakonodavstva: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1742. (2004) [On the establishment of the State Department for the Adaptation of Legislation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 24.12.2004 No. 1742]. *BD "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy. Database – "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1742-2004-п> [in Ukrainian].

16. Polozhennia pro Koordynatsiinu radu z adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1365. (15.10.2004) [Regulations on the Coordination Council for the Adaptation of Ukrainian Legislation to the Legislation of the European Union: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 15.10.2004 No. 1365]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/10184881> [in Ukrainian].

17. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo yustytstii Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 395. (2011) [On approval of the Regulations on the Ministry of Justice of Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated 06.04.2011 No. 395]. *BD "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy. Database – "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/395/2011> [in Ukrainian].

18. Kolomoets, T., & Hryshchak, S. (2013). *Adaptatsiia informatsiinoho zakonodavstva Ukrainy do vymoh YeS yak skladova suchasnoho vitchyznianoho pravotvorchoho protsesu: monohrafiia* [Adaptation of the information legislation of Ukraine to EU requirements as a component of the modern domestic law-making process: monograph]. M-vo osvity i nauky Ukrainy, Zapor. nats. un-t, Nats. hirn. un-t. D. : NHU. 164 p. [in Ukrainian].

19. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro perelik, kilkysnyi sklad i predmety vidannia komitetiv Verkhovnoi Rady Ukrainy deviatoho sklykannia: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 19-IX. (2019) [On the list, quantitative composition and subjects of competence of committees of the Verkhovna Rada of Ukraine of the ninth convocation: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated 08/29/2019 No. 19-IX]. *BD "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy. Database – "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-20#n2> [in Ukrainian].

20. Komitet z pytan intehratsii Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu (2024). [Committee on Ukraine's Integration into the European Union]. Retrieved from: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_komity?pidid=3293 [in Ukrainian].

21. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro Plan zakonoproektnoi roboty Verkhovnoi Rady Ukrainy na 2024 rik: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 3561-IX. (2024) [On the Plan of Legislative Work of the Verkhovna Rada of Ukraine for 2024: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated 06.02.2024 No. 3561-IX]. *BD "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy. Database – "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3561-20#Text> [in Ukrainian].

22. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro Uriadovi ofis koordynatsii yevropeiskoi ta yevroatlantlychnoi intehratsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 759. (2017) [On the Government Office for

Coordination of European and Euro-Atlantic Integration: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 04.10.2017 No. 759]. *BD "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy. Database – "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/759-2017-%D0%BF#n111> [in Ukrainian].

23. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro vyznachennia pytan, shcho nalezhat do kompetentsii Pershoho vitse-premier-ministra Ukrainy ta vitse-premier-ministriv Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 296. (2016) [On determining issues falling within the competence of the First Vice Prime Minister of Ukraine and Vice Prime Ministers of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 18.04.2016 No. 296]. *BD "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy. Database – "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/296-2016-п> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 16.10.2024

Rastorhuieva N., Postgraduate Student at the Department of Organisation of Educational and Scientific Training, Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

THE SYSTEM OF STATE AUTHORITIES RESPONSIBLE FOR THE IMPLEMENTATION OF THE ACQUIS COMMUNAUTAIRE INTEGRATION IN UKRAINE

The article provides a detailed analysis of the current state of the process of adaptation of Ukrainian legislation to the standards of the European Union, emphasizing the importance of this process for the country's integration into the European legal framework. The author emphasizes that insufficient competence of the state bodies involved in legal harmonization significantly hinders progress in this area. The lack of a clear strategic vision, including long-term plans and goals, leads to chaos in the implementation of reforms. The article also points out that there are serious problems in the interaction between different public authorities, which are not always able to cooperate effectively to achieve common goals. This lack of coordination further complicates the process of implementing EU legislation, which requires a comprehensive approach. Lack of resources also plays a negative role, as without sufficient funding and expert support, the implementation of the EU acquis becomes virtually impossible.

The issue of the effectiveness of involving scientific experts and international consultants in the process of legislative adaptation has not been studied. The detailed impact of external political factors and constraints on legislative harmonization has also not been considered. Another important unexamined topic is the analysis of the role of local self-government in adapting legislation to European norms.

The study uses a retrospective analysis of the institutional mechanism's development since Ukraine declared its independence. The theoretical basis is formed by the concepts of public administration, decentralization, and European integration. Comparative analysis methods help assess the differences in legislative adaptation at various stages of the state's development.

The main result of the study is the identification of the key problems in the functioning of the institutional mechanism for adapting Ukraine's legislation to the EU acquis. The key issues identified include coordination between various government bodies, an insufficient resource base, and the absence of clear strategic guidelines. The retrospective analysis highlighted the evolution of institutional support with varying degrees of decentralization.

It is recommended to improve coordination mechanisms between central and local government bodies, as well as to more actively involve external experts. The prospects for further research lie in analyzing the effectiveness of new institutional initiatives, such as European integration projects at the local level. The issue of optimizing the resource base for the implementation of European norms also remains relevant.

Key words: legislation, European integration, acquis communautaire, harmonization of legislation, institutional mechanism, legal act, European Union.

DOI 10.32782/2786-9156.108.4.9-21-28
УДК 342:340.12(477)(045)

Стецюк Б.Р., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права та правового забезпечення авіаційної діяльності Української державної льотної академії (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: bohdan1702@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2273-637X>

КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТИНУЇТЕТ У ХІХ СТ. В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено процеси конституційного розвитку в Україні ХІХ століття через призму континуїтету правових традицій та інститутів. Адже тема конституційного континуїтету в Україні цього періоду є важливою для розуміння еволюції правових основ державності та їхнього зв'язку з національною ідентичністю. Проаналізовано вплив поглядів таких українських мислителів ХІХ століття, як Микола Костомаров, Георгій Андрузький, Сергій Подолинський, Михайло Драгоманов та Юліан Бачинський, на автономію, незалежність, правову державу та громадянські свободи, а також кращі взірці документів, котрі загалом за своїм змістом, ідеологічним та правовим наповненням, іншими якісними характеристиками розкривають основні аспекти та особливості еволюції розвитку державно-політичних поглядів та конституційних ідей.

У контексті історико-теоретичного підходу здійснено аналіз впливу конституційних традицій, що були сформовані в попередні історичні періоди та в умовах імперського режиму, на подальші правові процеси в Україні. Розкрито значимість європейських ідеалів права та конституційних практик на формування поглядів українських мислителів.

Окремо увагу приділено теоретичному осмисленню зв'язку між історичними подіями та розвитком конституційних концепцій, зокрема в контексті прав і свобод людини, національної ідентичності та автономії.

Зазначено, що конституційний континуїтет в Україні ХІХ століття відображає поступову еволюцію державно-правових поглядів, де відбувається поступовий перехід від автономістських ідей до національного самовизначення. У статті підкреслено важливість тяглості цих ідей, що забезпечило логічну спадкоємність у процесі створення власної національної демократично-правової держави, незалежної від імперій. Наголошено на тому, що, незважаючи на політичні обмеження, ці ідеї стали основою для подальшого розвитку конституційних процесів в Україні.

Ключові слова: конституціоналізм, конституційний континуїтет, правова думка, суспільно-політичні погляди, форма держави, українські мислителі.

Постановка проблеми. Конституційний континуїтет є важливою категорією в історії політичних та правових систем, що визначає стійкість і незмінність основних принципів державного устрою та права в умовах політичних і соціальних змін. У ХІХ столітті українські землі, що перебували під різними імперіями, стали ареною боротьби за правову автономію та державність, а питання конституційного континуїтету набуло особливої актуальності в контексті розвитку національної ідентичності, боротьби за самовизначення та правової реформи.

Україна в цей період переживала різноманітні політичні трансформації, що безпосередньо впливали на конституційні засади. Під владою Російської та Австрійської імперій українці мали обмежену правову автономію, що ставило під сумнів можливість існування національних правових систем у межах імперій. Конституційні реформи в імперіях, спрямовані на модернізацію державного устрою, часто не враховували специфіки українських земель, що ставало основою для напруження і розвитку ідей національного самовизначення.

Розглядаючи цю проблему, маємо говорити про континуїтет як такий, що виражає наступність конституційного ладу, ґрунтуючись на відповідних конституцій-

них ідеях та поглядах. Необхідно визначити історико-теоретичні аспекти традицій, що були покладені в основу українського конституціоналізму, та розкрити сутність тяглості конституційної традиції, що відображається через національні особливості на різних історичних етапах розвитку української державності. Континуїтет українського суспільства пов'язаний з такими історико-теоретичними аспектами, як права та вольності, демократичні традиції народовладдя та народоправства, справедливий і безсторонній суду відстоювання балансу між лібералізмом і комунітаризмом. Тому в зазначеному контексті на особливу увагу заслуговує дослідження конституційного континуїтету ХІХ століття в Україні.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Історико-правові витоки сучасного українського конституціоналізму в різні періоди його розвитку набули відображення в низці праць сучасних українських учених-конституціоналістів. Зокрема, теми тяглості традицій українського конституціоналізму торкалися у своїх дослідженнях В. Мироненко, В. Журавський, В. Кравченко.

Велике значення у висвітленні проблематики формування та розвитку конституційно-правової думки ХІХ століття мають наукові розробки Т. Адрусяка, М. Кармазіна, Г. Луцької, О. Сухого.

Безпосередній діяльності та суспільно-політичним поглядам відомих політичних діячів цього періоду присвячено праці О. Салтовського, В. Головченка, І. Глизя, С. Злупка, Я. Окуневського.

Проте аналіз джерельної бази засвідчує, що, незважаючи на численні публікації, сьогодні немає уніфікованого дослідження, яке б охоплювало проблему конституційно-правової думки ХІХ століття як складову частину континуїтету українського конституціоналізму.

Формування цілей. Метою статті є визначення місця та ролі української правової думки ХІХ століття як складового елемента в загальному розвитку українського конституціоналізму, висвітлення окремих позицій політичних діячів та мислителів другої половини ХІХ століття стосовно української державності, характеристика основних складових частин їх конституційно-правових поглядів.

Виклад основного матеріалу. Друга половина ХІХ століття стала часом, коли українська інтелігенція активно включилася в обговорення питання державного устрою, прав і свобод людини, а також можливостей для створення самостійної держави. У цей період уже з'являються основи української конституційної думки, яка, хоча й була обмежена в умовах політичного репресивного середовища, все ж таки мала великий вплив на подальші етапи розвитку державотворення. Це стає своєрідним ренесансом у розвитку конституційних концепцій, незважаючи на те, що розвиток конституціоналізму було перервано внаслідок ліквідації української державності та встановлення на її землях колоніального режиму двох імперій. На українських теренах виростає ціла плеяда визначних мислителів, як-от Микола Костомаров, Георгій Андрузький, Сергій Подолинський, Михайло Драгоманов та Юліан Бачинський, котрі своїми доктринальними поглядами заклали основи сучасного українського конституціоналізму.

Серед такого розмаїття конституційних ідей на устрій української держави звертають увагу погляди видатного політичного мислителя, суспільного діяча та українського історика Миколи Костомарова. Вчений, будучи представником «романтичного націоналізму», у роботах «Думки про федеративний принцип у Древній Русі», «Дві руські народності» та «Риси народної південно-руської історії» обґрунтовує ідеї про федерацію, республіканський устрій та громадянські свободи.

У 1846 році М. Костомаров видає програмну працю у формі конституційного проекту «Закон Божий. Книга буття українського народу», основними наративами якої

є побудова слов'янського союзу християнських республік, ліквідація кріпосництва, знищення абсолютизму та світове поширення християнства [1].

Ученим вперше в українській правовій думці під час дослідження державно-правових процесів в українському суспільстві використано наукові концепції та застосовано методи аналізу історико-правових шкіл Європи. Деякою мірою це вплинуло на його перехід в історіософських поглядах від більш романтичного ствердження ідей свободи та рівності, вільнолюбства українського народу до принципів співіснування споріднених суспільств на принципах державно-федеративних утворень.

М. Костомаров переконував, що майбутнє українського народу лежить у самостійному історичному шляху його розвитку як окремої державної цілності у формі самоврядної федеративно-демократичної організації суспільства. Нове федеративне утворення зі столицею в Києві повинно мати загальні керівні інституції у формі законодавчої, виконавчої та судової влади, єдину правову та фінансову системи, армію та правоохоронні органи [2].

Взірцем такої державної інституції, на думку М. Костомарова, можуть бути давньогрецькі республіки або Сполучені Штати Америки, в основі котрих лежить принцип спорідненості спільноти, що виражалася через мову, віру, традиції та економічні відносини.

Не менш відомим в історії українського конституціоналізму є наймолодший член Кирило-Мефодіївського братства Георгій Андрузький, який у своїй основній праці «Конституція Республіки» (1848–1850) виклав погляди на майбутній конституційний устрій української держави. Будучи прихильником федеративної державності у формі Слов'янського Союзу, автор, на відміну від своїх однодумців, не вбачав у ньому місця для Росії. Він бачив майбутнє України як частини демократичного федеративного утворення, де забезпечується рівність прав для кожного народу. Ця ідея була пов'язана з прагненням до відновлення прав українців, втрачених після ліквідації Гетьманщини. Стосовно форми правління, то Г. Андрузький спочатку був прихильником конституційної монархії, проте згодом дійшов висновку про необхідність розбудови федеративної держави з республіканською формою правління. Учений вважав, що основою такої держави має бути громада, з центральними органами влади та чітким розподілом між ними законодавчих, виконавчих і судових функцій [3, с. 234–239].

Складовими частинами держави є штати, котрими повинен управляти сенат як законодавчий орган, а до виконавчої гілки влади додані різні відомчі органи у формі комітетів, котрі очолює президент. Загальнофедеральними органами влади, за пропозицією автора, повинні бути Законодавчі збори та Державна рада, до складу якої входять президент республіки, міністри, прокурор, а також президенти штатів. Проте в подальшому політичні погляди Г. Андрузького почали змінюватися в бік радикалізації, і у своїх проектах він запропонував відродити Гетьманщину як самостійне державне утворення у складі Слов'янських Сполучених Штатів [4, с. 193–194].

Загалом у проекті конституції Г. Андрузького визначено конституційні принципи державного утворення та сформовано систему державних інституцій. Автор зміг вдало структурувати повноваження владних органів на різних рівнях державного управління і місцевого самоврядування та визначити особливу роль місцевих громад у майбутній республіці. Ідеї Г. Андрузького, хоча й не були реалізовані за його життя, стали частиною політичної та культурної боротьби за незалежність України і вплинули на подальший розвиток української державотворчої думки.

Особливий інтерес викликають політичні погляди фундатора українського конституціоналізму Михайла Драгоманова. Мислитель протягом тривалого часу працював над конституційними проблемами та, поєднавши національну думку і практику,

зміг вибудувати механізм практичного втілення першого конституційного проекту європейського взірця.

Важливою складовою частиною теоретичного підґрунтя став проект М. Драгоманова «Проект основ статуту українського товариства «Вільна Спілка» – «Вільний Союз»» (1884), що був першим документом конституційної спрямованості в межах Російської імперії.

Доктрину ліберально-демократичного конституціоналізму, що викладено в «Проекті», можна вважати класикою української правової думки найвищого гатунку. Сам документ передбачав своєрідну форму суспільного договору між українським народом, що боровся за своє соціальне та національне визволення, та майбутньою самостійною державою, котру необхідно було йому збудувати. Проте М. Драгоманов на перше місце ставив не конституційний принцип народного суверенітету, а права людини та громадянина [5, с. 8–9].

В основі ліберально-демократичного конституціоналізму М. Драгоманова лежала поширена тогочасна теорія природного права, за якою носієм і джерелом влади в соціальній державі виступає народ. Автор вбачав майбутню форму такої держави у вигляді сільських і міських самоврядних громад, що прийшли на заміну російській феодальній деспотії. Проте він пропонував у конституційній доктрині зберегти інститут імператора з номінальними владними повноваженнями як можливий компроміс між новою конституційною системою та царським самодержавством, але вважав, що державне самоврядування повинно виступати ключовим елементом у забезпеченні прав людини. Учений зазначав, що сільські та міські громади як основа суспільного і державного життя мали об'єднуватися у більші адміністративно-територіальні одиниці з автономним статусом. Водночас М. Драгоманов піддавав критиці місцеве самоврядування країн Заходу через недостатню автономність самоврядних громад та жорсткий державний контроль над ними [5].

Загалом проект основ статуту українського товариства «Вільна Спілка» – «Вільний Союз» М. Драгоманова, незважаючи на окремі дискусійні моменти, залишається демократичним взірцем правової та політичної думки України, основною константою якого є інтереси людини та захист її прав і свобод.

Вагомий внесок у розвиток державно-правової думки в Україні здійснив Сергій Подолинський, який під впливом економічного вчення К. Маркса в питаннях побудови держави займає більш радикальні позиції, ніж його соратники, проте марксистом не стає, вважаючи, що вчення не є придатним для практичного втілення в тогочасній російській імперії.

Учений у своїй фундаментальній роботі «Праця людини та її відношення до розподілу енергії» (1880), що стала основою майбутньої фізичної економії, вперше обґрунтовує соціалістичну теорію через призму природничих наук та аргументовано доводить співвідношення між працею людини й розподілом енергії на землі.

Свої основні політико-правові погляди С. Подолинський викладає у статті «Громадівство і теорія Дарвіна» (1880). Автор вважає, що народ сам управлятиме всіма державними та політичними справами через організовану виборчу систему керівних федеральних органів, а також адміністративних органів повітів і волостей. Соціалістичне перетворення України, за С. Подолинським, це надання всім громадянам, незалежно від їхнього статусу, рівних політичних та економічних прав, свободи слова й совісті та рівних можливостей для культурного розвитку. Громада повинна бути основним осередком соціалістичного суспільства, а також основою для розвитку господарства, органом політичного самоврядування з поєднанням у собі всіх гілок влади [6, с. 152–186].

За проектом вченого, політичний устрій України має бути у формі федеративної демократичної республіки у вигляді добровільно об'єднаних громад з подальшим утворенням всенародного вільного союзу – міжнародної федерації.

С. Подолинський доводив необхідність знищення самодержавства революційним шляхом та побудови на його місці соціалістичної республіки з владою трудящих. Засобом такого переходу є революція у формі збройного повстання пролетаріату за підтримки селянства в Західній Європі та селянства за підтримки найбільш бідних верств міського населення в Східній Європі [7, с. 609].

Загалом центральною ідеєю в поглядах діяча є соціально-політична рівність, а свободу і рівність у буржуазних державах він вважав неістинними, що формально зафіксовані в політико-правових документах та вирізняються гуманістичним і соціально орієнтованим підходом, а також прагненням до гармонійного поєднання прав людини, суспільного добробуту та національного розвитку.

Подібні погляди щодо конституційного устрою майбутньої української держави також мали громадські діячі Західної України; саме під впливом буржуазно-демократичної революції в Австрії 1848 року на її території відбувається процес становлення вітчизняного конституціоналізму. Вагомий доробок у напрямі побудови конституційної держави було зроблено Остапом Терлецьким, конституційно-правові концепції котрого виражають ідеї соціал-демократичного спрямування.

Державно-правові погляди О. Терлецького формувалися в умовах протистояння між галицькими партіями – «москвофілами» і «народовцями», у програмах яких висувалися ідеї, що були властиві як російському політикуму, так і певним силам в Австрійській монархії в останній третині XIX століття [8].

Визначаючи державно-правові перспективи формування та подальшого розвитку української держави, автор вказував на необхідність економічного, політичного, національного і духовного звільнення народу. Він звертав увагу на значимість народних мас в історії державотворення та розглядав історію не як діяльність багатих «верхів», а як боротьбу народів проти них [9, с. 31–33].

О. Терлецький стверджував, що основними в суспільстві є економічні проблеми, та доводив необхідність їх спільного вирішення з політичними завданнями й державно-правовими перетвореннями [10, с. 167–175].

На думку вченого, держава повинна існувати для людини, а не проти неї; водночас людина не може бути байдужою до держави та до політики, яку вона провадить. Члени суспільства повинні займати активну громадянську та політичну позиції, боротися за утвердження кращої держави та правової системи в ній, відстоювати свої політичні права та свободи, а не бути звичайними її жителями [11, с. 84–85].

Загалом у державно-правових поглядах О. Терлецьким розкрито сутність соціального світу та наголошено на тому, що еволюція суспільства не є випадковим проявом сил та обставин чи наслідком діяльності окремих особистостей, а підпорядкована закономірностям, що проявляються в залежності від умов матеріального життя цього суспільства [12, с. 37–49]. Таким чином, погляди Терлецького зосереджувались на поєднанні ідей національного визволення з принципами верховенства права, справедливості та соціального прогресу. Його праці та діяльність відіграли важливу роль у формуванні суспільно-правової думки в Україні наприкінці XIX століття.

Вагомий внесок в ідеї українського конституціоналізму здійснив мало репрезентований як теоретик конституціоналізму Юліан Бачинський, який у роботі «Україна Irredenta» (1895) вперше в українській державно-правовій думці вивів концепцію щодо створення незалежної соборної України [13]. Ю. Бачинському вдалося зробити політико-економічне обґрунтування ідеї української незалежності, передбачивши,

що боротьба буде за неї важкою і кривавою, а її успіх залежить від волі та прагнень українського народу та його провідників, котрі повинні чітко усвідомити загальнодержавні інтереси та об'єднатися у спільній боротьбі.

На думку вченого, основною умовою створення національних держав є їхній соціально-економічний розвиток, тому Україна тільки за умови досягнення політичної самостійності зможе забезпечити свій економічний і культурний розвиток не тільки українського народу, але й всіх інших етносів, які проживають на її території [13, с. 95].

Загалом Ю. Бачинський вважав, що соборність може реалізуватися за умови здобуття політичної незалежності українських земель від Російської та Австро-Угорської імперій як великої, самостійної української держави, що буде охоплювати всі етнічно заселені українцями території [13, с. 97].

Можна констатувати, що громадська діяльність і праці українських мислителів XIX століття справили значний вплив на становлення та подальший розвиток українського конституціоналізму. Завдяки їхнім ідеям на початку XX століття формується низка конституційно-правових напрямів, найбільш поширеними серед яких стали соціал-демократичні конституційні концепції Михайла Грушевського. Особливо цінними тут є ідеї стосовно таких конституційно-правових інститутів, як конституційний лад, правовий статус людини та громадянина, форма держави та місцеве самоврядування.

Помітне місце в житті української нації посідала консервативна конституційна концепція В'ячеслава Липинського як доктрина відродження історичних форм державності. На його думку, фундаментом для побудови незалежної української держави повинні бути такі основоположні принципи консерватизму, як міцність, стабільність і порядок, а утвердження спільних духовних і культурних цінностей сприятиме згуртованості української нації.

Націократична конституційна концепція Миколи Міхновського з'явилася в українській державно-правовій думці на початку XX століття та була викладена ним у брошурі «Самостійна Україна» (1900). У цій праці М. Міхновський вказує на необхідність відновлення національної держави в межах етнічного розселення українців. Проте автор у рамках політичної програми ставить на перше місце не шляхи відродження держави, а спроби оформлення скривджених національних почуттів самих українців.

Висновки. Аналізуючи основні здобутки політико-правової думки на українських землях, маємо зазначити, що середина XIX століття знаменувалася початком відродження в Україні політико-правових ідей конституційного характеру. Тоді відбувається розвиток розмаїття української суспільно-політичної і конституційної думки, а також формування численних конституційних проектів, які не тільки продовжили традиції українського конституціоналізму попередніх періодів, але й стали базовими для розвитку майбутніх конституційно-правових доктрин.

Конституційно-правові погляди українських мислителів другої половини XIX століття стали основою для формування ідей демократичної правової держави, яка поважає права людини та національні інтереси. Вони сприяли розвитку національної свідомості й стали важливим внеском у загальноєвропейську правову думку.

Використані джерела:

1. Глизь І. «Книга буття українського народу» або «Закон Божий». *Енциклопедія історії України*. Т. 4: Ка-Ком / редкол.: В. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2007. 528 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Knyga_buttya.
2. Костомаров М. «Закон Божий» (Книга буття українського народу). Київ: Либідь, 1991. 40 с.
3. Салтовський О. Призабуте ім'я: Г. Андрузький та його проекти конституцій. *Вісник КНУ Шевченка. Серія: Філософія. Політологія*. 2002. Вип. 38/41. С. 234–239.

4. Головченко В. Андрузький Георгій (Юрій) Володимирович (26.05.1827 р. – р. смерті невідомий) відомий український політичний діяч, учений-юрист. *Державні, політичні та громадські діячі України: політичні портрети*. Київ, 2002. № 1. С. 193–194.
5. Опыт украинской политико-социальной программы. Сводъ и объясненія Михайла Драгоманова. Женева: Вільна Спілка Типографія «Громади», 1884. 110 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/politologiya/dragomanov-m-opit-ukraynskoj-polytyko-soczyalnoj-programmi>.
6. Злупко С. Сергій Подолінський – вчений, мислитель, революціонер. Львів: Каменяр, 1990. 192 с.
7. Подолінський С. Юридична енциклопедія: у 6 т. / ред. кол.: Ю. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Т. 4: Н–П. Київ: Українська енциклопедія, 2002. С. 609–610.
8. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. 498 с.
9. Д-р О. Терлецький: Некролог. *Записки Наукового товариства імені Шевченка (Записки НТШ)*. 1903. Ч. 13. С. 31–33.
10. Окуневський Я. Пам'яті Остапа Терлецького. *Літературно-науковий вістник*. 1902. Т. XX. Кн. 12. С. 167–175.
11. Іванова Л. Україна між Сходом і Заходом: до проблеми становлення національної ідеї в українській суспільно-політичній думці в контексті східноєвропейського розвитку (Галичина ХІХ ст.). Київ: КПУ ім. М. Драгоманова, 2007. 192 с.
12. Студинський К. Остап Терлецький про археологічний з'їзд у Києві. *Україна*. 1927. Кн. 5. С. 37–49.
13. Бачинський Ю. Україна irredenta / передм. В. Дорошенка. 3-тє вид. Берлін: Вид-во укр. молоді, 1924. XXVIII. 238 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002867>.

References:

1. Hlyz, I. (2007). “Knyha buttia ukrainskoho narodu” abo “Zakon Bozhyi” [“The Book of the Being of the Ukrainian People” or “The Law of God”]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Т. 4: Ка-Ком / redkol.: V. Smolii (holova) ta in.; NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: Nauk. dumka. Retrieved from: http://www.history.org.ua/?termin=Knyga_buttya [in Ukrainian].
2. Kostomarov, M. (1991). “Zakon Bozhyi” (*Knyha buttia ukrainskoho narodu*) [“The Law of God” (*The Book of the Being of the Ukrainian People*)]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
3. Saltovskiy, O. (2002). Pryzabute imia: H. Andruzkyi ta yoho proekty konstytutsii [The Forgotten Name: G. Andruzkyi and His Draft Constitutions]. *Visnyk KNU Shevchenka. Serii: Filosofiia. Politolohiia – KNU Shevchenko Bulletin. Series: Philosophy. Political science*, 38/41, 234–239 [in Ukrainian].
4. Holovchenko, V. (2002). Andruzkyi Heorhii (Iurii) Volodymyrovych (26.05.1827 r. – r. smerti nevidomyi) vidomyi ukrainskyi politychnyi diiach, uchenyi-yuryst [Andruzkyi Georgy (Yuriy) Volodymyrovych (26.05.1827 - year of death unknown) famous Ukrainian political figure, scholar-lawyer]. *Derzhavni, politychni ta hromadski diiachy Ukrainy: politychni portrety – State, political and public figures of Ukraine: political portraits*. Kyiv, 1, 193–194 [in Ukrainian].
5. Опыт украинской polytyko-sotsialnoi prohrammy. Svodъ y obъianeniia Mykhaila Drahomanova. (1884) [Experience of the Ukrainian political and social program]. Zheneva: Vilna Spilka Typohrafiia “Hromady”. Retrieved from: <https://diasporiana.org.ua/politologiya/dragomanov-m-opit-ukraynskoj-polytyko-soczyalnoj-programmi> [in Ukrainian].
6. Zlupko, S. (1990). *Serhii Podolynskiy – vchenyi, myslitel, revoliutsioner* [Serhiy Podolinsky - scientist, thinker, revolutionary]. Lviv: Kameniari [in Ukrainian].
7. Podolynskiy, S.A. (2002). *Yurydychna entsyklopediia: u 6 t.* [Legal Encyclopedia: in 6 vols.]. red. kol.: Yu. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. Т. 4: Н–П. Kyiv: Ukr. entsykl, 609–610 [in Ukrainian].
8. Sukhyi, O. (2003). *Vid rusofilstva do moskvoofilstva (rosiyskyi chynnyk u hromadskii dumtsi ta suspilno-politychnomu zhytti halytskykh ukrainsiv u KhIKh stolitti*) [From Russophilia to Muscovophilia (Russian factor in public opinion and socio-political life of Galician Ukrainians in the 19th century)]. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
9. D-r O. S. Terletskiy: Nekroloh. (1903). [Dr. O. S. Terletsky: Obituary]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka (Zapysky NTSh) – Notes of the Shevchenko Scientific Society (Notes of the National Academy of Sciences)*, 13, 31–33 [in Ukrainian].
10. Okunevskiy, Ya. (1902). Pamiati Ostapa Terletskoho [In Memory of Ostap Terletsky]. *Literaturno-naukoviy vistnyk - Literary and scientific herald*, XX, 12, 167–175 [in Ukrainian].

11. Ivanova, L. (2007). *Ukraina mizh Skhodom i Zakhodom: do problemy stanovlennia natsionalnoi idei v ukrainskii suspilno-politychnii dumtsi v konteksti skhidnoevropeiskoho rozvytku (Halychyna XIX st.)* [Ukraine between East and West: to the problem of the formation of a national idea in Ukrainian socio-political thought in the context of Eastern European development (Galicia of the 19th century)]. Kyiv: KPU im. M. Drahomanova. 192 p. [in Ukrainian].

12. Studynskiy, K. (1927). Ostap Terletskyi pro arkhеolohichniy zizd u Kyievi [Ostap Terletsky about the archaeological congress in Kyiv]. *Ukraina – Ukraine*, 5, 37–49 [in Ukrainian].

13. Bachynskiy, Yu. (1924). *Ukraina irredenta / peredm. V. Doroshenka* [Ukraine irredenta / preface by V. Doroshenko]. 3-tie vyd. Berlin: Vyd-vo ukr. molodi, XXVIII. Retrieved from: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002867> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 10.12.2024

Stetsyuk B., Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Law and Legal Support of Aviation Activity Ukrainian State Flight Academy (Kropyvnytskyi, Ukraine)

CONSTITUTIONAL CONTINUITY IN THE XIX CENTURY IN UKRAINE: HISTORICAL AND THEORETICAL ASPECT

The article examines the processes of constitutional development in Ukraine in the 19th century through the prism of the continuity of legal traditions and institutions. After all, the topic of constitutional continuity in Ukraine during this period is important for understanding the evolution of the legal foundations of statehood and their connection with national identity. The impact of the views of such Ukrainian thinkers of the 19th century as Mykola Kostomarov, George Andruzkyi, Serhiy Podolinskyi, Mykhailo Drahomanov and Yulian Bachynskiy on autonomy, independence, the rule of law and civil liberties is analyzed, as well as the best samples of documents, which, in general, by their content, ideological and legal content, and other qualitative characteristics reveal the main aspects and features of the evolution of the development of state-political views and constitutional ideas.

In the context of the historical-theoretical approach, an analysis of the influence of constitutional traditions, which were formed in previous historical periods and under the conditions of the imperial regime, on further legal processes in Ukraine was carried out. The importance of European ideals of law and constitutional practices in shaping the views of Ukrainian thinkers is revealed.

Separate attention is paid to the theoretical understanding of the connection between historical events and the development of constitutional concepts, in particular in the context of human rights and freedoms, national identity and autonomy.

It is indicated that the constitutional continuity in Ukraine of the 19th century reflects the gradual evolution of state-legal views, where there is a gradual transition from autonomist ideas to national self-determination. The article emphasizes the importance of the durability of these ideas, which ensured logical continuity in the process of creating its own national democratic-legal state, independent of empires. It is emphasized that despite political restrictions, these ideas became the basis for the further development of constitutional processes in Ukraine.

Key words: constitutionalism, constitutional continuity, legal opinion, socio-political views, state form, Ukrainian thinkers.

РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI 10.32782/2786-9156.108.4.29-37
УДК 343.32

Вітвіцький С.С., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, ректор Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)
e-mail: vitvitskyi_ss@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4884-1883>

Семенішин М.О., доктор юридичних наук, доцент, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)
e-mail: ndl_pzkr@dnuvs.ukr.education
ORCID ID: <https://orcid.org/00000-0002-4892-2843>

Князєв С.М., доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)
e-mail: Kniaziev1971@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/00009-0002-5101-7526>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглянуто особливості кримінально-правового захисту національної безпеки України в умовах воєнного стану. Зазначено, що наразі в Україні відсутні ефективні заходи кримінально-правової протидії злочинам проти основ національної безпеки України, що підтверджується дослідженням емпіричним матеріалом. Автори звертають увагу на те, що більшість проблем, які зумовили негативну кримінологічну ситуацію в цій частині, перебуває у площині хаотизації змін та доповнень, внесених до національного кримінального законодавства після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну. Відсутність системності також негативно вплинула на стан узгодженості норм Загальної та Особливої частин кримінального законодавства, принципи інститутів покарання та звільнення від покарання, а також загальні принципи кримінального права та правотворчої діяльності. Особлива увага звертається на необхідність приведення положень національного кримінального законодавства щодо кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України до вимог міжнародних та європейських документів. Це має значення також і у зв'язку з євроінтеграцією України та поступовою зміною національного законодавства відповідно до законодавства Європейського Союзу.

Підсумовується, що в умовах, ускладнених агресивними воєнними діями, удосконалення кримінально-правової політики загалом та національного кримінального законодавства зокрема потребує системного підходу, скерованого на забезпечення можливості усунення поточних та прогнозованих загроз національній безпеці, зокрема на деокупованих територіях. Особливого значення набуває потреба в усуненні прогалин, які призводять до помилок під час кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки та притягнення осіб до кримінальної відповідальності за вчинення інших, менш тяжких діянь.

Ключові слова: національна безпека, кримінально-правова охорона, злочин, кримінальна відповідальність, покарання, криміналізація, кримінальне правопорушення, воєнний стан, колабораційна діяльність, державна зрада.

Постановка проблеми. З моменту введення в Україні правового режиму воєнного стану до національного кримінального законодавства було внесено низку змін та доповнень, окремі з яких були скеровані на криміналізацію актуальних для сучасного етапу державотворення суспільно небезпечних діянь. Більшість таких злочинів посягає на національну безпеку держави та розміщені відповідно до родового об'єкту у I розділі Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Так, у 2022 році кримінальне законодавство було доповнене ст. 111-1, якою встановлено кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність, ст. 111-2, яка має кримінально-правову заборону на вчинення пособництва державі-агресору, ст. 114-2, в якій передбачено кримінальну відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Наведені зміни було внесено до КК України відповідно до положень трьох законодавчих актів: Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 3 березня 2022 року № 2108-IX [1]; Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану» від 24 березня 2022 року № 2160-IX [2] та Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» від 14 квітня 2022 року № 2198-IX [3].

Водночас, незважаючи на активну законотворчу діяльність, аналіз судової практики та статистики правоохоронних органів надає підставу для констатації відсутності ефективних заходів кримінально-правового захисту національної безпеки України в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості кримінально-правової протидії злочинам проти основ національної безпеки України розглядалися у працях таких учених, як Ю.В. Баулін, А.А. Вознюк, І.В. Гловюк, З.А. Загинеї-Заболотенко, О.О. Книженко, Є.С. Назимко, Ю.В. Орлов, Є.О. Письменський, Т.І. Пономарьова, М.І. Хавронюк. Наукові праці цих та інших діячів потребують предметного вивчення, скерованого на виявлення сучасних теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із застосуванням кримінального законодавства щодо притягнення осіб, винних у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки, до кримінальної відповідальності та призначення справедливого покарання.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз стану кримінально-правового забезпечення протидії злочинам проти основ національної безпеки та визначення подальших перспектив формування кримінально-правової політики в цій частині.

Виклад основного матеріалу. Аналіз статистики, викладеної на сайті Офісу Генерального прокурора, надає підставу для констатації, що з моменту прийняття чинного кримінального законодавства України кількісні показники злочинів проти основ національної безпеки негативно змінювались двічі – у 2014 році та у 2022 році. Обидва піки безпосередньо пов'язані з військовою агресією російської федерації, розпочатої у 2014 році.

Так, у 2013 році було обліковано 8 злочинів проти основ національної безпеки, у 2014 році – 527; у 2015 році – 473, у 2016 – 302; у 2017 – 325; у 2018 – 428; у 2019 – 379; у 2020 – 414; у 2021 – 520; у 2022 – 17 422; у 2023 – 6 270; станом на листопад 2024 року було обліковано 5 779 злочинів проти основ національної безпеки [4]. Отже, аналіз наведених статистичних даних дає підставу для констатації, що пік зростання кількісного показника злочинів проти основ національної безпеки було зафіксовано у 2022 році після початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну. Водночас, незважаючи на поступову стабілізацію ситуації у 2023–2024 роках, кількість таких протиправних діянь залишається відносно значною. Як видається, така ситуація зумовлена неповною мірою ефективними кримінально-правовими нормами, якими встановлюється кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки, а також загальними негативними тенденціями розвитку кримінального законодавства, сформованими в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану.

Необхідно погодитись із думкою Є.О. Письменського, який зауважує, що головні негативні тенденції, які характеризують формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану, є такими: 1) кримінально-правовий популізм (у всіх його типових проявах); 2) низька якість кримінального законодавства (недосконалий закон, що породжує неефективне його застосування); 3) кримінально-правові прогалини, які не усунуті, та помилки, що не виправлені (назрілі проблеми тривалий час лишаються не розв'язаними, попри очевидну та нагальну потребу їх вирішити). Наявність цих тенденцій характеризує правотворчий процес як такий, що ускладнює (інколи унеможлиблює) протидію кримінальним правопорушенням, зокрема зумовленим війною або пов'язаним з нею, отже, практика нормотворення потребує трансформації. Фахове обговорення та експертне схвалення мають бути обов'язковою передумовою розгляду тих чи інших змін КК України в парламенті [5].

Ю.А. Пономаренко зазначає, що у перші тижні широкомасштабної війни законодавець здійснював активну законотворчу діяльність у сфері кримінального права, намагаючись максимально оперативно реагувати як на дійсні, так і на уявлені ним виклики, що постали перед кримінальним правом. Проте після середини квітня його активність у цій сфері звелася до нуля. Дуже незначна кількість новел, що були привнесені до КК України за час воєнного стану, можуть бути однозначно схвалені і є такими, що спрямовані на однозначне поліпшення кримінально-правових норм. Більшість поспіхом прийнятих новел створила колізії з іншими нормами кримінального права, часто стала необґрунтованою спеціальними складами, викликала інші складнощі з практичного застосування [6].

Отже, узагальнюючи думки вчених, можемо виокремити такі основні причини, які негативно впливають на стан забезпечення національної безпеки України в умовах дії правового режиму воєнного стану: 1) наявність законодавчих помилок, допущених під час криміналізації/вторинної пеналізації окремих злочинів проти основ національної безпеки; 2) відсутність узагальненої судової практики щодо вирішення спірних практичних питань, які виникають у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактами вчинення злочинів проти основ національної безпеки; 3) внутрішні неузгодженості між положеннями Загальної та Особливої частин кримінального законодавства, які ускладнюють застосування кримінально-правових норм до осіб, які вчинили злочини проти основ національної безпеки; 4) неповністю встановлена кореляція між національним кримінальним законодавством та релевантними нормами міжнародного (зокрема, гуманітарного) та європейського законодавства, в яких визначено загальні принципи кримінальної відповідальності за посягання на національну безпеку держави.

Підтвердженням наведеного є положення, викладені у Постанові Верховного Суду від 8 лютого 2024 року (справа № 161/12980/22), у яких викладена позиція щодо призначення покарання за вчинення колабораційної діяльності. Так, у відповідь на касаційну скаргу захисника Суд відзначив, що п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України передбачено, що суд призначає покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Як убачається з вироку, місцевий суд, призначаючи обвинуваченому вид та розмір покарання, врахував ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, яке, згідно зі ст. 12 КК України, належить до категорії особливо тяжких злочинів, характер діяння, форму й ступінь вини, мотиви вчинення кримінального правопорушення і дані про особу винного, який раніше не судимий. Обставин, що пом'якшують обвинуваченому покарання (ст. 66 КК України), судом встановлено не було. Обставиною, що обтяжує покарання, суд, відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України, визнав вчинення злочину з використанням умов воєнного стану. Таким чином, суд першої інстанції під час призначення покарання врахував дані про особу обвинуваченого, який раніше не судимий. Водночас судом було враховано, що обвинувачений, як громадянин України, вчинив особливо тяжкий злочин проти основ національної безпеки України в період встановленого в Україні воєнного стану, підвищену суспільну небезпечність цього злочину, наявність обставини, що обтяжує покарання, та відсутність пом'якшуючих покарання обставин, у зв'язку з чим дійшов висновку, що виправлення та перевиховання обвинуваченого неможливе без ізоляції від суспільства, та призначив покарання в межах санкції ч. 7 ст. 111-1 КК України у вигляді позбавлення волі на строк 15 років, з конфіскацією усього належного йому на праві приватної власності майна, однак без позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. З огляду на зазначене місцевий суд дійшов висновку про те, що таке покарання є законним, обґрунтованим, справедливим, необхідним та достатнім для виправлення обвинуваченого та попередження вчинення кримінальних правопорушень як ним, так і іншими особами [7].

Водночас необхідно відзначити відсутність єдності підходів Верховного Суду до оцінювання норм про кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки.

Так, у Постанові Верховного Суду від 29 січня 2024 року (справа № 183/184/23) визначено, що матеріалами кримінального провадження встановлено, що прокурор подав апеляційну скаргу, в якій на обґрунтування своєї позиції щодо незаконності вироку виклав змістовні, конкретні доводи про невідповідність призначеного основного та додаткового покарання ступеню тяжкості вчиненого злочину та даним про особу винної через м'якість, та просив скасувати вирок місцевого суду й ухвалити новий вирок, яким призначити обвинуваченій основне покарання у вигляді позбавлення волі. Відповідно до положень ст. 50 КК України, покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. При цьому покарання має на меті не тільки кару, але й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. Згідно з вимогами ст. 65 КК України, особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне і достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень. На думку колегії суддів, поза належною увагою апеляційного суду залишилося те, що обвинувачена вчинила злочин проти основ національної

безпеки України, що становить велику суспільну небезпеку; здійснювала дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти у період воєнного стану, а тому призначене їй основне покарання у вигляді арешту не відповідає загальним засадам призначення покарання, принципам законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання й не сприятиме виправленню засудженої та запобіганню вчиненню нових правопорушень. З урахуванням цього Верховний Суд вважає, що за зазначених обставин призначення обвинуваченій основного покарання у вигляді арешту є неправильним застосуванням закону України про кримінальну відповідальність, що призвело до м'якості призначеного покарання та невідповідності рішення апеляційного суду вимогам ст. ст. 370, 420 КПК України [8]. Проте у рішенні Суд не визначив обтяжуючих обставин, які б свідчили про доцільність застосування найбільш суворого виду покарань із передбачених у санкції ч. 3 ст. 111-1 КК України [9], серед яких виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або позбавлення волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років. Враховуючи позицію Верховного Суду та ступінь суспільної небезпечності діяння, вважаємо доцільним визначити позбавлення волі безальтернативним видом покарання за вчинення діянь, передбачених ч. ч. 2-7 ст. 111-1 КК України.

Окремі недоліки також пов'язані з відсутністю чітких підстав, які дають можливість розмежувати склади злочинів проти основ національної безпеки України. Як правило, на практиці це стосується відмежування державної зради від колабораційної діяльності.

У Постанові Верховного Суду від 20 грудня 2023 року (справа № 759/22254/19) зазначено, що ст. 111 КК України передбачає покарання за державну зраду, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Водночас захисник, обґрунтовуючи доводи в цій частині, посилається на те, що законодавство України не містить чіткого визначення терміна «підривна діяльність», а Верховний Суд вже неодноразово зазначав, що цей термін давно застосовується в міжнародному праві, його визначення розкривається в науковій доктрині. Зокрема, термін «підривна діяльність» вживається в Деклараціях Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй про недопустимість інтервенції та втручання у внутрішні справи держав від 9 грудня 1981 року № 36/103, про неприпустимість втручання у внутрішні справи держав, обмеження їхньої незалежності й суверенітету від 21 грудня 1965 року № 2131 (XX). Ці міжнародні акти зазначені в рішенні суду першої інстанції, а їх системний аналіз дає змогу недвозначно зрозуміти сутність зазначеного поняття. У контексті положень ст. 111 КК України підривною діяльністю є дії іноземних держав, іноземних організацій або їхніх представників, спрямовані на підрив основ національної безпеки України та завдання істотної шкоди суверенітету, територіальній цілісності, недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України. Беручи до уваги встановлені судами першої та апеляційної інстанцій фактичні обставини кримінального провадження, Верховний Суд доходить висновку, що застосування ст. 111 КК України в цьому разі було передбачуваним і не суперечить вимогам ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Крім того, вчинення будь-яких діянь, які охоплюються ч. 1 ст. 111 КК України, заподіює шкоди національній безпеці України і розцінюється як підривна діяльність проти неї.

Надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України полягає у сприянні їх можливим чи дійсним зусиллям заподіяти шкоди національній безпеці України. Види підривної діяльності проти України можуть бути різноманітними. Різний вигляд здатна мати і допомога у проведенні такої діяльності. Вона може надаватися шляхом організації чи виконання конкретного злочину, схилення до державної зради інших осіб, усунення перешкод для вчинення певних діянь тощо [10].

Аналіз чинного кримінального законодавства також дає змогу виокремити такі прогалини.

1) Встановлюючи спеціальні підстави для застосування або незастосування окремих кримінально-правових заходів до осіб, які вчинили злочини проти основ національної безпеки, законодавець не систематизував вичерпний та однаковий перелік видів таких суспільно небезпечних діянь:

– у ч. 5 ст. 49 КК України передбачено, що давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених ст. ст. 109–114-2 КК України;

– у ч. 1 ст. 55 КК України визначено, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне або додаткове покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, передбачених ст. ст. 111⁻¹, 111⁻² цього Кодексу, призначається на строк від десяти до п'ятнадцяти років;

– ч. 4 ст. 68 передбачено, що довічне позбавлення волі за вчинення готування до злочину та вчинення замаху на злочин не застосовується, крім випадків вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених ст. ст. 110, 111, 111⁻¹, 112, 113 КК України;

– відповідно до ч. 1 ст. 81-1 КК України, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби не застосовується до осіб, засуджених за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України.

Таким чином, залишається незрозумілим, чим керувався законодавець, встановлюючи вчинення різних видів злочинів проти основ національної безпеки як підстави для застосування або незастосування інститутів покарання та звільнення від покарання.

2) Перші дві форми колабораційної діяльності, передбачені ч. ч. 1–2 ст. 111-1 КК України, є проступками, хоча законодавцем визначено, що всі діяння, криміналізовані у розділі I Особливої частини, є злочинами. На це вже зверталась увага вчених [11, с. 20–21].

3) Розділ I Особливої частини КК України має назву «Злочини проти основ національної безпеки», водночас у ст. 54-1 КК України (яка є новелою та закріплює новий вид додаткового покарання – позбавлення державної нагороди України) вже вказується на вчинення особою не злочину, а «кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України» як підстави для застосування такого виду покарання.

4) Санкції більшості кримінально-правових норм, в яких встановлено кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки, передбачають одним з обов'язкових додаткових видів покарань конфіскацію майна. В окремих нормах конфіскація є обов'язковим додатковим покаранням. Водночас аналіз диспозицій таких кримінально-правових норм свідчить про відсутність системності та пропорційності під час визначення конфіскації як обов'язкового додаткового покарання та альтернативного додаткового покарання.

5) Види та розміри покарань, які можуть бути призначені за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, а також спеціальні підстави для звільнення від кримінальної відповідальності не відповідають вимогам сучасного етапу державотворення загалом та потребам держави і суспільства, які функціонують в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану, зокрема.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дало підставу для констатації, що наразі національне кримінальне законодавство потребує систематизації в частині меж кримінальної відповідальності та покарання за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України. Основна увага законодавця має бути спрямована на усунення прогалин (здебільшого це стосується необхідності чіткого визначення підстав для відмежування складів таких суспільно небезпечних діянь між собою), які призводять до неправильної кваліфікації.

Використані джерела:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 3 березня 2022 року № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (дата звернення: 09.12.2024).

2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану: Закон України від 24 березня 2022 року № 2160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#n10> (дата звернення: 09.12.2024).

3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки: Закон України від 14 квітня 2022 року № 2198-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#n8> (дата звернення: 09.12.2024).

4. Офіс Генерального прокурора: статистика. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 09.12.2024).

5. Письменський Є.О. Формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій. URL: <http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/839/819>.

6. Пономаренко Ю.А. Основні виклики, що постали перед кримінальним правом України з початком широкомасштабної фази війни, та відповіді законодавця на них. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19688/1/Ponomarenko_18-35.pdf.

7. Постанова Верховного Суду від 8 лютого 2024 року (справа № 161/12980/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116955673>.

8. Постанова Верховного Суду від 29 січня 2024 року (справа № 183/184/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705036>.

9. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 09.12.2024).

10. Постанова Верховного Суду від 20 грудня 2023 року (справа № 759/22254/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115822485>.

11. Назимко Є.С., Тарасенко О.С. Кримінально-правові та кримінальні процесуальні засади запобігання колабораційній діяльності. *Протидія проявам тероризму та колабораціонізму в умовах війни: стан та перспективи*: матеріали Всеукраїнського круглого столу (м. Кропивницький, 24 листопада 2023 року). Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. С. 16–22.

References:

1. Zakon Ukrainy vid 03.03.2022 № 2108-IX "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist" [Law of Ukraine dated 03.03.2022 No. 2108-IX "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Establishment of Criminal Liability for Collaborative Activities"]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy vid 24.03.2022 № 2160-IX "Provnesennia zmin do Kryminalnogo ta Kryminalnogo protsesualnogo kodeksiv Ukrainy shchodo zabezpechennia protydii nesanktsionovanomu poshyrenniu informatsii pro napravlennia, peremishchennia zbroi, ozbroiennia ta boiovykh prypraviv v Ukrainu, rukh, peremishchennia abo rozmishchennia Zbroinykh Syl Ukrainy chy inshykh utvorenykh vidpovidno do zakoniv Ukrainy viiskovykh formuvan, vchynenomu v umovakh voiennoho abo nadzvychainoho stanu" [Law of Ukraine dated 24.03.2022 No. 2160-IX "On Amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine Regarding Ensuring Counteraction to the Unauthorized Dissemination of Information on the Sending, Movement of Weapons, Armaments and Ammunition to Ukraine, Movement, Relocation or Deployment of the Armed Forces of Ukraine or Other Military Formations Formed in Accordance with the Laws of Ukraine, Committed in Conditions of Martial Law or a State of Emergency"]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#n10> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy vid 14.04.2022 № 2198-IX "Pro vnesennia zmin do Kryminalnogo ta Kryminalnogo protsesualnogo kodeksiv Ukrainy shchodo udoskonalennia vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist ta osoblyvosti zastosuvannia zapobizhnykh zakhodiv za vchynennia zlochyniv proty osnov natsionalnoi ta hromadskoi bezpeky" [Law of Ukraine dated 14.04.2022 No. 2198-IX "On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine on Improving Responsibility for Collaborative Activities and the Features of the Application of Preventive Measures for Committing Crimes Against the Fundamentals of National and Public Security"]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#n8> [in Ukrainian].
4. Ofis Heneralnogo prokurora: statystyka [Prosecutor General's Office: Statistics]. Retrieved from: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennya-ta-rezultatyih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> [in Ukrainian].
5. Pysmenskyi, Ye.O. (2024). Formuvannia kryminalno-pravovoi polityky Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: doslidzhennia nehatyvnykh tendentsii [Formation of Criminal Legal Policy of Ukraine under Martial Law: Study of Negative Trends]. Retrieved from: <http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/839/819> [in Ukrainian].
6. Ponomarenko, Yu.A. (2022) Osnovni vyklyky, shcho postaly pered kryminalnym pravom Ukrainy z pochatkom shyrokomasshtabnoi fazy viiny, ta vidpovidi zakonodavtsia na nykh [The main challenges that have arisen before the criminal law of Ukraine since the beginning of the large-scale phase of the war, and the legislator's responses to them]. Retrieved from: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19688/1/Ponomarenko_18-35.pdf [in Ukrainian].
7. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 08 liutoho 2024 roku (sprava № 161/12980/22) [Resolution of the Supreme Court of February 8, 2024 (case No. 161/12980/22)]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116955673> [in Ukrainian].
8. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 29 sichnia 2024 roku (sprava № 183/184/23) [Resolution of the Supreme Court of January 29, 2024 (case No. 183/184/23)]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705036> [in Ukrainian].
9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III [Criminal Code of Ukraine dated 05.04.2001 No. 2341-III]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
10. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 20 hrudnia 2023 roku (sprava № 759/22254/19) [Resolution of the Supreme Court dated December 20, 2023 (case No. 759/22254/19)]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115822485> [in Ukrainian].
11. Nazymko, Ye.S., & Tarasenko, O.S. (2023) Kryminalno-pravovi ta kryminalni protsesualni zasady zapobihannia kolaboratsiinii diialnosti. Protydiia proiavam teroryzmu ta kolaboratsionizmu v umovakh viiny: stan ta perspektyvy [Criminal law and criminal procedural principles of preventing collaborationist activities]: materialy Vseukrainskoho kruhloho stolu (m. Kropyvnytskyi, 24 lystopada 2023 roku). Donetskyi derzhavnyi universytet vnutrishnykh sprav. Kropyvnytskyi. S. 16-22 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 10.12.2024

Vitvitskyi S., Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Rector of Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

Semenyshyn M., Doctor of Law, Associate Professor, Researcher of Research Laboratory on Problems of Criminal Offences Prevention Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

Kniaziev S., Doctor of Law, Associate Professor, Leading Researcher of Community Public Safety Research Laboratory Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

CRIMINAL LEGAL PROTECTION OF NATIONAL SECURITY IN CONDITIONS OF MARTIAL STATE

The article examines the features of the criminal-legal protection of Ukraine's national security under martial law. It is indicated that currently in Ukraine there are no effective criminal-legal measures to counter crimes against the foundations of Ukraine's national security, which is confirmed by the empirical material studied. The authors draw attention to the fact that most of the problems that caused the negative criminological situation in this area are in the plane of chaos of changes and additions made to the national criminal legislation after the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine. The lack of systematicity also negatively affected the state of coherence of the norms of the General and Special Parts of the Criminal Legislation, the principles of the institutions of punishment and exemption from punishment, and the general principles of criminal law and law-making activity. Special attention is paid to the need to bring the provisions of the national criminal legislation in terms of criminal liability for crimes against the foundations of Ukraine's national security into line with the requirements of international and European documents. This is also important in connection with Ukraine's European integration and the gradual alignment of national legislation with the legislation of the European Union.

It is concluded that in conditions complicated by aggressive military actions, the improvement of criminal law policy in general and national criminal legislation in particular requires a systematic approach aimed at ensuring the possibility of eliminating current and projected threats to national security, in particular in the deoccupied territories. Of particular importance is the need to eliminate gaps that lead to errors in the qualification of crimes against the foundations of national security and in bringing persons to criminal liability for committing other, less serious, acts.

Key words: national security, criminal law protection, crime, criminal liability, punishment, criminalization, criminal offense, martial law, collaboration activities, treason.

DOI 10.32782/2786-9156.108.4.38-45
УДК 347.965

Воробель У.Б., доктор філософії в галузі права, старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна)

e-mail: vorobel@lvduvs.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0480-5394>

ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ АДВОКАТІВ В УКРАЇНІ ТА РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню правового регулювання одного з обов'язків кожного адвоката – підвищення кваліфікації. Проаналізовано положення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також Порядок підвищення кваліфікації адвокатів України, затвердженого рішенням Ради адвокатів України. Досліджено зміст відповідних положень Закону Польщі «Право про адвокатуру», а також Постанови Вищої ради адвокатів «Регламент підвищення професійної кваліфікації адвокатів».

Зроблено висновок, що одним з обов'язкових стандартів адвокатської професії є підвищення професійного рівня адвоката. Цей обов'язок має на меті гарантувати високу якість правничої допомоги, яку надає адвокат, і таким чином підвищити рівень захисту прав і свобод його клієнта. Окрім цього, підвищення кваліфікації адвоката спрямоване на забезпечення реалізації конституційного права особи на отримання професійної правничої допомоги.

Методологічною основою дослідження є компаративістський, діалектичний, системно-структурний, нормативно-логічний методи пізнання, що дали змогу проаналізувати норми законодавства у сфері правового регулювання підвищення професійного рівня адвокатів в Україні та Республіка Польща.

Встановлено, що в Польщі, як і в Україні, безперервне підвищення професійної кваліфікації адвокатів є одним з ключових обов'язків, що сприяє забезпеченню реалізації конституційного права громадян на отримання якісної правової допомоги. В обох країнах цей обов'язок закріплений на законодавчому рівні та регулюється органами адвокатського самоврядування. Зміни в правовому регулюванні підвищення кваліфікації адвокатів у Польщі полягають у скасуванні обов'язкової системи навчальних балів. Органи адвокатського самоврядування зосереджуються на підтримці адвокатів у виконанні цього обов'язку, зокрема, через організацію якісних навчальних заходів та впровадження спеціалізованих програм для постійного підвищення їхньої професійної компетентності.

Ключові слова: адвокат, правовий статус, професійний обов'язок, професійний рівень, підвищення кваліфікації, адвокатура.

Постановка проблеми. Держава в силу статті 59 Конституції України кожному гарантує право на професійну правничу допомогу [1]. І саме адвокатура, відповідно до статті 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», є тим інститутом, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі [2]. Для забезпечення належного рівня надання правничої допомоги було запроваджено такий стандарт адвокатської професії, як постійне та безперервне підвищення адвокатами своєї кваліфікації.

В.В. Заборовський вказує на те, що одним з визначальних обов'язків адвоката є обов'язок підвищувати свою кваліфікацію, закріплення якого насамперед має на меті забезпечити належну реалізацію конституційного права особи на отримання професійної правничої допомоги. Цей обов'язок спрямований на забезпечення належної якості наданої адвокатом правничої допомоги, а отже, на підвищення ступеня захищеності прав та свобод його клієнта [3, с. 553]. Це зумовлено тим, що надання такої допо-

моги неможливе без наявності у адвоката відповідного комплексу знань та досвіду вирішення покладених на нього завдань, усвідомлення специфіки тактики та методів здійснення адвокатської діяльності, володіння широким комплексом як процесуальних, так і позапроцесуальних способів надання професійної допомоги [4, с. 448].

На думку С.Є. Кузьменко, підвищення кваліфікації дає змогу адвокатам відповідати викликам сучасного суспільства, забезпечуючи найвищий рівень юридичної послуги для клієнтів. А безперервне професійне навчання є не тільки засобом удосконалення юридичних навичок, але й важливим компонентом підтримання етичних стандартів та високої репутації у сфері адвокатури [5, с. 17].

Н.М. Бакаянова підвищення кваліфікації адвокатів трактує як форму контролю з боку органів адвокатського самоврядування за адвокатами, що відповідає законодавству про адвокатуру й принципам організації та діяльності адвокатури [6, с. 330].

Д.В. Кухнюк та В.В. Петраковський вважають, що підвищення кваліфікації потрібно розглядати не лише як додаткове навчання за фаховим спрямуванням – у вузькому значенні, але й навпаки – у широкому: як поглиблення, розширення і оновлення професійних знань, умінь та навичок в межах кваліфікації (спеціалізації) або розширення кваліфікаційного профілю шляхом здобуття нової кваліфікації (спеціалізації), опанування інших (суміжних) знань [7, с. 16–17].

Таким чином, у науковій літературі підвищення кваліфікації адвоката трактується у таких аспектах:

- безперервне (постійне, якісне) поглиблення, розвиток (вдосконалення наявних) та оновлення (відповідно до сучасних вимог, реальних подій та наявних (можливих) обставин, ситуацій) професійних знань адвокатів, їх практичних умінь та здобутих навичок;

- за необхідності здобуття нової (або додаткової) спеціалізації (спеціальності) або певної (відповідної) кваліфікації адвокатами у певній (конкретній) галузі права чи сфері адвокатської діяльності, виходячи з раніше здобутої ними освіти, включно з практичним досвідом;

- постійне забезпечення адвокатів України достатньою (належною, якісною, в повному обсязі) інформацією (документами, даними, відомостями тощо) про зміни у чинному законодавстві з урахуванням чіткого роз'яснення про застосування поданих змін на практиці, включно з відповідними роз'ясненнями (конкретними відповідями) про методи і шляхи отримання правової інформації про зміст норм іноземного права [8], зокрема, під час представництва інтересів клієнта (або надання правничої допомоги) у суді [9, с. 121–122].

Отже, постійне і безперервне підвищення адвокатами своєї кваліфікації відіграє важливу роль у функціонуванні професійної адвокатури та являє собою одну з головних передумов для успішного функціонування всієї системи правосуддя загалом. Принцип професійної компетентності (безперервності юридичного навчання) адвоката розглядається як один з базових принципів організації адвокатури, фактично є обов'язковим стандартом адвокатської професії, велику увагу якому приділяють акти, що визначають міжнародні та регіональні стандарти адвокатури, які мають вагомий значення для формування якісних національних стандартів організації та діяльності адвокатури [4, с. 448].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню правової природи та особливостей правового регулювання підвищення професійного рівня адвоката в Україні приділяло увагу чимало науковців, зокрема С.А. Антонюк, Н.М. Бакаянова, В.В. Заборовський, О.С. Заяць, О.С. Семерака, Р.М. Скриньковський, В.Г. Фазикош, Є.І. Фурса, С.Я. Фурса, проте вивчення питання підвищення кваліфікації адвоката у

Республіці Польща, а також порівняльний аналіз цих двох систем правового регулювання цього принципу професійної компетентності залишались поза їхньою увагою.

Формулювання цілей. Метою статті є комплексний аналіз законодавчого регулювання в Україні та Республіці Польща такого обов'язку адвоката, як безперервне підвищення його професійного рівня, а також встановлення спільних та відмінних рис у підходах до правового регулювання цього обов'язку у цих двох державах.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», під час здійснення адвокатської діяльності адвокат зобов'язаний підвищувати свій професійний рівень [2]. На виконання зазначеної статті Закону 3 липня 2021 року рішенням Ради адвокатів України затверджено Порядок підвищення кваліфікації адвокатів України, яким визначено вимоги до підвищення професійного рівня адвокатів [10].

Так, згідно з пунктом 2 Порядку підвищення кваліфікації адвокатів України, підвищення кваліфікації – це підвищення професійного рівня адвоката, що є його важливим професійним обов'язком, дотримання якого має забезпечувати безперервне поглиблення, розширення й оновлення адвокатами своїх професійних знань, вмінь та навичок, за бажанням адвоката здобуття нової спеціалізації або кваліфікації у певній галузі права чи сфері діяльності на основі раніше здобутої освіти і практичного досвіду, забезпечувати адвокатів достатньою інформацією про зміни у чинному законодавстві та практиці його тлумачення та застосування.

Порядок підвищення кваліфікації адвокатів України передбачає, що один заліковий бал з підвищення кваліфікації адвокатів дорівнює 1 (одній) годині навчання, крім випадків, встановлених цим Порядком. До досягнення 3-річного адвокатського стажу адвокати зобов'язані пройти Модульну програму «Молодий адвокат», яку розробляє та реалізовує Вища школа адвокатури Національної асоціації адвокатів України.

Адвокати, які набули статусу адвоката, протягом перших трьох років своєї адвокатської діяльності зобов'язані підвищити свій професійний рівень на рівні 48 годин, з яких не менше 16 годин – щороку. У разі отримання свідоцтва на право заняття адвокатською діяльністю у другому пів річчі відповідного року такий адвокат має право отримати меншу кількість балів у першому році отримання свідоцтва за умови, що загальна кількість балів за 3 роки становитиме не менше 48 годин. Всі інші адвокати зобов'язані підвищувати кваліфікацію адвоката на рівні 10 годин на рік (10 залікових балів). Окрім цього, адвокат за рік має отримати не менше ніж 2 залікових бали за навчання з питань Правил адвокатської етики [10].

Отже, один з ключових обов'язків адвоката полягає в підвищенні професійного рівня, що перш за все спрямоване на забезпечення реалізації конституційного права особи на отримання професійної правничої допомоги. Цей обов'язок має на меті гарантувати високу якість правничої допомоги, яку надає адвокат, і таким чином підвищити рівень захисту прав і свобод його клієнта. У зв'язку з цим за своєю природою підвищення професійного рівня адвоката є одним з обов'язкових стандартів адвокатської професії [11, с. 44–45].

Щодо Республіки Польщі, то слід зазначити, що Закон Польщі «Право про адвокатуру» [12] не містить прямих приписів щодо обов'язку адвокатів підвищувати свій професійний розвиток. Нормативним документом, який регулює правила професійного розвитку адвокатів в Польщі, є Постанова Вищої ради адвокатів «Регламент підвищення професійної кваліфікації адвокатів» від 8 вересня 2023 року № 109/2023 [13].

У науковій літературі звертається увага на те, що рішення, прийняті органами професійного самоврядування адвокатури, є обов'язковими для адвокатів, і кожен з них зобов'язаний дотримуватися встановлених ними правил. Невиконання обов'язків,

передбачених законом або рішенням самоврядування, може призвести до дисциплінарної відповідальності. Дисциплінарна відповідальність загрожує адвокатам за поведінку, яка суперечить закону. Відповідно, професійний розвиток адвокатури є одним з основних обов'язків цієї професійної групи, а тому адвокат, виконуючи свою роботу, має усвідомлювати необхідність підвищення своєї професійної кваліфікації [14, с. 107].

Згідно з § 1 Регламенту підвищення професійної кваліфікації адвокатів, обов'язок підвищення кваліфікації полягає у тому, що адвокат зобов'язаний постійно підвищувати професійну кваліфікацію шляхом самоосвіти, систематичної участі в системі підвищення кваліфікації, організованої самоврядуванням, або в інших формах, визначених цим регламентом.

Вимоги щодо підвищення кваліфікації поширюються як на адвоката, який здійснює свої професійні обов'язки, так і на правника-іноземця, внесеного до списку, веденого окружною радою адвокатів, в обсязі та на умовах, зазначених у Законі Польщі «Право про адвокатуру». Стажер адвоката має право, а не обов'язок брати участь у системі підвищення кваліфікації адвокатів [13].

Слід зазначити, що польське законодавство передбачає можливість звільнення адвоката від цього обов'язку. Так, декан окружної ради адвокатів може в особливо обґрунтованих випадках звільнити адвоката повністю або частково від обов'язку професійного вдосконалення в цьому календарному році [15].

Реалізація обов'язку підвищення кваліфікації польським адвокатом відбувається у таких формах.

1) Самоосвіта [13]. Як форма підвищення кваліфікації адвоката самоосвіта виражається або у підготовці та публікації наукових та публіцистично-правових матеріалів, або у підготовці та проведенні виступів в рамках наступних двох форм навчання.

Підготовка і публікація роботи вважається виконанням обов'язку професійного вдосконалення, якщо одночасно виконані такі умови: 1) робота стосується питань, що, згідно з § 5 Регламенту підвищення професійної кваліфікації адвокатів, можуть становити предмет підвищення кваліфікації адвокатів; 2) робота спрямована на осіб з юридичною освітою або студентів права; 3) робота опублікована у книжковій формі, юридичному або науковому журналі, або іншим чином [15].

2) Участь у навчаннях, семінарах, конференціях або лекціях, а також інших формах, організованих адвокатським самоврядуванням.

3) Участь у навчаннях, семінарах, конференціях або лекціях, а також інших формах, організованих іншими суб'єктами [13].

Суб'єктами, які можуть організовувати таку форму підвищення кваліфікації адвокатів, є всі установи, що забезпечують належний рівень професійного навчання, зокрема: а) університети та інші вищі навчальні заклади, державні і приватні, а також інші установи, що займаються правознавством або науково-дослідною роботою в галузі права; б) установи, що спеціалізуються на організації навчань, семінарів та конференцій; в) установи, рекомендовані органами адвокатури; г) інші професійні самоврядування юристів; г) організації, що об'єднують юристів, такі як Міжнародна асоціація юристів (International Bar Association), Міжнародний союз адвокатів (Union internationale des avocats), Міжнародна асоціація молодих юристів (International Association of Young Lawyers), Міжнародна асоціація торговельних марок (International Trademark Association), Міжнародна рада з комерційного арбітражу (International Council for Commercial Arbitration), Міжнародна асоціація юристів (International Lawyers Associates), Рада правничих та адвокатських товариств Європи (Council of Bars and Law Societies of Europe); д) торгово-промислові палати; е) арбітражні установи; є) урядові та неурядові організації, а також інші міжнародні організації [15].

4) Проведення навчальних занять для стажерів адвокатів у рамках навчання, організованого адвокатським самоврядуванням.

5) Проведення навчальних занять, включно з правовою освітою, в рамках соціальних акцій, організованих самоврядуванням або за його участі [13].

Отже, адвокат може підвищувати свій професійний рівень не лише шляхом проведення навчальних занять для стажистів адвокатури в рамках навчання, організованого професійним самоврядуванням адвокатури, але й за допомогою проведення занять з правової освіти у школах старшого віку в рамках соціальних акцій, проведених професійним самоврядуванням адвокатури або акцій, у яких професійне самоврядування адвокатури є партнером [15].

У зазначених формах предметом підвищення кваліфікації адвоката у Республіці Польща є: 1) окремі галузі права, включно з практикою його застосування; 2) питання правового порівняння; 3) питання адвокатської етики; 4) юридичні навички, як-от методи тлумачення права, публічні виступи та риторика, вивчення іноземної юридичної мови.

Організацію процесу підвищення професійного рівня адвокатів у Польщі забезпечує Вища рада адвокатів. Так, згідно з § 6 Регламенту підвищення професійної кваліфікації адвокатів, Вища рада адвокатів зобов'язана: 1) організовувати професійні навчання самостійно або у співпраці з іншими суб'єктами, відповідно до потреб, що впливають з постійного моніторингу очікувань членів адвокатури; 2) співпрацювати з науковими та навчальними центрами для забезпечення адвокатам можливості виконання обов'язку підвищення кваліфікації; 3) вживати інших заходів, що дають змогу адвокатам виконувати обов'язок підвищення кваліфікації; 4) сприяти виконанню обов'язку підвищення кваліфікації [13].

Безпосередня організація процесу підвищення кваліфікації адвокатів в Польщі здійснюється окружними радами адвокатів. Окружна рада адвокатів зобов'язана організовувати професійне навчання обсягом не менше 20 годин на рік. Цей обов'язок окружна рада адвокатів може виконати, організовуючи навчання власними силами або доручаючи їх проведення університетам або іншим спеціалізованим установам. Навчання повинно бути організовано таким чином, щоб забезпечити різноманітність тематики, з урахуванням визначеного предмета підвищення кваліфікації адвоката. Слід зазначити, що окружні ради адвокатів зобов'язані забезпечити, аби навчання у мінімальному обсязі (20 годин), було безкоштовним для адвокатів.

Окружна рада адвокатів подає Вищій раді адвокатів річний звіт про виконання обов'язку щодо організації професійного навчання адвокатів до 31 березня наступного року. Звіт повинен містити інформацію про організовані навчальні заняття, зокрема про осіб, що проводили заняття, теми занять та кількість адвокатів, що брали в них участь. Окружні ради адвокатів можуть організовувати спільні навчання для адвокатів певних палат, а також вони зобов'язані обмінюватися інформацією та надавати взаємну допомогу в організації навчань.

Вища рада адвокатів та окружні ради адвокатів зобов'язані розміщувати на своїх вебсайтах та в соціальних мережах інформацію щодо запланованих заходів підвищення кваліфікації адвокатів, а також передавати їх у загальноприйнятій спосіб, щоб інформація про них могла дійти до всіх адвокатів та стажерів адвокатів.

За загальним правилом, Вища рада адвокатів та окружні ради адвокатів покривають витрати на організовані або співорганізовані ними навчальні заходи в рамках наявних фінансових коштів. Однак допускається, що організація або співорганізація навчання у межах системи підвищення кваліфікації може бути повністю або частково платною. У такому разі адвокати самостійно несуть витрати, пов'язані з участю у платних формах підвищення кваліфікації.

Слід зазначити, що ще донедавна на польських адвокатів покладался обов'язок здобуття адвокатом за календарний рік не менше 12 навчальних балів. Однак з прийняттям 8 вересня 2023 року Вищою радою адвокатів Постанови «Регламент підвищення професійної кваліфікації адвокатів» № 109/2023 [13] вимога про здобуття навчальних балів була скасована. Підкреслимо, що сам обов'язок підвищувати кваліфікацію у адвокатів залишився, скасовано лише вимогу щодо збирання протягом року навчальні бали.

Висновки. Отже, у Польщі, як і в Україні, безперервне підвищення адвокатом свого професійного рівня є одним з ключових його обов'язків, здійснення якого сприяє забезпеченню реалізації конституційного права особи на отримання професійної правничої допомоги. В Україні, як і у Польщі, обов'язок підвищення кваліфікації адвокатів закріплений на законодавчому рівні, а сама процедура регулюється органами адвокатського самоврядування.

Основна відмінність у правовому регулюванні обов'язку підвищення професійної кваліфікації адвокатів полягає у відмові в Республіці Польща від обов'язку накопичення адвокатами навчальних балів за збереження самого обов'язку за адвокатами, а також зосередженні функцій адвокатського самоврядування на підтримці адвокатів у виконанні ними цього обов'язку, зокрема шляхом проведення високоякісних навчальних заходів та впровадження спеціалізованого навчання задля послідовного і безперервного підвищення професійної компетентності адвокатів.

Перспективою подальших наукових розробок є продовження досліджень правової регламентації форм та способів виконання адвокатами їхнього обов'язку щодо безперервного підвищення професійного рівня, а також механізмів сприяння органів адвокатського самоврядування здійсненню адвокатами цього обов'язку.

Використані джерела:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 245к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 07.10.2024).
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/5076-17#n3> (дата звернення: 07.10.2024).
3. Заборовський В.В. Вибір українським адвокатом видів підвищення своєї кваліфікації через призму реалізації конституційного права на освіту. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 552–557. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/290801> (дата звернення: 07.10.2024).
4. Заборовський В.В., Фазикош В.Г., Семерак О.С. Підвищення кваліфікації адвоката як один із його професійних обов'язків: загальні положення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 70. С. 444–449. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.71>.
5. Кузьменко С.Є. – директор Вищої школи адвокатури при Національній асоціації адвокатів України, координатор програми Ради Європи HELP. *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (14 грудня 2023 р.) / редкол.: Т.В. Вільчик та ін. Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2024. С. 16–17. URL: <https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/vnd/zbirnyku-naukovyh-konferenczij>.
6. Бакаянова Н.М. Підвищення кваліфікації адвоката у світлі реалізації принципів організації та діяльності адвокатури. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 328–331.
7. Кухнюк Д.В., Петраковський В.В. Підвищення кваліфікації адвокатів України: проблеми нормативного забезпечення. *Адвокат*. 2012. № 8 (143). С. 12–17.
8. Antoniuk S., Zaiats O., Skrynkovskyy R., Makukhina I. Problems of Obtaining by the Lawyer the Legal Information on the Content of Foreign Law Norms While Representing the Client's Interests in Civil Proceedings in Ukraine. *Path of Science*. 2019. № 5 (10). P. 5001–5010. DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.51-5>.
9. Заяць О.С., Скриньковський Р.М., Антонюк С.А. Підвищення кваліфікації адвокатів України в світлі реалізації принципів організації та діяльності адвокатури. *Problèmes et*

perspectives d'introduction de la recherche scientifique innovante. 2019. V. 6. P. 121–125. URL: dspace.lvdubs.edu.ua/bitstream/1234567890/2755/1/74-271-PB_removed.pdf.

10. Порядок підвищення кваліфікації адвокатів України (нова редакція): Рішення Ради адвокатів України від 03 липня 2021 № 63. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr063871-21#Text> (дата звернення: 07.10.2024).

11. Vorobel U. Enhancing a lawyer's professional level: a mandatory standard of the legal profession. *Успіхи і досягнення у науці (Серія «Право», Серія «Освіта», Серія «Управління та адміністрування», Серія «Соціальні та поведінкові науки»)*. 2024. № 5 (5). С. 34–47.

12. Prawo o adwokaturze: Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19820160124/U/D19820124Lj.pdf> (дата звернення: 07.10.2024).

13. Regulamin doskonalenia zawodowego adwokatów: Uchwała nr 109/2023 Naczelnej Rady Adwokackiej z dnia 8 września 2023 roku. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19820160124/U/D19820124Lj.pdf> (дата звернення: 07.10.2024).

14. Olkiewicz A. Doskonalenie zawodowe adwokatów. *Problemy Profesjologii*. 2017. № 1. S. 101–110.

15. O doskonaleniu zawodowym adwokatów : Obwieszczenie Prezydium Naczelnej Rady Adwokackiej z dnia 2 grudnia 2021 roku. URL: https://www.adwokatura.pl/admin/wgrane_pliki/file-420211202o-doskonaleniu-zawodowym-adwokatowtekst-jednolity-37692.pdf (дата звернення: 07.10.2024).

References:

1. Konstytucja Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine from June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

2. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist : Zakon Ukrainy vid 05 lypnia 2012 № 5076-VI [On the Bar and Legal Practice: Law of Ukraine dated July 5, 2012, No. 5076-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/5076-17#n3> [in Ukrainian].

3. Zaborovskyy, V.V. (2023). Vybir ukrainskym advokatom vydiv pidvyshchennia svoiei kvalifikatsii cherez pryzmu realizatsii konstytutsiinoho prava na osvitu [Ukrainian lawyer's choice of types to improve his qualifications through the prism of the implementation of the constitutional right to education]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence*, No. 5, 552–557. Retrieved from <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/290801> [in Ukrainian].

4. Zaborovskyy, V.V., Fazykosh, V.H., & Semerak, O.S. (2022). Pidvyshchennia kvalifikatsii advokata yak odyin iz yoho profesiinykh obov'iazkiv: zahalni polozhennia [Professional Development of a Lawyer as One of His Professional Duties: General Provisions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo – Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, Issue 70, 444–449. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.71> [in Ukrainian].

5. Kuzmenko, S.Ye. (2024). Vitalne slovo dyrektora Vyshchoi shkoly advokatury pry Natsionalnoi asotsiatsii advokativ Ukrainy, koordynatora prohramy Rady Yevropy HELP [Welcome Address from the Director of the Higher School of Advocacy at the National Association of Advocates of Ukraine, coordinator of the Council of Europe's HELP program]. *Advokatura Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku : materialy V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (14 hrudnia 2023 r.) – Advocacy of Ukraine: Current State and Development Prospects: Materials of the 5th International Scientific and Practical Conference (December 14, 2023)* / redkol.: T.V. Vilchuk ta in. Kharkiv: NLU imeni Yaroslava Mudroho, 16–17 [in Ukrainian].

6. Bakaianova, N.M. (2012). Pidvyshchennia kvalifikatsii advokata u svitli realizatsii pryntsyypiv orhanizatsii ta diialnosti advokatury [Enhancing the qualifications of a lawyer in light of the implementation of the principles of organization and activity of the legal profession]. *Pravo i suspilstvo – Law and Society*, No. 2, 328–331 [in Ukrainian].

7. Kukhniuk, D.V., Petrakovskyy, V.V. (2012). Pidvyshchennia kvalifikatsii advokativ Ukrainy: problemy normatyvnoho zabezpechennia [Professional Development of Lawyers of Ukraine: Issues of Regulatory Support]. *Advokat – Lawyer*, No. 8 (143), 12–17 [in Ukrainian].

8. Antoniuk, S., Zaiats, O., Skrynkovskyy, R., & Makukhina, I. (2019). Problems of Obtaining by the Lawyer the Legal Information on the Content of Foreign Law Norms While Representing the Client's Interests in Civil Proceedings in Ukraine. *Path of Science*, 5 (10), 5001–5010. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.51-5> [in English].

9. Zaiats, O.S., Skrynkovskyy, R.M., Antoniuk, S.A. (2019). Pidvyshchennia kvalifikatsii advokativ Ukrainy v svitli realizatsii pryntsyypiv orhanizatsii ta diialnosti advokatury [Professional Development

of Lawyers in Ukraine in the Light of the Implementation of the Principles of Organization and Activity of the Bar]. *Problèmes et perspectives d'introduction de la recherche scientifique innovante – Problems and Prospects for the Introduction of Innovative Scientific Research*, Issue 6, 121–125, Retrieved from dspace.lvdvvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2755/1/74-271-PB_removed.pdf [in Ukrainian].

10. Poriadok pidvyshchennia kvalifikatsii advokativ Ukrainy (nova redaktsiia) : Rishennia Rady advokativ Ukrainy vid 03 lypnia 2021 № 63 [Procedure for the Professional Development of Lawyers of Ukraine (New Edition): Decision of the Bar Council of Ukraine dated July 3, 2021, No. 63]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr063871-21#Text> [in Ukrainian].

11. Vorobel, U. (2024). Enhancing a lawyer's professional level: a mandatory standard of the legal profession. *Uspikhy i dosiahnennia u nauksi (Seriiia "Pravo", Seriiia "Osvita", Seriiia "Upravlinnia ta administruvannia", Seriiia "Sotsialni ta povedinkovi nauky") – Achievements and Successes in Science (Series "Law", Series "Education", Series "Management and Administration", Series "Social and Behavioral Sciences")*, no. 5, 34–47 [in English].

12. Prawo o adwokaturze: Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. [The Law on the Bar: Act of May 26, 1982.]. Retrieved from <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19820160124/U/D19820124Lj.pdf> [in Polish].

13. Regulamin doskonalenia zawodowego adwokatów: Uchwała nr 109/2023 Naczelnej Rady Adwokackiej z dnia 8 września 2023 roku [Regulations on the Professional Development of Attorneys: Resolution No. 109/2023 of the Supreme Bar Council dated September 8, 2023]. Retrieved from <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19820160124/U/D19820124Lj.pdf> [in Polish].

14. Olkiewicz, A. (2017). Doskonalenie zawodowe adwokatów [Professional Development of Attorneys]. *Problemy Profesjologii – Problemy Profesjologii*. No. 1, 101–110 [in Polish].

15. O doskonaleniu zawodowym adwokatów: Obwieszczenie Prezydium Naczelnej Rady Adwokackiej z dnia 2 grudnia 2021 roku [On the Professional Development of Attorneys: Announcement of the Presidium of the Supreme Bar Council dated December 2, 2021]. Retrieved from https://www.adwokatura.pl/admin/wgrane_pliki/file-420211202o-doskonaleniu-zawodowym-adwokatowtekst-jednolity-37692.pdf [in Polish].

Стаття надійшла до редколегії 07.10.2024

Vorobel U., PhD in Law, Senior Lecturer at the Department of Civil Law Disciplines, Institute of Law of Lviv State University of Internal Affairs (Lviv, Ukraine)

ADVOCATES' PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN UKRAINE AND THE REPUBLIC OF POLAND: COMPARATIVE-LEGAL ASPECTS OF LEGAL REGULATION

The article is dedicated to the study of legal regulation concerning one of the key duties of every advocate – professional development. It analyzes the provisions of the Law of Ukraine “On Advocacy and Advocates’ Activity”, as well as the Procedure for Professional Development of Advocates of Ukraine, approved by the decision of the Ukrainian Bar Council. It also examines the relevant provisions of the Polish Law “Advocacy Law” and the Resolution of the Polish Higher Bar Council “Regulations on Professional Development of Advocates”.

The conclusion is made that one of the mandatory standards of the advocacy profession is the professional development of advocates. This obligation aims to ensure the high quality of legal assistance provided by an advocate, thereby enhancing the protection of the rights and freedoms of their clients. In addition, the professional development of advocates is aimed at ensuring the realization of a person's constitutional right to receive professional legal assistance.

The methodological basis of the research includes comparative, dialectical, system-structural, and normative-logical methods of inquiry, which allowed for the analysis of legislation related to the legal regulation of advocates' professional development in Ukraine and the Republic of Poland.

It is established that in Poland, as in Ukraine, continuous professional development of advocates is one of the key obligations, contributing to the realization of citizens' constitutional right to receive quality legal assistance. In both countries, this duty is enshrined in law and regulated by the self-governing bodies of the bar. The changes in the legal regulation of advocates' professional development in Poland include the abolition of the mandatory system of educational credits. Bar self-governing bodies focus on supporting advocates in fulfilling this duty, particularly by organizing high-quality educational events and implementing specialized programs for the continuous enhancement of their professional competence.

Key words: advocate, legal status, professional duty, professional level, professional development, bar.

DOI 10.32782/2786-9156.108.4.46-54

UDC 343.98

Glavan Boris, PhD in Law, University Lecturer, Scientific Secretary of the Senate of the Academy "Stefan cel Mare" of MAI (Chisinau municipality, Republic of Moldova)

e-mail: boris.glavan@mai.gov.md

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3838-4308>

Cicala Alexandru, PhD in Law, University Lecturer, Head of the Department "Special Investigative and Anti-corruption Activity" of the Academy "Stefan cel Mare" of MAI (Chisinau municipality, Republic of Moldova)

e-mail: alexandru.cicala@mai.gov.md

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5900-0679>

APPROACHES REGARDING THE LEGAL REGIME OF SPECIAL INVESTIGATIVE MEASURES IN THE LEGAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

The article addresses a subject of topicality and particular importance both for the matter of special investigative activity and the criminal process: special investigative measures. They remain vital tools for preventing and fighting crime, ensuring national security, and performing other tasks relevant to a democratic society. Due to their intrusive nature, these measures require strict regulation to prevent potential abuses by the authorities. The legislation of the Republic of Moldova has undergone essential changes in this context, changes that require adequate interpretations and explanations that would contribute to the further improvement of legal regulations. The study highlights the current development trend of the national legislation in the field of special investigative activities oriented towards the separation of the legal regimes for the application of these measures in different normative acts, depending on the specific tasks to be carried out. The continuous evolution of security threats, including cyber, hybrid and economic threats, requires a permanent update of the actors involved in ensuring security. For example, the inclusion of new specialized authorities in areas such as cyber security or the protection of critical infrastructures would be justified, given their importance for the protection of the state.

A clear distinction between "national security" and "state security" helps separate the protection of national sovereignty and integrity from domestic threats affecting public order, the economy or other sensitive areas. Hybrid threats are those that affect state resilience and include hostile propaganda and disinformation campaigns. These types of threats are critical in today's security landscape, and to combat them effectively, legislation that provides specific details on prevention and countermeasures is needed. Disinformation and information manipulation, propaganda and disinformation campaigns carried out through digital platforms, represent a significant threat to national security, affecting the social, political and economic stability of the state. Although the law mentions them in a general way, the inclusion of clearer and more detailed provisions on combating disinformation would make a valuable contribution to national security, therefore it is very important to carry out an in-depth study of the legal regime of special investigative measures in the legal system of the Republic Moldova.

Key words: special investigative activity, special investigative measures, criminal process, criminal prosecution, conditions, investigative officer.

Introduction. The importance and actuality of the analysis of the legal regime of special investigative measures derives from the need for the understanding and unified application of the legal rules intended to regulate the legal relationships that arise in connection with the performance of different special investigative measures to achieve different tasks. The legal regime of special investigative measures refers to the set of rules, procedures, and legal principles that govern the use and application of these measures within the framework of special investigative activities for the performance of various tasks.

The legal regulation of special investigative measures is one of the most complex problems of special investigative activity in the Republic of Moldova. The actuality of this topic is

determined by the continuous legal reform that extends for more than a decade and directly targets this very effective legal instrument for protecting common social values, being changed over time the development vector of the respective regulations in a diametrically opposite direction. The analysis of the explanatory comments attached to the draft laws [1], that sought to amend the legislation in the field of special investigations suggests that there is no very clear model or concept under which the legal framework would be perfected. The vagueness of the law generates different interpretations and, as a consequence, non-uniform application of the legislation. The purpose of this research does not consist in perfecting the law, but in establishing the current direction of development of the legal framework in the matter of special investigations and formulating the appropriate explanations that would clarify a multitude of questions related to the differentiated treatment of carrying out special investigative measures.

The difficulty of solving the problem of legal regulation of special investigative activity, in general, and special investigative measures, in particular, is determined by the complex nature of this type of activity as well as its intrusive nature in the rights and freedoms of the person. Seen through the prism of specific tasks, the special investigative activity is more than an effective means of preventing and combating crimes, its usefulness is also being noted through the lens of achieving some strategic objectives, such as collecting information on possible facts or events that could endanger public order or safety in places of detention, ensuring the protection of witnesses, other participants in the criminal process and the subjects of the special investigative activity, the search for persons who have disappeared without a trace and those who are evading prosecution or the court or from the execution of the criminal sentence, identification of unknown persons and bodies, verification of persons claiming to obtain certain rights.

The problem of legal regulation of the special investigative activity also derives from the lack of express legal provisions that would establish the nomenclature of normative acts intended to regulate the actions, including the special investigative measures carried out within this type of activity. It is also worth noting that the previous law, Law No. 45/1994 [17], unlike the current one, Law No. 59/2012 [18], contained provisions that expressly indicated the normative framework of this matter (art. 4) [2]. The failure to include such provisions in the current law can be understood as a matter left to the doctrine.

Analysis of recent research. Special investigative measures have the noble purpose of contributing through its specific forces, means and methods to combating crime as the most serious form of threat to democratic values, as well as to removing threats likely to compromise the security of the rights and freedoms of the person, public order and other common values. By its very nature the rule of law cannot exist without clear laws and rules to be followed, so legislation plays a special role in this equation.

Crime has become a major problem not only at the national level, but also at the international level, with concerns to improve the situation increasingly focusing on finding effective solutions to prevent and combat crime. The researchers: V. Cuşnir, I. Dolea, V. Moraru, D. Roman, V. Mîrzac, N. Vasilişin, I. Covalciuc, I. Botnari, S. Copeţchi, V. Sîli, D. Obada, (R. Moldova); M. Udrioiu, R. Slăvoiu, O. Predescu, M. Suian, M. Tudoran (Romania); Yu. Groshevoy, O. Kaplina, E. Novikov, S. Shumilin (Ukraine); A. Ghinzburg (Kazakhstan Republic); N. Kovalev, (Kyrgyz Republic); Paul de Hert (Belgium); Veljko Turanjanin (Serbia) and others.

Through the analysis of specialized literature and national legislation, as well as laws from abroad, the most essential characteristic signs of the special investigation activity were identified, which allowed the realization of the legal notion (essence) and its content. It was shown that the special investigation activity it is not identified either with a totality of special investigation measures or with that of criminal prosecution actions, its content comprising a totality of organizational, informational, analytical, executive and other actions carried out to fulfill the goals and tasks established by law. its nut. By approaching the concept of

special investigative measures, it was argued that its purpose consists in protecting certain social values and cannot be reduced to gathering information, being only one of the tools applied to accomplish the tasks assigned to this type of activity.

Goal statement. At the present moment, the importance and the purpose of the elaboration of this scientific approach, appears from the author's intention to reveal in the foreground some doctrinal and legislative landmarks in the field of approach regarding the legal regime of special investigative measures in the legal system of the Republic of Moldova. At the same time, there is also the urgent need to carry out an extensive analysis regarding the essence of the research subject.

In the process of elaborating this research, we identified the following as primary objectives of the research: first of all, the investigation of the origin and evolution of the concept of special investigative activity; at the same time, an important aspect was also given to the process of appreciating the notion, content and legal regime of special investigative measures; and obviously we cannot overlook the objective of examining the procedure and methodology applied within the special investigative measures. These three research objectives, looking at them as a whole, will facilitate the process of approaching and analyzing the legal regime of special investigative measures in the entire legal system.

Results obtained and discussions. The concept of special investigative activity, in the current regulation of art. 1 of Law no. 59/2012 of the Republic of Moldova, implies, "an activity of a secret and/or public nature, carried out by the competent public authorities, with or without the use of special technical means, to collect the necessary information for crime prevention, ensuring public order and safety in places of detention". The same law also provides an exhaustive list of special investigative measures intended to contribute to the achievement of the stated goal, namely: locating or tracking by technical means; interception and recording of communications and/or images; detaining, searching, delivering or picking up mail; collecting information from providers of electronic communications services; accessing, intercepting and recording computer data; identification of the subscriber or user of an electronic communications network; access to financial information; acquisition of control; undercover investigation; collecting samples for comparative research; research of objects and documents; visual tracking; gathering information (art. 27).

Through the amendments of 2023 introduced in the mentioned law, the legislator decreed that this law regulates the special activity of investigations outside the criminal process (par. (2) art. 1 of Law no. 59/2012), which means that the special measures of investigations regulated by this law will apply only outside the criminal process. These provisions are novel and reveal the fact that this law only partially regulates the concept of special investigative activity, including that of special investigative measures.

In turn, the Code of Criminal Procedure regulates in a separate section a list of special investigative measures almost identical to that regulated by Law no. 59/2012: home search, use and/or installation of devices that provide photography or surveillance and audio and video recording; technical supervision; interception and recording of communications and/or images; detaining, searching, delivering or picking up mail; monitoring or controlling financial transactions and/or access to financial information; collecting information from providers of electronic communications services; accessing, intercepting and recording computer data; identification of the subscriber or user of an electronic communications network; controlling the transmission or receipt of money, services or other material or non-material values claimed, accepted, extorted or offered; supervised delivery; acquisition of control; undercover investigation; visual tracking; gathering information.

The comparative analysis of the two lists of measures allows the finding of the fact that in Law no. 59/2012, 13 measures are regulated, and in the Code of Criminal Procedure 14 measures, which could suggest that the special investigative activity as a whole includes 27 special investigative measures [3, p. 43-54]. On the other hand, this mathematical

calculation does not correspond to reality, because many of the measures are repeated, i.e. they are duplicated in both lists (eg: Interception and recording of communications and/or images; Detention, search, delivery, or collection of mail; Collection of Information from electronic communications providers; Accessing and recording of electronic communications; Surveillance; Acquisition of information).

Between the two lists of measures, certain differences create certain uncertainties and difficulties in understanding the spirit of the law. Thus, there are measures, such as "Location or tracking by technical means" and "Access to financial information", which are only found in Law no. 59/2012, in reality, they are also provided for in the Criminal Procedure Code, but not as independent measures, but as elements of other more comprehensive measures. For example, from the content of the measure "Technical supervision" provided in art. 138 CPP we note that, in addition to other actions, this also includes "Location or tracking by technical means" (art. 28 of Law no. 59/2012). Similarly, the "Monitoring or control of financial transactions and/or access to financial information" measure provided for in art. 138³ CPP, even from its name it can be seen that it also includes "Access to financial information" (art. 31 of Law no. 59/2012).

The comparative analysis also reveals the presence of some measures in only one list. For example, "Research of the home, the use and/or installation in it of devices that ensure photography or surveillance and audio and video recording" and "Supervised delivery" are measures provided for only in the Code of Criminal Procedure. Similarly, "Collection of samples for comparative research" and "Research of objects and documents" are measures provided only in Law no. 59/2012.

In the context of approaching this subject, it is worth reminding ourselves that until the legal reform of 2012, special investigation measures were regulated in a single normative act (Law no. 45/1994 [17]), comprising a total of 21 measures. Depending on the degree of interference in the rights of the person, they were divided into two categories: 1) measures that involved interference in the rights of the person (5 measures), these could only be carried out with the authorization of the investigating judge; and 2) measures considered not to violate the rights of the person (all other measures) [4, p. 299–302], during the operative control they were carried out with the authorization and under the supervision of the head of the investigative-operative body. However, one of the measures (the control of the transmission of money or other extorted material values) could be carried out based on the reasoned decision of the head of the body that exercises special investigative activity, approved by the prosecutor who led or carried out the criminal investigation in the given case (art. 8 paragraph (4) of Law no. 45/1994 [17]). Under the terms and conditions of this law, special investigative measures could be carried out to achieve all the tasks included in Art. 2, both those of a criminal procedural nature (detection, prevention, prosecution, discovery of crimes, and the persons involved in their commission) and those of an administrative nature (search for missing persons, identification of corpses, ensuring security).

The 2012 reform produced essential changes in the legal regulation of special investigative measures, the entire list consisting of 20 special investigative measures was regulated in Law No. 59/2012, and 15 of them were also provided for in the Criminal Procedure Code. Otherwise, in the matter of the regulation of special investigative measures, Law no. 59/2012 fulfilled the function of general law, and the Criminal Procedure Code that of special law [5, p. 67]. The priority of the Code of Criminal Procedure in the matter of regulating the legal regime of special investigative measures intervened in the segment of the criminal process [6, p. 110]. The entire list of special investigative measures was divided into three categories: 1) measures authorized by the investigating judge (8 measures) [7, p. 56–69]; 2) measures authorized by the prosecutor (9 measures); and 3) measures authorized by the head of the specialized subdivision (3 measures). The first category of measures and three other measures authorized by the prosecutor could only be carried out within the framework of the criminal investigation and only in the case of the investigation of serious,

particularly serious, and exceptionally serious crimes. Four other measures authorized by the prosecutor were admissible both within and outside the criminal process. The other measures could only be carried out outside the criminal process. As an exception, three of the special investigative measures in the first category and all those in the second category were admitted outside the criminal process, within the professional integrity test [8, p. 56–69]. Such a legal regime for carrying out special investigative measures, focused on more formal aspects, proved to be less effective, many of the tasks of the special investigative activity had become practically declarative [9, p. 17–20], which ultimately led to a new legal reform.

Starting from January 1, 2024, special investigative measures are regulated by the same two basic normative acts, only that Law no. 59/2012 about the procedural law no longer fulfills the function of a general law or a special law, it being the normative act that regulates the special investigative activity, including the performance of special investigative measures, outside the criminal process. Thus, we find that the matter of special investigative activity is currently regulated by two basic laws, each of which provides its nomenclature of special investigative measures. The question that arises is the ratio between them. Would it follow that these measures should be approached distinctly from each other, belonging to different subjects, or would it be necessary to analyze them as complex as being elements of the same concept?

Following the deliberations, we conclude that the subject of the special investigative activity involves different approaches. As a science, it does not have a very distant past. Having its origin in forensics, it initially went through a joint ascent, later being divided and developed separately, from which point it continued to develop as a didactic discipline. As a practical activity, this activity is distinguished by the efforts of specialized state bodies to perform operatively certain specific tasks. The elements and techniques of this activity can be traced back to the most remote historical periods. The official recognition of this activity occurred relatively recently, with the proclamation of our country as a state of law. The enactment of the first law (Law no. 45/1994 [17]), dedicated to the regulation of special investigations, marked the beginning of the approach to special investigations as a legal field that includes all the rules, intended to regulate various types of social relations that appear in connection with special investigations to accomplish certain tasks.

At the same time, it is worth noting the complex nature of this type of activity, including several types such as **Special criminal investigations**, with the fundamental purpose of revealing, preventing, solving, discovering crimes, and identifying the people who organize and/or commit them; **Special search and identification investigations**, involving the search for missing persons without a trace and the identification of bodies, those who evade prosecution or trial, as well as those who evade the execution of punishment or have escaped from places of detention (art. 2 letter c) of Law no. 59/2012) [10, p. 192–201]; **Administrative verification investigations**, constituting the type of special investigative activity intended to facilitate various legal-administrative regimes by using forces, means, and special investigative methods to collect the necessary information about certain persons, to take specific decisions (such as access to classified information, issuing permits for detective and private security activities, authorizing access to workplaces related to life, human health, and environment risks, etc. (art. 7 paragraph (3) of Law no. 59/2012 [18]) **Security investigations**, being the type of special investigative activity that refers to ensuring the security of public order and safety in places of detention, of witnesses and other participants in the criminal process, as well as of the subjects of the special investigative activity (art. 2 letters d) – f) from Law no. 59/2012 [18]).

By the will of the legislator, the legal regulations concerning the first type of investigations – **Special criminal investigations** – were included in the Code of Criminal Procedure, being at the same time removed from Law no. 59/2012 [18]. These changes, in our view, should not be treated as a restriction of the scope of the concept of special investigative activity, but rather as a new systematization of the legal regulations of this matter. The special investigative activity is not identified with the regulatory limits of Law No. 59/2012 [18].

Although devoted to the special activity of investigations, it does not include all the rules regulating this complex type of activity.

Therefore, we find that **the current direction of development** of the level of legislative regulation of the special investigation activity is oriented towards decentralization, while still maintaining unity through the prism of the scientific, didactic, and tactical-applicative aspects.

These explanations clarify the differences between the two lists of special investigative measures provided for in the Code of Criminal Procedure and Law No. 59/2012 [18].

Thus, the presence of the measures "Research of the home, the use and/or installation in it of devices that ensure photography or surveillance and audio and video recording" and "Supervised delivery" only in the Code of Criminal Procedure can be explained by their increased degree of interference in the rights of the person, the legislator considering that they can only be carried out within the limits of the criminal process, respectively the regulatory seat of their legal regime would be the Code of Criminal Procedure. Similarly "Collection of samples for comparative research" and "Research of objects and documents" are measures provided only in Law no. 59/2012 [18], their necessity in the criminal process expires by the existence of appropriate criminal prosecution actions, being about "Collection of samples for comparative research" (art. 154-156 CPP), "Technical-scientific finding" (art. 139-141 CPP) and "Judicial expertise" (art. 142-153 CPP).

Such a systematization of the rules regulating the legal regime of special investigative measures, in our view, should be understood in the sense that the legislator accepted the proposals of the authors of the draft law which amended the legislation in the field of special investigative activity [11, p. 43], aiming the purpose of separating investigative activities specific to the criminal process from those carried out outside it. We believe that both the special investigative activity and the special investigative measures as elements of this activity should be approached as a whole, as a single matter, but with distinct legal regimes depending on the field concerned: within and outside the criminal process [12, p. 34-38].

Analyzing the set of special investigation measures from the perspective of the competence of the body that authorizes them, we distinguish five types of measures: 1) measures authorized by the investigating judge; 2) measures authorized by the prosecutor; 3) measures authorized by the head of the specialized subdivision; 4) measures authorized by the investigating judge (within the criminal process) and the prosecutor (outside the criminal process) [13, p. 353-358], e.g.: "Location or tracking by technical means"; and 5) measures authorized by the prosecutor (within the criminal process) and the head of the specialized subdivision (outside the criminal process), e.g.: "Visual surveillance" and "Information gathering". We therefore note that no special investigative measure can be carried out without authorization. The assignment of the authority to authorize measures depends on the strict will of the legislator and cannot be transferred from one body to another except by amending the legislation.

As an exception, the measures authorized by the investigating judge could be authorized by reasoned order of the prosecutor in the case of a flagrant offense or when not delayed if the judge's conclusion could not be obtained without the existence of a substantial risk of delay that may lead to the loss of evidentiary information or could imminently endanger the life, health or safety of persons. In such situations, within 24 hours, the investigating judge must be presented with an action to control the legality of the disposition and authorization of the special investigative measures, presenting the order authorizing the measure, as well as all the materials in which it is argued the need to carry out special investigative measures. If it is established that there was a basis for carrying out special investigative measures, the investigating judge, employing a reasoned conclusion, is to confirm immediately, or at the latest within 24 hours the legality of carrying out that measure. Otherwise, the investigating judge will reject, with a reasoned conclusion, the prosecutor's approach, will declare null and void both the order authorizing the measure and the results of its implementation (art. 135 para. (6) CPP) [14, p. 113-118].

Analyzed from the perspective of the competence of the authorities with the right to carry out special investigative measures, we can distinguish two types of measures [15, p. 250–256]: 1) measures that can be carried out by the investigative officers of the specialized subdivisions of all the special investigative activity authorities (Gathering of information; Acquisition of control; Research of objects and documents; Collection of samples for comparative research); and 2) measures that can only be carried out by the investigative officers of the specialized subdivisions of certain authorities that carry out special investigative activity (The control of the transmission of money or other extorted material values can only be carried out by the investigative officers of the specialized subdivisions of the Ministry of Internal Affairs and of the National Anticorruption Center (art. 138⁷ para. (2) CPP), and the “undercover investigation” measure can only be carried out by employees, specially designated for this purpose, within the Ministry of Internal Affairs, the National Anticorruption Center, the Customs Service, the State Fiscal Service, the National Administration of Penitentiaries (art. 36 par. (4) of Law no. 59/2012 [18])).

From the perspective of restricting the performance of MSI within and outside the criminal process, we distinguish three types of measures: 1) Measures that are carried out only within the criminal process (Research of the residence, use and/or installation in it of devices that provide photography or surveillance and audio recording and video; Control of the transmission or receipt of money, services or other material or immaterial values claimed, accepted, extorted or offered; 2) Measures that are carried out both within the criminal process and outside it (Collection of information; Control acquisition; Undercover investigation; Visual surveillance, etc.); and 3) Measures that take place only outside the criminal process (Research of objects and documents; Collection of samples for comparative research).

Unlike the previous version of the regulations of the Code of Criminal Procedure, which did not allow the performance of special investigative measures only within the limits of the criminal prosecution, the current provisions allow the performance of two special investigative measures from the moment the criminal trial starts and until the criminal prosecution starts, during and to verify notifications regarding the commission of crimes, these being the identification of the subscriber or user of an electronic communications network and the collection of information (art. 134 para. (2) CPP).

In this context, we note that the start of the criminal process in the Moldovan legal regulation corresponds to the moment of notification or self-notification to the competent body about the preparation or commission of a crime (art. 1 CPP) [16, p. 92–106], and the start of the criminal investigation is marked by the order issued based on the notification, which results in at least a reasonable suspicion that a crime has been committed and there are no circumstances that exclude criminal prosecution (art. 274 CPP).

In this context, we also note the fact that through the latest legislative amendments, it was decided that only the results of special investigative measures carried out in the framework of the criminal prosecution can be recognized as evidence (art. 94 para. (4) CPP), which means that the results the measures carried out until the start of the criminal investigation will not be able to be capitalized as such.

Conclusions. The subject matter of special investigative activity generally includes various special investigative measures, the legal regime of application of which is different depending on the purposes and tasks of this matter. Thus, the legal regime of special investigative measures applied within the criminal process differs from that applied outside the criminal process. Therefore, the phrase “special investigative measures within and outside the criminal process” emphasizes the existence of a wide spectrum of special investigative measures that can be applied in various contexts, each with its specific legal regime.

The current development trend of national legislation in the matter of special investigative activity is directed towards the separation of different normative acts of the different legal regimes for the application of special investigative measures according to the types of special investigative activity: judicial criminal investigations (in the Code of Criminal Procedure);

extrajudicial investigations (in Law no. 59/2012 [18]). The current legal regulations indicate that both the special investigative activity and the special investigative measures as elements of this activity should be approached as a whole, as a single matter, but with distinct legal regimes depending on the field concerned: within and outside the criminal process.

Bibliography:

1. The draft law for the modification of some normative acts (regarding activity special investigation). [cited 11.10.2022]. Available: https://cancelaria.gov.md/sites/default/files/document/attachments/nu_438_mj.pdf.

2. According to the provisions of Art. 4 of Law no. 45/1994, the legal basis of operative investigative activity includes the Constitution, this law, and other normative acts adopted by them. At the same time, it was mentioned that the bodies that carry out operative investigative activity are entitled to issue, within the limits of their competence, following the legislation and in agreement with the Supreme Court of Justice and the General Prosecutor's Office, departmental normative acts that regulate the organization, methods, and tactics carrying out investigative operative measures;

3. Cicala, Al. *The content of the special investigation measure, „Research of the residence and/or the installation in it of devices that ensure surveillance and audio and video recording, of those to be photographed and filmed”*, In Scientific Annals of the “Ștefan cel Mare” Academy of MAI of the Republic of Moldova, no. 12, 2020, p. 43–54.

4. Didac, V., (2009), etc. *Forensic tactics. Operative investigative activity*. Chisinau: Elan polygraf, 344 p. ISBN 978-9975-66-093-8.

5. Gherman, M., Blîndu, E., Botnari, I. (2023), *The grounds and conditions for carrying out special investigative measures: Monographic study*. Chisinau. Polygraphic editorial department of the “Ștefan the Great Academy”. 192 p. ISBN 978-9975-135-70-2.

6. Glavan, B. (2022), *The special investigative activity and the criminal process. Common aspects and delimitations*. Chisinau: Sn, (Print-Caro). 475 p. ISBN 978-9975-135-63-4.

7. Cicala, Al. (2021), *Special Investigative Activity. Schematic representations and definitions*. Chișinău. Ed. Polygraphic department of the Academy “Ștefan cel Mare”, Chișinău. ISBN 978-9975-135-43-6.

8. Glavan B., *Reflections on the classification of special investigative measures*. In: *Law and Life*. 2022, no. 1–2, p. 56–69.

9. Harunjen E. *The new concept of criminal investigation was promoted by the prosecutor's office*. In: Magazine of the Prosecutor's Office of the Republic of Moldova. No. 1/2019. P. 17–20. P. 18.

10. Roman D., Popa S. Identification of the person through special investigative measures and methods. In: *Studia Universitatis Moldaviae*, 2017, no. 3, pp. 192–201. ISSN 1814-3199.

11. Informative note to the Draft Law for the amendment of some normative acts (regarding the special investigative activity), p. 43. [cited: 20.10.2023]. DOI: <https://gov.md/sites/default/files/document/attachments/subiect-03-nu.pdf>.

12. Soroceanu Ig. Content of special investigative measures in the field of electronic communications networks. Part I. In: European Vector Magazine, no. 1 of 2022. P. 34–38. ISSN 2345-1106/ISSNe 2587-358X.

13. Soroceanu Ig. Content of special investigative measures in the field of electronic communications networks. Part II. In: Materials of the International Scientific-Practical Conference “Theory and Practice of Public Administration”, 26th edition, dated May 20, 2022. P. 353–358, total number of pages: 585. ISBN 978-9975-3542-3-3.

14. Soroceanu Ig. Criminal prosecution – remarkable phase of the examination of the case in order to establish the truth. In: *National Law Review*, no. 10–12 of 2020. P. 113–118. ISSN 1811-0770.

15. Soroceanu Ig. Content of special investigative measures in the field of electronic communications networks. Part III. In: Materials of the international scientific conference “European integration by strengthening education, research and innovation in the countries of the Eastern Partnership”, from 16–17 May 2022. P. 250–256, total number of pages: 260. ISBN 978-9975-165-23-5.

16. Glavan B. *The initiation of the criminal process in the legal regulation of the Republic of Moldova – an essential criterion from the perspective of the special investigation activity*. In the: *National Law Review*. No. 2. P. 92–106.

17. Law on operative investigative activity no.45 of April 12, 1994 // Official Gazette of the Republic of Moldova, no. 11–13 of 1994, repealed in 2012.

18. Law on special investigative activity no.59 of March 29, 2012 // Official Gazette of the Republic of Moldova, no. 113–118 of 2012.

Стаття надійшла до редколегії 28.10.2024

Главан Борис, кандидат юридичних наук, викладач університету, вчений секретар Сенату Академії «Штефан чел Маре» МВС Республіки Молдова (муніципалітет Кишинів, Республіка Молдова)

Чікала Александру, кандидат юридичних наук, викладач університету, завідувач кафедри «Спеціальна слідча та антикорупційна діяльність» Академії «Штефан чел Маре» МВС Республіки Молдова (муніципалітет Кишинів, Республіка Молдова)

ПІДХОДИ ДО ПРАВОВОГО РЕЖИМУ СПЕЦІАЛЬНИХ РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА

У статті розглядається актуальна та важлива тема як для оперативно-розшукової діяльності, так і для кримінального процесу: спеціальні розшукові заходи. Вони залишаються життєво важливими інструментами для запобігання злочинності та боротьби з нею, забезпечення національної безпеки й виконання інших завдань, істотних для демократичного суспільства. Через свій інтрузивний характер ці заходи потребують суворого регулювання, щоб запобігти можливим зловживанням з боку влади. Законодавство Республіки Молдова у цьому контексті зазнало суттєвих змін, котрі вимагають відповідних тлумачень і пояснень, які б сприяли подальшому вдосконаленню правового регулювання. Дослідження висвітлює сучасну тенденцію розвитку національного законодавства у сфері спеціальних розшукових дій, орієнтоване на відокремлення правових режимів застосування цих заходів у різних нормативних актах залежно від конкретних завдань, які мають виконуватися. Безперервна еволюція загроз безпеці, включно з кібернетичними, гібридними та економічними загрозами, вимагає постійного оновлення переліку учасників, залучених до забезпечення безпеки. Наприклад, включення нових спеціалізованих органів у такі сфери, як кібербезпека чи захист критичної інфраструктури, було б виправданим, з огляду на їхню важливість для захисту держави.

Чітке розмежування між національною безпекою та безпекою держави допомагає відокремити захист національного суверенітету та цілісності від внутрішніх загроз, що впливають на громадський порядок, економіку чи інші чутливі сфери. Гібридні загрози – це ті, які впливають на стійкість держави та включають ворожу пропаганду та кампанії з дезінформації. Ці види загроз є критично важливими в сучасному ландшафті безпеки, і для ефективної боротьби з ними потрібне законодавство, яке містить конкретні деталі щодо запобігання та протидії такому впливу. Дезінформація та інформаційні маніпуляції, пропагандистські та дезінформаційні кампанії, які здійснюються через цифрові платформи, становлять значну загрозу національній безпеці, впливаючи на соціальну, політичну та економічну стабільність держави. Хоча закон згадує їх у загальному вигляді, включення більш чітких і детальних положень щодо боротьби з дезінформацією зробило б цінний внесок у національну безпеку, тому дуже важливо провести глибоке дослідження правового режиму спеціальних розшукових заходів у правовій системі Республіки Молдова.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, спеціальні розшукові заходи, кримінальний процес, кримінальне переслідування, умови, слідчий.

DOI 10.32782/2786-9156.108.4.55-64

УДК 347.965: 343.9.01 (477)

Ємець І.О., кандидат юридичних наук, докторант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (м. Харків, Україна)

e-mail: ivan.iemets@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-9056-5346>

ПІДХІД, ОРІЄНТОВАНИЙ НА ПОТЕРПІЛОГО: ОКРЕМІ КРОКИ НА ШЛЯХУ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

У статті визначено, що підхід, орієнтований на потерпілого, – це міжнародний стандарт у розслідуванні злочинів, у тому числі пов'язаних із насильством. На підставі текстуального аналізу положень підзаконних нормативно-правових актів узагальнено, що ті з них, котрі врегульовують діяльність слідчих підрозділів та органів дізнання Національної поліції України щодо реалізації першочергових заходів реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, потребують удосконалення та гармонізації відповідно до міжнародних договорів і апробованих практикою рекомендацій. З'ясовано, що актуальними напрямками вдосконалення таких положень є розроблення засад щодо недопущення вторинної травматизації потерпілих і забезпечення їхніх найкращих інтересів на всіх етапах кримінальної процесуальної діяльності. Запропоновано окремі рекомендації, які потребують нормативного закріплення на шляху впровадження у практику щодо розслідування насильницьких злочинів підходу, орієнтованого на потерпілих.

Наголошено на тому, що під час розслідування кримінальних правопорушень, спосіб учинення яких пов'язаний зі спричинення фізичного, психологічного або сексуального насильства, необхідною є мінімізація кількості опитувань потерпілих, забезпечення їх здійснення лише за умови ретельної підготовки в умовах, котрі уможливають фіксацію такого заходу та є комфортними для цієї особи. Обґрунтовано, що залучення потерпілих, котрі постраждали від насильницьких злочинів, до таких слідчих (розшукових) дій, як огляд і слідчий експеримент, слід здійснювати, коли іншим чином встановити обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, неможливо або за наявності усвідомленого бажання таких потерпілих на участь у такій дії. Неприпустимим у цьому контексті є проведення під виглядом огляду або слідчого експерименту опитувань потерпілих на місці події. Також сформульовано інші рекомендації, спрямовані на вдосконалення традиційних підходів до розслідування насильницьких злочинів.

Ключові слова: кримінальне провадження, потерпілий, інститут представництва, адвокат, злочин, насильницький злочин, процесуальний інтерес, стандарт, засада.

Постановка проблеми. Практична діяльність, пов'язана з правозахистом, так само, як і діяльність щодо розслідування, характеризується низкою специфічних особливостей. Основними пріоритетами в діяльності щодо захисту (представництва) інтересів особи, стосовно якої вчинено кримінальне правопорушення, є безпосередньо потерпілий та його інтереси. Нині вся міжнародна спільнота докладає вагомих зусиль до впровадження принципу людиноцентризму в усі сфери діяльності. У контексті його запровадження в практичну діяльність сил безпеки, органів, які здійснюють правосуддя, у тому числі адвокатури як інституту уповноваженого на професійне представництво інтересів фізичних та юридичних осіб, слід наголосити на важливості перегляду традиційних підходів до провадження практичної діяльності, пов'язаної з правозастосуванням і впровадженням підходу, орієнтованого на потерпілого.

Підхід, орієнтований на потерпілого, як це визначено Основними принципами та вказівками щодо права на захист і відшкодування для жертв грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, а також іншими керівними положеннями, котрі врегульовують діяльність міжурядових

установ, базується на декількох ключових засадах. Згідно з ними, кожен потерпілий очікує: 1) що у його справі буде встановлено правду, тобто ухвалено справедливе рішення; 2) притягнення до юридичної відповідальності винних осіб; 3) на застосування ефективних засобів правового захисту та механізмів відшкодування спричиненої шкоди; 4) дотримання гарантій не повторення травматичної події та відсутності ризиків травматичного підходу впродовж усього процесу розслідування та судового розгляду [1]. Вважаємо, що це саме ті засади, котрим мають відповідати і положення національного законодавства, тому, усвідомлюючи потребу вдосконалення нормативних положень, запит на вдосконалення традиційних підходів до розслідування злочинів, вважаємо за потрібне приділити увагу проблематиці типових принципів у роботі правоохоронних органів з потерпілими від насильницьких злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові засади забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, представництва його інтересів у кримінальному провадженні знайшли висвітлення у монографічних працях С.Є. Абламського, М.І. Гошовського, М.І. Демури, Р.О. Ємельянова, У.С. Ковни, О.П. Кучинської, В.Г. Пожара, І.В. Ракіпової, В.В. Самолюка, В.В. Червінського та багатьох інших науковців. Щодо останніх досліджень, то питання практичної реалізації підходу, орієнтованого на потерпілого, стали предметом праць Н.В. Глинської [2], І.В. Гловюк [3], Д.І. Клепки, О.В. Новікова [4], Н.П. Король [5], В.С. Новожилова [6] та багатьох зарубіжних учених [7; 8]. Текстуальний аналіз положень цих наукових праць дає змогу дійти висновку, що наукова спільнота визнає потребу удосконалення практики правоохоронних і судових органів у контексті забезпечення підходу, орієнтованого на потерпілого. Водночас зауважимо, що конкретних механізмів його запровадження поки що не визначено. Нашу увагу привертає один з аспектів цієї проблематики – забезпечення потерпілоорієнтованого підходу в роботі з жертвами насильницьких злочинів, адже ці особи характеризуються найбільшою вразливістю через те, що їм кримінальним правопорушенням найчастіше завдається і фізичної, і матеріальної, і майнової шкоди, тому процесуальні інтереси цих осіб є різнобічними. Це вказує на специфічність представництва інтересів потерпілих цієї групи і складність окресленої проблематики, отже, і необхідність її окремого дослідження. З огляду на це ми вважаємо за потрібне визначити перспективи та практичні кроки запровадження підходу, орієнтованого на потерпілих, у процес розслідування насильницьких злочинів.

Формулювання цілей. Метою статті є окреслення перспектив вдосконалення положень чинних нормативно-правових актів у контексті реалізації підходу, орієнтованого на потерпілого у практичній діяльності щодо розслідування насильницьких злочинів.

Виклад основного матеріалу. Поняття насильницьких злочинів у науковій літературі трактують по-різному. Наприклад, Є.М. Пащенко визначив ознаки, на підставі яких можна виокремити злочини, які можуть належати до категорії насильницьких. До таких він відніс: 1) об'єкт насильницького злочину, яким можуть бути життя, здоров'я, фізична та психічна недоторканність іншої особи; 2) спосіб учинення, що полягає у заподіянні фізичного, психічного насильства; 3) протиправність, яка полягає у вчиненні цих злочинів поза волею потерпілої особи чи всупереч їй; 4) мотиви, які характеризуються ворожою, інструментальною та негативною спрямованістю; 5) наслідки, що полягають у завданні фізичної, психічної шкоди чи існування реальної можливості заподіяння такої шкоди; 6) умисну форму вини [9]. Недоліком такого підходу є те, що останній не включив сексуальне насильство як спосіб учинення злочину.

Безпосередні склади злочинів визначив О.М. Храмцов, класифікувавши їх на декілька підгруп, зокрема:

– злочини проти життя та здоров'я, волі, честі та гідності (зокрема, умисні вбивства, доведення до самогубства, умисне нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня важкості, у тому числі за пом'якшуючих обставин, погроза вбивством, погроза знищення майна загальнонебезпечним способом, побої і мордування, катування, незаконне позбавлення волі або викрадення людини, захоплення заручників, незаконне поміщення в психіатричний заклад);

– корисливо-насильницькі злочини, а саме: насильницький грабіж, розбій, вимагання, бандитизм;

– насильницькі злочини, що посягають на державу, громадську безпеку, громадський порядок, порядок управління (тероризм, диверсія, напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для населення, погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали, злісне хуліганство);

– насильницькі злочини проти представників влади, інших службових осіб та осіб, які виконують свої професійні обов'язки;

– насильницькі злочини представників влади або інших службових осіб;

– насильницькі статеві злочини, а саме: зґвалтування; насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом; примушування до вступу в статевий зв'язок [10].

Зауважимо, що Бюро статистики юстиції Міністерства юстиції США відносить до категорії насильницьких злочинів такі, як вбивство, насильницьке зґвалтування, грабіж, напад із обтяжуючими обставинами та простий напад [11]. Таким чином, поняття «насильницькі злочини» може трактуватися у вузькому та широкому значеннях. Ключовою відмінністю, що вирізняє їх з-поміж інших кримінальних правопорушень, є специфічний спосіб учинення, який завжди пов'язаний із застосуванням насильства (передусім фізичного, психологічного, сексуального) та характеризується високим рівнем суспільної небезпеки.

Насильницькі злочини переважно підслідні слідчим органів Національної поліції України. Принцип діяльності органів досудового розслідування в цій відомчій структурі полягає в тому, що вони підзвітні та підконтрольні іншим посадовим особам (як всередині структури, так і ззовні), а також вищому керівництву. Підзвітність працівників органів досудового розслідування простежується ще на етапах виявлення та першочергової фіксації ознак кримінальних правопорушень. Такі засади, зокрема, закріплено в положеннях Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України, затвердженої Наказом МВС України від 27 квітня 2020 року № 357 (далі – Інструкція). Наприклад, Розділом IX Інструкції визначено, що слідчий або інша уповноважена ним особа негайно після прибуття на місце події зобов'язаний проінформувати оперативного чергового про обставини і попередню кваліфікацію виявленого кримінального правопорушення [12].

У подальшому, згідно з наведеним у Інструкції алгоритмом, слідчий (дізнавач) або інша особа, визначена керівником слідчо-оперативної групи (далі – СОГ), повинен додатково проінформувати оперативного чергового щодо уточнення кваліфікації кримінального правопорушення. Розділом XVI Інструкції передбачено, що «під час відпрацювання місця події слідчий (дізнавач) або інший член СОГ <...> задля належного інформування чергової служби негайно передає додаткові уточнювальні дані про резонансне кримінальне правопорушення чи надзвичайну подію, попередню кваліфікацію правопорушення згідно з Кримінальним кодексом України. Під час виникнення подій, які мають тривалий характер, оперативного чергового (диспетчера) інформують про їх розвиток через кожну годину, а в разі ускладнення – негайно»

[12]. Тобто згаданою Інструкцією передбачено, що слідчий (дознавач) як член СОГ зобов'язаний на всіх етапах інформувати чергову частину про виявлене кримінальне правопорушення, обставини його скоєння, установлені під час проведення першочергових слідчих (розшукових) дій, а також надавати їм оцінку та попередню кримінально-правову кваліфікацію. Окрім осіб, яких необхідно інформувати впродовж всієї діяльності на місці події, до чергового відділу поліції також додаються керівник органу досудового розслідування, черговий прокурор, представники слідчого управління тощо. Реалізація завдань щодо інформування всіх заінтересованих осіб та надання кримінально-правової оцінки події, що відбулася, неможливі без здійснення відповідної аналітичної діяльності, що зумовлює потребу проведення превентивних поліцейських заходів і, як правило, огляду місця події, котрий може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Щодо превентивних поліцейських заходів, то це передусім опитування.

Законом України «Про Національну поліцію» визначено, що «поліцейський може опитати особу, якщо існує достатньо підстав вважати, що вона володіє інформацією, необхідною для виконання поліцейських повноважень» [13]. Саме цей захід найчастіше реалізується і стосовно потерпілих від насильницьких злочинів. Це попри те, що низкою правових документів, зокрема рекомендаційного характеру, передбачено вимоги недопустимості повторного психологічного травмування особи; визначено високі етичні стандарти особи, яка проводить опитування; проголошено принципи забезпечення безпеки опитуваного; передбачено підстави реалізації програми захисту свідків (якщо є потреба); вимагається запис опитувань (у письмовій формі або звуко- чи відеозапис, гарантується врахування думки опитуваного щодо конфіденційності та безпеки опитування) [14].

Нерідко подібні опитування проводяться не безпосередньо слідчим, а патрульними поліцейськими. Очевидно, що такий підхід може бути обґрунтованим з огляду на потребу встановлення та переслідування особи, яка вчинила злочин, але чи завжди мета переслідує ціль? Питання риторичне. З огляду на це зауважимо, що дороговказом у контексті визначення концептуальних принципів опитування потерпілих від насильницьких злочинів ми вважаємо Міннесотський Протокол про розслідування потенційно незаконної смерті, розроблений ООН. Ним, зокрема, визначено детальні керівні принципи опитувань, які мають включати ретельну підготовку, особливості початкового етапу спілкування, особливості з'ясування окремих фактів і завершення опитування, а також роль усних перекладачів і процедурні аспекти фіксації проведеного заходу. Окрім цього, важливо, щоб опитана особа письмово або на звуко- чи відеозапису (залежно від вибраного способу фіксації опитування) засвідчила:

- відсутність фактів застосування стосовно неї будь-яких форм тиску та добровільність участі в проведеному опитуванні;
- відповідність повідомленої нею інформації реальним обставинам, зокрема тому, наскільки вона їх знає та пам'ятає;
- не застосування щодо неї будь-яких форм стимулювання надання нею свідчень (грошової винагороди, обіцянки надання інших привілеїв), не висловлювалися погрози або будь-які форми примусу;
- факт роз'яснення їй можливості подальшого використання наданих нею пояснень під час судового розгляду, а також її виклику для надання показань, видів відповідальності та підстави для притягнення до юридичної відповідальності за завідомо неправдиве повідомлення про злочин [14].

Продовжуючи аналіз нормативно-правових актів, котрі є визначальними у визначенні алгоритму дій працівників СОГ, зокрема невідкладних першочергових дій,

спрямованих на встановлення обставин учинення кримінальних правопорушень, не можемо оминати увагою «Інструкцію з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні», що затверджена Наказом МВС України від 7 липня 2017 року № 575. Положеннями цього підзаконного нормативно-правового акта визначено, що працівник чергової частини після отримання повідомлення про вчинення кримінального правопорушення зобов'язаний негайно доповісти про це керівникові органу досудового розслідування, який, своєю чергою, визначить слідчого, котрий проводитиме досудове розслідування за цим фактом. Після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, відповідно до положень цієї Інструкції, передбачено вжиття першочергових заходів і невідкладних слідчих (розшукових) дій, зокрема: 1) огляду місця події; 2) переслідування і затримання правопорушників за слідами або вказаними потерпілими й очевидцями напрямками переміщення правопорушника або за результатами роботи службового собаки; 3) проведення розшукових заходів; 4) виявлення свідків події, здійснення їх опитування (у разі внесення відомостей в ЄРДР – проведення допиту); 5) установа базових станцій операторів мобільного зв'язку, обслуговуючих місцевість, де вчинено кримінальне правопорушення [15]. Таким чином, цим нормативним документом гарантоване проведення опитування як невідкладного заходу. Такий підхід приводить до того, що, як правило, одразу після звернення до органів поліції потерпілого опитують на місці події або за місцем проживання. У подальшому найчастіше наступного дня потерпілого допитують у рамках відкритого кримінального провадження, а у процесі досудового розслідування, після з'ясування інших обставин – допитують додатково щодо окремих деталей. Також у подальшому за участю потерпілого можуть проводитися додаткові допити, одночасні допити декількох раніше вже допитаних осіб. Таким чином, як мінімум тричі потерпілий відтворює обставини події кримінального правопорушення на стадії досудового розслідування, а потім ще й у судовому засіданні.

Типові підходи правоохоронців актуалізують, на нашу думку, потребу запровадження найкращих практик опитування та допиту потерпілих від насильницьких злочинів, а у подальшому, можливо, ще й закріплення підстав для відповідальності за їх недотримання. Позитивним прикладом такого підходу слід вважати Міннесотський протокол, відповідно до якого:

- недотримання прав особи на безпеку, недоторканність приватного життя, благополуччя, гідність та інших прав людини, порушення під час розслідування принципів гуманності та неупередженості є підставою для етичної відповідальності осіб, які здійснюють розслідування;

- головний принцип спілкування з потерпілими, членами їх сімей та іншими особами, яких стосується розслідування, є мінімізація шкоди, якої може завдати процедура розслідування, особливо їх фізичному та психічному благополуччю;

- розслідування слід здійснювати з дотриманням положень національного та міжнародного права й уникненням свавільного чи надмірного втручання в особисте життя шляхом проведення процесуальних дій;

- під час взаємодії з цивільними громадянами, яких стосується розслідування, слід поважати їхню культуру та звичаї, а також бажання членів родини виконувати обов'язок щодо проведення ефективного розслідування [14];

- здійснювати ретельну підготовку до допиту та документування показань і пояснень;

- використовувати контрольний список того, про що варто згадати під час інтерв'ювання особи;

- заохочувати особу, яка надала показання або пояснення до ретельного ознайомлення з ними, за необхідності здійснювати уточнення та доповнення;
- проводити опитування в комфортній обстановці.

Окрім цього, аналіз матеріалів слідчої практики засвідчує, що місцем учинення насильницьких злочинів, зокрема сексуального насильства та корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень, стають загальнодоступні відкриті ділянки місцевості, доступ громадян до яких не обмежено. Нерідко це місця, розташовані поблизу лісосмуг, поза межами населених пунктів, біля водоймищ тощо, тобто без очевидних орієнтуючих об'єктів. Такі обставини зумовлюють потребу встановлення точного місця вчинення кримінального правопорушення, що можливе під час проведення огляду, тим паче, що там можуть залишитися сліди та знаряддя вчинення злочину. Задля досягнення цілей огляду представники органів досудового розслідування залучають до їх проведення, як учасників, потерпілих. Причому нерідко такі дії фактично перетворюються на опитування на місці події. Це ж саме стосується і слідчого експерименту за участю потерпілого. Вважаємо, що до таких дій вдаватися у всіх без винятку випадках не слід, тим паче з огляду на засаду недопустимості вторинної віктимізації (ретравматизації) потерпілого. Тому цей «усталений» підхід у діяльності правоохоронних органів має бути скоригований відповідно до сучасних міжнародних стандартів, у тому числі з огляду на те, що жоден доказ не має наперед встановленої сили, а отже, і кількість проведених за участю потерпілого слідчих (розшукових) дій суттєво не позначиться на доказовій базі.

Також у контексті реалізації підходу, орієнтованого на потерпілого на стадії досудового розслідування насильницьких злочинів, слід керуватися принципами недопущення надмірного тиску або навантаження на потерпілих. Це стосується і їхнього небажання пояснювати окремі деталі або власний досвід. Якщо особа при цьому відмовляється повідомляти суттєві відомості про обставини вчинення стосовно неї кримінального правопорушення, необхідно розглянути можливість надання цій особі психологічної допомоги, котра, зокрема, сприятиме встановленню психологічного контакту.

Висновки. Підхід, орієнтований на потерпілого, – міжнародний стандарт у розслідуванні злочинів, у тому числі пов'язаних з насильством, а тому положення національного законодавства потребують удосконалення та гармонізації відповідно до міжнародних договорів і рекомендацій. Нині керівні положення, котрі врегульовують діяльність органів досудового розслідування Національної поліції України, викладені у відповідних підзаконних нормативно-правових актах, не повністю узгоджуються з тими, що є загальноприйнятими в аспекті недопущення вторинної травматизації потерпілих і забезпечення їхніх найкращих інтересів. Тому вважаємо, що положення проаналізованих інструкцій, мають включати ще й такі концептуальні положення:

- під час розслідування кримінальних правопорушень, спосіб учинення яких пов'язаний зі спричинення фізичного, психологічного або сексуального насильства, слід мінімізувати кількість опитувань потерпілих, не здійснювати їх без ретельної підготовки, в умовах, котрі уможливають фіксацію такого заходу;
- залучення потерпілих, котрі постраждали від насильницьких злочинів, до таких слідчих (розшукових) дій, як огляд і слідчий експеримент, необхідно здійснювати, коли іншим чином встановити обставини, що підлягають доказуванню неможливо або за наявності їх усвідомленого бажання на участь у такій дії; неприпустиме проведення опитувань особи на місці події під виглядом огляду або слідчого експерименту;
- проведення опитування потерпілого від насильницького злочину одразу після отримання повідомлення про вчинення кримінального правопорушення має здій-

снювати особа, котра пройшла відповідну спеціальну підготовку або має досвід роботи у слідчих підрозділах та органах дізнання;

– ініціатива потерпілого щодо участі в слідчих (розшукових) діях, у збиранні та наданні доказів не має обмежуватися, а взаємодія з ним на всіх етапах такої діяльності має забезпечуватися з дотриманням етичних засад, відсутністю будь-якого тиску та унеможливленням надмірного втручання в особисте життя.

Вважаємо, що окреслені принципи потребують закріплення та дотримання у практичній діяльності, пов'язаній з розслідуванням насильницьких злочинів, а перспективи подальших досліджень мають полягати у визначенні низки інших рекомендацій, котрій сприятимуть реалізації практик забезпечення найкращих інтересів потерпілих.

Використані джерела:

1. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. General Assembly resolution 60/147. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation> (дата звернення: 29.10.2024).

2. Глинська Н.В. Потерпілоорієнтований підхід при здійсненні кримінального провадження у справах про воєнні злочини: окремі аспекти якості закону та потреб практики. *Україна – ЄС: питання гармонізації кримінального та кримінального процесуального законодавства: матеріали круглого столу* (м. Львів, 22 червня 2023 року) / упор. І.В. Гловюк, Н.Р. Лащук. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 70–76.

3. Гловюк І.В. Європейський охоронний ордер: питання прогностичного інструментарію для захисту жертв кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 655–660.

4. Клепка Д.І., Новіков Д.І. Питання забезпечення прав потерпілих під час розслідування воєнних злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. Т. 31. № 1. С. 253–263. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.20>.

5. Король Н.П. Забезпечення права потерпілої особи від насильства в контексті Директиви Європейського Союзу про права потерпілих. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 18. С. 93–99. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2022.18.93>.

6. Новожилов В.С. Попередження вторинної віктимізації як завдання кримінального провадження. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2021. № 41. С. 165–181. DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2021-41-165>.

7. Shimoyachi N. Between Accountability and Reconciliation: The Making of “the Victim-Centered Approach” at the International Criminal Court. *Global Studies Quarterly*. 2024. Т. 4. № 2. URL: <https://academic.oup.com/isagsq/article/4/2/ksae014/7642827> (дата звернення: 02.11.2024).

8. Grigore S. Victim-Oriented Justice: The International Criminal Court and its Influence on the Situation in Afghanistan. 2024. URL: <https://ssrn.com/abstract=4742132> (дата звернення: 02.11.2024).

9. Пащенко Є.М. Щодо поняття та ознак насильницьких злочинів військовослужбовців. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та громадського порядку: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції до 25-річчя Харківського національного університету внутрішніх справ* (м. Харків, 18 квітня 2019 року). Харків: ХНУВС, 2019. С. 161–163.

10. Храпцов О.М. Щодо видів насильницьких злочинів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3 (50). С. 86–93.

11. Бібліотеки LibreTexts. 7.7E: Насильницькі злочини. URL: [https://ukrayinska.libretexts.org/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B8/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F/%D0%92%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF_%D0%B4%D0%BE_%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97/%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%3A_%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F_\(Boundless\)/07%3A_%D0%94%D0%B5%D0%B2](https://ukrayinska.libretexts.org/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B8/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F/%D0%92%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF_%D0%B4%D0%BE_%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97/%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%3A_%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F_(Boundless)/07%3A_%D0%94%D0%B5%D0%B2)

%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%81%2C_%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C_%D1%82%D0%B0_%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/7.07%3A_%D0%97%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD/7.7E%3A_%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8 (дата звернення: 07.11.2024).

12. Інструкція з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України: затв. Наказом МВС України від 27 квітня 2020 року № 357. БД «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text> (дата звернення: 07.11.2024).

13. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. БД «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 07.11.2024).

14. The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, New York/Geneva, 2017. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinnesotaProtocol.pdf> (дата звернення: 07.11.2024).

15. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: затв. Наказом МВС України від 7 липня 2017 року №575. БД «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> (дата звернення: 07.11.2024).

References:

1. United Nations. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. General Assembly resolution 60/147' (UN, 2005). Retrieved from: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation> [in English].

2. Hlynska, N.V. (2023). Poterpiloorientovanyi pidkhid pry zdiisnenni kryminalnoho provadzhennia u spravakh pro voienni zlochyny: okremi aspekty yakosti zakonu ta potreb praktyky [Victim-oriented approach in the conduct of criminal proceedings in cases of war crimes: some aspects of the quality of the law and the needs of practice]. *Ukraina – YeS: pytannia harmonizatsii kryminalnoho ta kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva: materialy Kruhloho stolu (m. Lviv, 22 chervnia 2023 r.) – EU: issues of harmonization of criminal and criminal procedural legislation: materials of the Round Table (Lviv, June 22, 2023)*, 70–76. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi univertsytet vnurishnikh sprav [in Ukrainian].

3. Hloviuk, I.V. (2024). Yevropeyskyi okhoronnyi order: pytannia prohnostychnoho instrumentariiu dlia zakhystu zhertv kryminalnykh pravoporushen [European protection order: issues of prognostic tools for the protection of victims of criminal offenses]. *Analytical and Comparative Jurisprudence – Analichno-porivnialne pravoznavstvo*, 2, 70–76 [in Ukrainian].

4. Klepka, D.I., & Novikov, D.I. (2024). Pytannia zabezpechennia prav poterpilykh pid chas rozsliduvannia voiennykh zlochiniv [Issues of ensuring the rights of victims during the investigation of war crimes]. *Bulletin of Criminological association of Ukraine – Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*, Vol. 31, iss. 1, 253–263. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.20> [in Ukrainian].

5. Korol, N.P. (2022). Zabezpechennia prava poterpiloi osoby vid nasylstva v konteksti Dyrektyvy Yevropeiskoho Soiuzu pro prava poterpilykh [Ensuring the rights of a victim of violence in the context of the European Union Directive on the rights of victims]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 18, 93–92. DOI: 10.32702/2306-6814.2022.18.93 [in Ukrainian].

6. Novozhylov, V.S. (2021). Poperedzhennia vtorynnoi viktyimizatsii yak zavdannia kryminalnoho provadzhennia [Prevention of secondary victimization as a task of criminal proceedings]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu – Issues of Crime Prevention*, 41, 165–181. DOI: 10.31359/2079-6242-2021-41-165 [in Ukrainian].

7. Shimoyachi, N. (2024). Between Accountability and Reconciliation: The Making of “the Victim-Centered Approach” at the International Criminal Court. *Global Studies Quarterly*. Vol. 4, iss. 2. Retrieved from: <https://academic.oup.com/isagsq/article/4/2/ksae014/7642827> [in English].

8. Grigore, S. (2024). Victim-Oriented Justice: The International Criminal Court and its Influence on the Situation in Afghanistan. Retrieved from: <https://ssrn.com/abstract=4742132> [in English].

9. Pashchenko, Ye.M. (2019). Shchodo poniattia ta oznak nasylnytskykh zlochyniv viiskovosluzhbovtziv [On the concept and signs of violent crimes of military personnel]. *Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasoby protydii zlochynam proty hromadskoi bezpeky ta hromadskoho poriadku: zbirnyk tez dopovidei mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii do 25-richchia Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav (m. Kharkiv, 18 kvitnia 2019 r.) – Criminal law and criminological means of combating crimes against public safety and public order: a collection of abstracts of reports of the international scientific and practical conference for the 25th anniversary of the Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, April 18, 2019)*, 161–163. Kharkiv: KhNUVS. [in Ukrainian].

10. Khramtsov, O.M. (2010). Shchodo vydiv nasylnytskykh zlochyniv [On types of violent crimes]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 3 (50), 86–93 [in Ukrainian].

11. Biblioteky LibreTexts. 7.7E: Nasylnyts'ki zlochyny [LibreTexts libraries. 7.7E: Violent Crimes]. Retrieved from: [https://ukrayinska.libretexts.org/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B8/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F/%D0%92%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF_%D0%B4%D0%BE_%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97/%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%3A_%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F_\(Boundless\)/07%3A_%D0%94%D0%B5%D0%B2%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%81%2C_%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C_%D1%82%D0%B0_%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/7.07%3A_%D0%97%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD/7.7E%3A_%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8](https://ukrayinska.libretexts.org/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B8/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F/%D0%92%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF_%D0%B4%D0%BE_%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97/%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%3A_%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F_(Boundless)/07%3A_%D0%94%D0%B5%D0%B2%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%81%2C_%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C_%D1%82%D0%B0_%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/7.07%3A_%D0%97%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD/7.7E%3A_%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8) [in Ukrainian].

12. Instruktsiia z orhanizatsii reahuvannia na zaiavy i povidomlennia pro kryminalni, administratyvni pravoporushennia abo podii ta operatyvnoho informuvannia v orhanakh (pidrozdilakh): zatv. nakazom MVS Ukrainy vid 27.04.2020 № 357 (2020) [Instructions on organizing response to applications and reports on criminal, administrative offenses or events and operational information in the bodies (units) of the National Police of Ukraine: approved by Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 04/27/2020 No. 357]. *BD "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy. Database – "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20> [in Ukrainian].

13. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy №580-VII. (2015) [On the National Police: Law of Ukraine dated 07/02/2015 No. 580-VIII]. *BD "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy. Database – "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].

14. The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016), Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, New York/Geneva, 2017. Retrieved from: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinnesotaProtocol.pdf> [in English].

15. Instruktsiia z orhanizatsii vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v zapobihanni kryminalnym pravoporushenniam, yikh vyvialnenni ta rozsliduvanni: zatv. nakazom MVS Ukrainy vid 07.07.2017 №575 (2017) [Instructions on the organization of interaction of pre-trial investigation bodies with other bodies and units of the National Police of Ukraine in the prevention of criminal offenses, their detection and investigation: approved by Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 07.07.2017 No. 575]. *BD "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy. Database – "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 11.11.2024

Iemets I., Candidate of Law, Doctoral student of the National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" (Kharkiv, Ukraine)

A VICTIM-ORIENTED APPROACH: STEPS TO IMPLEMENTATION IN THE INVESTIGATION OF VIOLENT CRIMES

The article defines the victim-oriented approach as an international standard in investigating crimes, including violence-related crimes. Based on the textual analysis of the provisions of the subordinate regulatory legal acts, it is summarized that those, that regulate the activities of the investigative units and inquiry bodies of the National Police of Ukraine in terms of the implementation of priority measures to respond to reports of criminal offenses, need to be improved and harmonized by international treaties and recommendations tested by practice. It has been found that the actual areas of improvement of such provisions are the development of principles to prevent secondary traumatization of victims and ensure their best interests at all stages of criminal procedural activity. Separate recommendations are proposed, which need their regulatory consolidation to implement a victim-oriented approach in investigating violent crimes.

It was emphasized that during the investigation of criminal offenses, the method of commission of which is related to the infliction of physical, psychological, or sexual violence, it is necessary to minimize the number of surveys of the victims, to ensure their implementation only under the condition of careful preparation, in situations that make it possible to record such a measure and is comfortable for this person. It is justified that the involvement of victims who have suffered from violent crimes in such investigative (search) actions as an inspection and an investigative experiment should be carried out when it is impossible to establish the circumstances to be proven in criminal proceedings in any other way or if there is a conscious desire of such victims to participation in such action. Inadmissible in this context is conducting interviews of victims at the scene under the guise of an examination or investigative experiment. Other recommendations aimed at improving traditional approaches to investigating violent crimes have also been formulated.

Key words: criminal proceedings, victim, institution of representation, lawyer, crime, violent crime, procedural interest, standard, principle.

DOI 10.32782/2786-9156.108.4.65-73
УДК 477(1)

*Зіневич А.М., старший викладач кафедри «Оперативно-технічні заходи»
Національної академії Служби безпеки України (м. Київ, Україна)
e-mail: alla1966zwetkova@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-3598-2254>*

*Богініч І.О., кандидат технічних наук, доцент кафедри «Оперативно-технічні
заходи» Національної академії Служби безпеки України (м. Київ, Україна)
e-mail: boginich.liana@email.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7285-7458>*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЩОДО ПОШТОВИХ, ТЕЛЕГРАФНИХ ТА ІНШИХ ПОВІДОМЛЕНЬ, ПЕРЕДАНИХ МЕРЕЖАМИ ЕЛЕКТРОННОГО І ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ НА ОСНОВІ ЗАКОРДОННОГО ДОСВІДУ

У статті розглядаються особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо поштових, телеграфних та інших повідомлень, переданих мережами електронного і поштового зв'язку на основі закордонного досвіду. Право на приватність не є абсолютним правом. Зокрема, органам державної влади надається доктрина «поля розсуду для втручання» у здійснення цього права у передбачений законом спосіб і в обсязі, необхідному для захисту цінностей демократичного суспільства. Різновидом правомірного втручання є проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з повідомленнями, які передаються мережами електронного і поштового зв'язку, яке тією чи іншою мірою передбачається законодавством багатьох розвинених країн. Так, якщо в одних країнах строк проведення заходу жорстко не обмежений часовими рамками, а поставлений у залежність від наявності умов, необхідних для вжиття подальших контрольних заходів (Австрія), то в інших такі обмеження чітко встановлені (Німеччина). Законодавство одних забороняє вилучати документи, у тому числі електронні, щодо яких поширюється право на відмову від надання свідчень, а також пов'язані із забезпеченням зазначеній особі правової, медичної, психологічної та психіатричної допомоги, крім певних винятків, якщо вони були використані для вчинення кримінального діяння або були предметом злочину (Німеччина). У свою чергу, законодавство інших забороняє вилучати особисту документацію та кореспонденцію підозрюваного, якщо інтереси щодо захисту людини переважають над інтересами кримінального провадження, а також документацію та кореспонденцію, які є результатом спілкування обвинуваченого з особами, які мають право відмовитися від свідчень у кримінальному провадженні (Швейцарія). Законодавець Республіки Молдова встановлює дві умови, за яких дозволяється проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо повідомлень, а у Швеції органам влади дозволяється контролювати вміст пошти та електронних комунікацій лише за умови виконання чотирьох сукупних вимог.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, кореспонденція, листування, електронні повідомлення, поштові відправлення, іноземний досвід, закордонний досвід, кримінальний процес.

Постановка проблеми. Право на приватність належить до основних і найважливіших прав людини. Воно включає захист від свавільного та надмірного втручання у приватне життя з боку влади, громадськості та інших осіб. Це закріплено всіма важливими міжнародними документами з прав людини. Будь-яка демократична держава повинна захищати ці цінності та надавати усі необхідні засоби для досягнення цієї мети. Однак право на приватність не є абсолютним правом. Зокрема, органам державної влади надається «поле розсуду для втручання» у здійснення цього права у передбачений законом спосіб і в обсязі, необхідному для захисту цінностей демократичного суспільства. Різновидом правомірного втручання є проведення негласних

слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), пов'язаних з повідомленнями, які передаються мережами електронного і поштового зв'язку. Водночас процеси реформування системи кримінальної юстиції, що тривають у нашій країні, обумовлюють необхідність вивчення досвіду іноземних країн у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що питання закордонного досвіду проведення НСРД щодо огляду кореспонденції неодноразово привертало увагу вітчизняних дослідників, таких як О.А. Білічак, С.М. Князев, М.В. Павленко, О.М. Сало, С.Р. Тагієв, В.В. Тильчик, А.Б. Ткачик, В.О. Ходанович. Водночас дослідження особливостей проведення НСРД щодо поштових, телеграфних та інших повідомлень, переданих мережами електронного і поштового зв'язку, на основі закордонного досвіду у наявних доробках має фрагментарний характер.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз особливостей процесуального порядку проведення НСРД щодо поштових, телеграфних та інших повідомлень, переданих мережами електронного і поштового зв'язку, на основі закордонного досвіду. Фактичні та правові підстави механізму правового регулювання проведення НСРД у сучасних країнах не суперечать положенням Всесвітньої поштової конвенції та поштового союзу.

Виклад основного матеріалу. Гарантування права на таємницю спілкування на рівні міжнародного договору стало вимогою часу. У рамках політичних протистоянь, що після закінчення Другої світової війни наростали між країнами соціалістичного табору та капіталістичними країнами західного світу, розгортався бурхливий науково-технічний прогрес, простимульований необхідністю забезпечення політичного домінування та воєнної переваги в разі загострення конфлікту. Одним з його проявів став розвиток електронних комунікаційних систем і спеціальних технічних засобів негласного спостереження, що створило передумови для розширення арсеналу засобів здобуття інформації як органами політичної розвідки, так і поліцейськими службами та обумовило потребу встановлення певних стандартів їх роботи, формування системи запобіжників від незаконного втручання в приватне життя громадян.

Статтею 8 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКЗПЛ) було задекларовано право кожної людини на повагу до свого приватного та сімейного життя, свого житла та кореспонденції [3]. Обов'язок країн-учасниць ЄКЗПЛ щодо імплементації її норм до національного законодавства реалізувався у прийнятті їхніми законодавчими органами спеціальних законів, які регламентували діяльність уповноважених суб'єктів з перехоплення інформації з каналів зв'язку та негласного спостереження. За ступенем розгляду звернень до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) сформувалася судова практика, яка чинила безпосередній вплив на становлення законодавства окремих європейських держав щодо правового регулювання підстав та порядку втручання в особисте життя людини, таємницю спілкування [1, с. 4].

Так, у Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) Німеччини негласні слідчі дії прописані у Розділі VIII «Виймка, контроль телекомунікації, комп'ютерний пошук ймовірних злочинців на підставі загальних ознак, використання технічних засобів, застосування негласних дівнавачів та обшук». Відповідно до § 99 КПК Німеччини, дозволяється виймка поштових відправлень і телеграм, направлених обвинуваченому, якщо з фактичних обставин можна дійти висновку, що їхнім відправником або адресатом є обвинувачений, а їхній зміст має значення для розслідування. За КПК Німеччини, постанова про виймку поштових відправлень і телеграм виноситься лише судом, а у невідкладних випадках – також прокуратурою (абзац 1 § 100 КПК). Проте відкривання поштових відправлень, за вимогами КПК ФРН, належить до повноважень суду. Він може передати дані повноваження прокуратурі, якщо це необхідно,

щоб не створювати загрози для результатів розслідування (абзац 3 § 100 КПК). Варто також відзначити, що у КПК Німеччини детально розписані всі процедури проведення тих або інших дій, що належать до контролю телекомунікацій, зокрема 100b «Підвідомчість у зв'язку з винесенням постанови про контроль телекомунікації»; 100g «Отримання інформації про зв'язки в межах телекомунікації»; 100h «Інші заходи, які застосовуються без відома осіб, яких вони стосуються». При цьому КПК Німеччини розрізняє контроль змісту телекомунікації (§ 100a/b КПК) та технічний контроль (§ 100g КПК). Положення, що встановлені у § 100a, застосовуються стосовно будь-якого виду зв'язку, включно не лише зі звичайними видами телефонії та телеграфії, але й передачею інформації, яка створюється за допомогою комп'ютерної техніки, через Інтернет, а також повідомлення, які передаються факсом. Оскільки у статті розглядаються лише негласний контроль і запис спілкування, призначена для передавання обвинуваченим інформація, яка збережена на його комп'ютері, може бути вилучена згідно із загальними положеннями про виїмку, встановленими відповідними статтями КПК Німеччини [9, с. 109]. Форми контролю, встановлені КПК Німеччини, залежать від ступеня втручання в приватне життя. Виїмка кореспонденції, яка передбачає можливість зняття інформації з електронних інформаційних систем або їхніх частин, здійснюється за рішенням суду, при цьому постанова про виїмку поштово-телеграфних відправлень у невідкладних випадках може бути винесена прокурором. Однак такий документ втрачає законну силу, якщо упродовж трьох робочих днів його не підтверджено судом [2, с. 94; 18]. До того ж забороняється вилучати документи, у тому числі електронні, щодо яких поширюється право на відмову від надання свідчень, а також пов'язані із забезпеченням зазначеній особі правової, медичної, психологічної та психіатричної допомоги, крім певних винятків, якщо вони були використані для вчинення кримінального діяння або були предметом злочину. Арешт може бути здійснений на підставі рішення суду протягом шести місяців [8]. Водночас законодавство Німеччини дає змогу проводити розширений огляд електронної кореспонденції працівниками поліції з власних пристроїв, не потребуючи при цьому додаткового ордеру, але за умови, що існує ризик втрачання даних [21].

У Швеції органам влади дозволяється контролювати вміст пошти та телекомунікацій лише за умови виконання чотирьох сукупних вимог. По-перше, злочин має становити так званий злочин з каталогу, згідно з абзацом 2 статті 269 КПК (каталог правопорушень передбачає вичерпний перелік). Спостереження може бути застосоване лише щодо переслідування одного з кримінальних правопорушень, викладених у каталозі (наприклад, вбивство, крадіжка, пограбування, шахрайство, звалтування), і суддя не має права розширювати цей перелік. Це забезпечує визначеність щодо тих випадків, коли спостереження допустиме, але допускає певні проблеми. Водночас, з одного боку, вибір правопорушень у зазначеному каталозі може бути дещо випадковим. З іншого боку, можливі ситуації, коли спостереження також буде пропорційним щодо менш тяжких злочинів. Крім того, наявність каталогу правопорушень може призвести до тенденції санкціонувати спостереження щодо всіх правопорушень, викладених у каталозі, незалежно від конкретних обставин певної справи. По-друге, повинні бути вагомі докази, щоб підозрювати, що таке правопорушення було вчинено насправді. По-третє, тяжкість правопорушення має виправдовувати спостереження. По-четверте, раніше проведені слідчі дії мали бути нерезультативними, або є підстави підозрювати, що за відсутності такого спостереження розслідування не буде успішним або, швидше за все, стане непропорційно складним [19, с. 1184].

У КПК Швейцарії є норма, яка закріплює перелік предметів, які не можуть бути вилучені за жодних обставин. Йдеться про особисту документацію та кореспонден-

цію підозрюваного, якщо інтереси щодо захисту його особистості переважають над інтересами кримінального провадження; документацію та кореспонденцію, яка є результатом спілкування обвинуваченого з особами, які мають право відмовитися від надання свідчень у кримінальному провадженні. Таку норму однозначно слід вважати прогресивною. Однієї зі слідчих дій, яка обмежує право особи на таємницю спілкування, є контроль поштових та інших відправлень. Це можливо зробити, якщо існують істотні підозри вважати, що було вчинене кримінальне правопорушення, тяжкість цього правопорушення виправдовує мету контролю, попередні слідчі дії були неефективні. Контроль може здійснюватися за адресою поштових та інших відправлень обвинуваченого та третіх осіб, щодо яких є підстави вважати, що обвинувачений використовує адресу поштових та інших відправлень третьої особи. Ця негласна слідча діє може здійснюватися лише з дозволу суду з питань примусових заходів. Контроль за допомогою технічних засобів передбачає застосування прокуратурою спеціальних технічних засобів задля прослуховування або документування неpubлічних висловлювань або фіксування подій, що відбуваються у неpubлічних місцях. Ця слідча дія може застосовуватися лише щодо обвинуваченого [6, с. 67–68].

У Франції, після того як ЄСПЛ дійшов висновку про те, що французькі норми порушують ЄКЗПЛ, парламент ухвалив Закон «Про недоторканність кореспонденції, переданої засобами телекомунікацій» від 10 липня 1991 року № 91-646, консолідована версія якого датована 10 липнем 2004 року та має номер № 2004-669. Закон говорить, що «недоторканність кореспонденції, переданої телекомунікаційними каналами, повинна гарантуватися законом, за винятком випадків, згаданих у ст. 1 зазначеного закону» [7, с. 112]. Зокрема, може бути дозволено втручання, як виняток, задля пошуку інформації, що становить інтерес для національної безпеки, захисту важливих елементів потенційного наукового та економічного потенціалу Франції або запобігання тероризму, організованій злочинності та правопорушенням, а також відновлення або утримання груп, розпущених відповідно до закону від 10 січня 1936 року про бойові групи та приватну поліцію. При цьому, дозвіл надається письмовим та вмотивованим рішенням Прем'єр-міністра або однієї з двох осіб, спеціально уповноважених ним. Він надається за письмовою та вмотивованою пропозицією міністра оборони, міністра внутрішніх справ чи міністра, відповідального за митну справу, або особи, яку кожен з них спеціально уповноважив. Прем'єр-міністр організовує централізацію виконання санкціонованих перехоплень [19].

У КПК Австрії, відповідно до вимог § 149-б розділу V, рішення про контроль за передачею повідомлень за допомогою засобів зв'язку ухвалюється судом першої інстанції, який здійснює нагляд за провадженням дізнання і слідства. Водночас у невідкладних випадках таке рішення може бути прийняте одноособово слідчим суддею з подальшим отриманням дозволу суду першої інстанції. Відмінною особливістю КПК Австрії є те, що строк проведення заходу жорстко не обмежений часовими рамками, а залежить від наявності умов, необхідних для проведення подальших заходів. Наступний § розділу V – § 149-в – регламентує безпосередньо сам механізм проведення контролю (спостереження). Відповідно до австрійського законодавства, цей захід може проводитися слідчим суддею або за його дорученням правоохоронними органами. Перехоплені повідомлення, які будуть використовуватися під час розслідування або є доказами у кримінальних справах, оформляються у письмовому вигляді [5, с. 99].

Водночас сьогодні вже є рішення ЄСПЛ щодо порушень конвенційних прав у ході проведення НСРД щодо поштових, телеграфних та інших повідомлень, переданих мережами електронного і поштового зв'язку. Так, наприклад у справах “Korpp v. Switzerland” та “Amann v. Switzerland” було визнано, що перехоплення зв'язку зі

службової телефонної лінії та електронної пошти є втручанням у приватне життя особи та порушення її права на захист кореспонденції [11; 13].

Принагідно зауважимо, що ЄСПЛ неодноразово стверджував, що перехоплення повідомлень є вагомим втручанням у приватне життя осіб, тому воно має ґрунтуватися на законі, який є «чітко визначеним», з урахуванням наявних норм та правил з цієї проблематики [10; 11; 12; 13; 15; 16; 17]. Суд також наголосив на необхідності дотримання «чітко визначеного закону», який регулює заходи з обшуку та вилучення [14].

Водночас слід зазначити, що проведення НСРД щодо поштових, телеграфних та інших повідомлень, переданих мережами електронного і поштового зв'язку, є у кримінальному процесу інших країн.

Так, перехоплення телефонних та електронних повідомлень регламентується розділом 18 глави 119 Зводу Законів США, яка називається «Перехоплення дротових та електронних переговорів та прослуховування усних розмов». У цьому законодавчому акті передбачено дефініції таких понять, як «дротова передача повідомлень», «усна передача повідомлень», «перехоплення», «електронний, механічний чи інший пристрій». За клопотанням уповноваженого прокурора федеральний суддя видає ордер на перехоплення телефонної, електронної, телеграфної комунікації та повідомлень, яке здійснюється компетентними співробітниками ФБР або федерального агентства, яке займається розслідуванням тяжких кримінальних правопорушень, в тому числі тими, що вчиняються членами злочинних організацій. Під час розгляду клопотання на проведення цієї слідчої (розшукової) дії суддя має право затребувати додаткові дані, що підтверджують необхідність отримання ордеру [6, с. 60–61].

КПК Республіки Молдова встановлює загальні принципи кримінального провадження, зокрема таємницю листування (стаття 14) та недоторканість приватного життя (стаття 15). У статті 14 зазначено, що таємниця листування, телеграм і інших поштових відправлень, телефонних розмов та інших законних видів зв'язку забезпечується державою. Під час кримінального провадження ніхто не може бути позбавлений цього права чи обмежений у ньому. Однак частина 2 цієї ж статті встановлює винятки з цієї загальної норми, зазначаючи, що «обмеження цього права допускається тільки на основі судового ордеру, виданого у відповідності до цього кодексу». Під судовим ордером молдовський законодавець розуміє офіційний судовий документ, яким дозволяється проведення дій у кримінальному провадженні, спеціальних розшукових заходів, вжиття заходів процесуального примусу або проведення інших процесуальних; містить розпорядження, його обґрунтування та повноваження особи, що діє на підставі цього ордеру. Стаття 15 КПК Молдови закріплює право особи на недоторканість приватного життя, таємниці приватного і сімейного життя, захист честі та гідності особи. В ході кримінального провадження ніхто не має права самостійно втручатися в приватне життя особи. Особи, від яких органи кримінального переслідування вимагають надання відомостей про приватне та особисте життя, мають право переконатися в тому, що ці відомості необхідні для конкретної кримінальної справи. Варто зазначити, що у КПК Молдови представлена досить розгалужена система спеціальних розшукових дій та використовується термін «спеціальні розшукові дії». Видається, що український відповідник цьому терміну – «негласні слідчі (розшукові) дії». Він включає затримання, дослідження, передачу, огляд, виїмку поштових відправлень (стаття 134 КПК Молдови). Якщо наявні достатні підстави вважати, що поштові відправлення можуть містити інформацію, що має доказове значення, орган досудового розслідування має право здійснити затримання, дослідження, передачу, огляд та виїмку поштових відправлень. Однак варто зазначити, що молдавський законодавець встановлює дві передумови щодо проведення цієї спеціальної розшукової

дії. Перш за все це ступінь тяжкості злочину. Ця дія може проводитися лише щодо тяжких, особливо тяжких або надзвичайно тяжких злочинів. Другою передумовою є те, що докази не можуть бути отримані іншим способом доказування. До поштових відправлень, які можуть бути затримані, досліджені, передані, оглянуті або щодо яких може бути здійснена виїмка, належать всі види листів, телеграми, радіограми, бандеролі, поштові посилки, поштові контейнери, грошові перекази, повідомлення факсом та електронною поштою. Окремі науковці вважають не зовсім виправданим віднесення до поштових відправлень не лише традиційних видів, але й тих, що передаються засобами електронного комунікаційного зв'язку та мережею Інтернет.

Моніторинг з'єднань, які стосуються телеграфних та електронних повідомлень, полягає у доступі та перевірці без повідомлення відправника та отримувача повідомлень, які були відправлені, установам, що надають послуги з доставки електронних чи інших повідомлень, а також вхідних та вихідних дзвінків абонента. Проведення цієї дії допускається у разі існування ймовірних підстав вважати, що вони містять або можуть містити інформацію про обставини діяння, які необхідно довести [6, с. 68–70].

КПК Республіки Аргентина закріплено порядок перехоплення кореспонденції на підставі наказу суду, яка належить обвинуваченому, без його відома, огляд і вилучення цієї кореспонденції суддею (стаття 228) та втручання у телефонні розмови (стаття 229). Також передбачено заборону на огляд кореспонденції, але у невідкладних випадках співробітники поліції можуть здійснити огляд (відкриття) кореспонденції без дозволу суду (безпосередньої участі суду), якщо є на те обґрунтовані підстави, з подальшим повідомленням про це суду (стаття 298). Тобто співробітник поліції, за наявності обґрунтованих підстав, має право прийняти рішення та оглянути (відкрити) кореспонденцію з подальшим інформуванням про це суду. За цих умов керівник поліції з розслідування злочинів забезпечує законність прийнятого рішення та дотримання прав особи, які тимчасово порушені [4, с. 786].

Норма КПК Казахстану, яка закріплює право особи на недоторканість приватного життя, фактично дублює відповідну статтю Конституції. Однак варто зауважити, що недоторканість приватного життя у розумінні КПК значно ширша та додатково включає захист персональних даних. З аналізу цієї норми можна дійти висновку, що казахський законодавець встановлює доволі визначене, детальне та вичерпне правове регулювання права особи на недоторканість приватного життя порівняно із законодавцями інших держав. Окремою главою казахський законодавець виділив слідчі дії, що можуть обмежувати право особи на недоторканість приватного життя та таємницю спілкування, які отримали назву «негласні слідчі дії». До таких дій належить негласний контроль поштових та інших відправлень (стаття 246 КПК Казахстану). Ця слідча дія може здійснюватися щодо листів, телеграм, радіограм, бандеролей, посилок та інших видів поштових відправлень, якщо є підстави вважати, що вони можуть містити відомості, документи та предмети, які мають значення для кримінального провадження. Передбачено обов'язок поштової установи або особи, яка надає поштові послуги негайно інформувати слідчого, дізнавача про надходження поштового або іншого відправлення, що підлягає контролю. Ці дії проводяться, якщо необхідно отримати відомості про факти для з'ясування обставин, що підлягають доведенню в кримінальному провадженні без інформування особи. Ці дії проводяться уповноваженим підрозділом правоохоронного або спеціального державного органу з використанням форм і методів оперативно-розшукової діяльності за дорученням органу досудового розслідування (за винятком негласного контролю поштових відправлень). Процесуальною підставою проведення наведених негласних слідчих дій є рішення слідчого судді спеціалізованого слідчого суду, спеціалізованого міжрайонного слід-

чого суду. Можемо дійти висновку про існування судового контролю на стадії досудового розслідування, що є безперечною гарантією захисту прав підозрюваних, обвинувачених. Негласні слідчі дії в Казахстані можуть проводитися щодо кримінальних правопорушень, санкція за які передбачає покарання у вигляді позбавлення волі строком понад рік, а також щодо злочинів, вчинених злочинною організацією. Видається, що, відповідно до цієї норми КПК Казахстану, негласні слідчі дії можна проводити до достатньо широкого кола кримінальних правопорушень. Як наслідок, це призводить до того, що практичне здійснення цих дій відбувається часто і, відповідно, часто обмежується право особи на таємницю спілкування. Вбачаємо, що доцільно було б змінити цю норму КПК Казахстану, обмеживши коло діянь, щодо яких допустимо обмежувати право особи на таємницю спілкування більш тяжкими кримінальними правопорушеннями [6, с. 73–74].

Висновки. Отже, можна підсумувати, що проведення НСРД, пов'язаних з повідомленнями, які передаються мережами електронного і поштового зв'язку, тією чи іншою мірою передбачено законодавством багатьох сучасних країн. Проте правова регламентація проведення НСРД, пов'язаних з повідомленнями, які передаються мережами електронного і поштового зв'язку, у різних країнах має свої особливості.

Автори вважають за необхідне продовжити подальші наукові дослідження щодо проведення НСРД у сфері поштових, телеграфних та інших повідомлень, які передаються мережами електронного і поштового зв'язку, на основі закордонного досвіду.

Використані джерела:

1. Білічак О.А., Павленко М.В. Право на таємницю кореспонденції в Україні: політико-правовий дискурс. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2023. № 2 (6). С. 3–10.
2. Князев С.М. Судовий контроль за здійсненням негласної діяльності: міжнародний досвід. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1 (17). С. 90–98.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
4. Сало О.М., Тильчик В.В. Особливості правового статусу керівника органу досудового розслідування при застосуванні негласних засобів досудового розслідування: позитивний зарубіжний досвід деяких країн та пропозиції для України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 785–788.
5. Тагієв С.Р. Зарубіжний досвід проведення негласних слідчих(розшукових) дій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 13. Т. 2. С. 98–100.
6. Ткачик А.Б. Таємниця спілкування та її обмеження в кримінальному провадженні: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» (081 – Право); Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2021. 185 с.
7. Ходанович В.О. Проведення негласних процесуальних дій за кримінально-процесуальним законодавством Німеччини, Швейцарії та Франції. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. Т. 13. Вип. 3 (37). С. 106–114.
8. Babikov O., Bozhyk V., Bugera O.I., Kyrenko S.H., Viunyk M. Balancing Interests: Criminal Proceedings & Private Life Interference Under Martial Law in Ukraine. *German Law Journal*. Published online. 2024. P. 1–25.
9. Çeku O.M., Morina M., Azemi F., Eren M.A. Importance of Special Investigation Measures for Uncovering, Investigating and Solving Criminal Offences: Key Factors to The Quality of a Safety Life. *Calitatea*. 2023. № 24 (197). P. 48–55.
10. ECtHR, Decision, Weber and Saravia v. Germany (App No 54934/00), 29 June 2006.
11. ECtHR, Judgment, Amann v. Switzerland (App No 27798/95), 16 February 2000.
12. ECtHR, Judgment, Huvig v. France (App No 11105/84), 24 April 1990.
13. ECtHR, Judgment, Kopp v. Switzerland (App No 13/1997/797/1000), 30 March 1998.
14. ECtHR, Judgment, Sallinen and others v. Finland (App No 50882/99), 27 September 2005.

15. ECtHR, Judgment, Sefilyan v. Armenia (App No 22491/08), 2 October 2012.
16. ECtHR, Judgment, The Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhiiev v. Bulgaria (App No 62540/00), 28 June 2007.
17. ECtHR, Judgment, Valenzuela Contreras v. Spain (App No 58/1997/842/1048), 30 July 1998.
18. Galagan V.I., Ablamskyi S.Y., Udoenko Z.V., Ablamska V.V. El control judicial como garantía de no injerencia en la vida privada durante la instrucción: una observación en el marco del Tribunal Europeo de Derechos Humanos. 2021. № 23 (2). P. 1–18.
19. LOI n 91-646 du 10 juillet 1991 relative au secret des correspondances émises par la voie des télécommunications. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000173519>.
20. Oberholzer N. Grundzüge des Strafprozessrechts, 3d ed., Bern 2012. P. 1184.
21. Osula A.-M. Remote Search and Seizure in Domestic Criminal Procedure: Estonian Case Study. *International Journal of Law and Information Technology*. 2016. URL: <https://eaw010>. DOI: 10.1093/ijlit/eaw010.

References:

1. Bilichak, O.A., & Pavlenko, M.V. (2023). Pravo na taiemnytsiu korespondentsii v Ukraini: polityko-pravovyi diskurs [The right to secrecy of correspondence in Ukraine: political and legal discourse]. *Ukrainska poaitseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka*. № 2 (6). S. 3–10 [in Ukrainian].
2. Kniaziev, S.M. (2019). Sudovyi kontrol za zdiisnenniam nehlasnoi diialnosti: mizhnarodnyi dosvid [Judicial control over the implementation of clandestine activities: international experience]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. 2019. № 1 (17). S. 90–98 [in Ukrainian].
3. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Ievropeiska konventsiiia z prav liudyny) vid 04.11.1950 roku [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) (European Convention on Human Rights) of 04.11.1950]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
4. Salo, O.M., & Tylchik, V.V. (2022). Osoblyvosti pravovoho statusu kerivnyka orhanu dosudovoho rozsliduvannia pry zastosuvanni nehlasnykh zasobiv dosudovoho rozsliduvannia: pozytyvnyi zarubizhnyi dosvid deiakykh krain ta propozytsii dlia Ukrainy [Peculiarities of the legal status of the head of the pre-trial investigation body when using covert means of pre-trial investigation: positive foreign experience of some countries and proposals for Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 10. S. 785–788 [in Ukrainian].
5. Tahiev, S.R. (2015). Zarubizhnyi dosvid provedennia nehlasnykh slidchykh(rozshukovykh) dii [Foreign experience of conducting covert investigative (detective) actions]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: Yurysprudentsiia. № 13. T. 2. S. 98–100 [in Ukrainian].
6. Tkachyk, A.B. (2021). Taiemnytsia spilkuvannia ta yii obmezhenia v kryminalnomu provadzhenni [The secrecy of communication and its limitations in criminal proceedings]: dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 12.00.09 “Kryminalnyi protses ta kryminalistyka; sudova ekspertyza; operatyvno-rozshukova diialnist” (081 – Pravo); Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, Lviv, 185 s. [in Ukrainian].
7. Khodanovych, V.O. (2016). Provedennia nehlasnykh protsesualnykh dii za kryminalno-protsesualnym zakonodavstvom Nimechchyny, Shveitsarii ta Frantsii [Conducting covert procedural actions under the criminal procedural legislation of Germany, Switzerland and France]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. T. 13. Vyp. 3 (37). S. 106–114 [in Ukrainian].
8. Babikov, O., Bozhyk, V., Bugera, O.I., Kyrenko, S.H., & Viunyk, M. (2024). Balancing Interests: Criminal Proceedings & Private Life Interference Under Martial Law in Ukraine. *German Law Journal*. Published online. P. 1–25 [in English].
9. Çeku, O.M., Morina, M., Azemi, F., & Eren, M.A. (2023). Importance of Special Investigation Measures for Uncovering, Investigating and Solving Criminal Offences: Key Factors to The Quality of a Safety Life. *Calitatea*. № 24 (197). P. 48–55 [in English].
10. ECtHR, Decision, Weber and Saravia v. Germany (App No 54934/00), 29 June 2006 [in English].
11. ECtHR, Judgment, Amann v. Switzerland (App No 27798/95), 16 February 2000 [in English].
12. ECtHR, Judgment, Huvig v. France (App No 11105/84), 24 April 1990 [in English].
13. ECtHR, Judgment, Kopp v. Switzerland (App No 13/1997/797/1000), 30 March 1998 [in English].
14. ECtHR, Judgment, Sallinen and others v. Finland (App No 50882/99), 27 September 2005 [in English].
15. ECtHR, Judgment, Sefilyan v. Armenia (App No 22491/08), 2 October 2012 [in English].

16. ECtHR, Judgment, *The Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhiiev v. Bulgaria* (App No 62540/00), 28 June 2007 [in English].

17. ECtHR, Judgment, *Valenzuela Contreras v. Spain* (App No 58/1997/842/1048), 30 July 1998 [in English].

18. Galagan, V. I., Ablamskyi, S. Y., Udovenko, Z. V., & Ablamska, V. V. (2021). El control judicial como garantía de no injerencia en la vida privada durante la instrucción: una observación en el marco del Tribunal Europeo de Derechos Humanos. №23(2). P. 1–18 [in Spanish].

19. LOI n 91-646 du 10 juillet 1991 relative au secret des correspondances émises par la voie des télécommunications. Retrieved from: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000173519> [in French].

20. Oberholzer, N. (2012). *Grundzüge des Strafprozessrechts*, 3d ed., Bern 2012. P. 1184 [in German].

21. Osula, A.-M. (2016). Remote Search and Seizure in Domestic Criminal Procedure: Estonian Case Study. *International Journal of Law and Information Technology*. Retrieved from: <https://eaw010>. DOI: 10.1093/ijlit/eaw010 [in English].

Стаття надійшла до редколегії 05.10.2024

Zinevych A., Senior Lecturer at the Department of Operational and Technical Measures of National Academy of Security Service of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Boginich I., Candidate of Technical Sciences, Associate Professor at the Department of Operational and Technical Measures of National Academy of Security Service of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

THE PARTICULARS OF CONDUCTING COVERT INVESTIGATORS (RESEARCH) ACTIONS REGARDING POSTAL, TELEGRAPH AND OTHER MESSAGES TRANSMITTED THROUGH ELECTRONIC AND POSTAL COMMUNICATION NETWORKS BASED ON FOREIGN EXPERIENCE

The article examines the specifics of conducting covert investigative (search) actions regarding postal, telegraphic and other messages transmitted by electronic and postal communication networks based on foreign experience. The right to privacy is not an absolute right. In particular, state authorities are given discretion to intervene in the exercise of this right in the manner prescribed by law and to the extent necessary to protect the values of a democratic society. A type of legitimate intervention is the conduct of covert investigative (search) actions related to messages transmitted by electronic and postal communication networks, which to one degree or another is provided for by the legislation of many modern countries. Thus, if in some countries the duration of the event is not strictly limited by time frames, but depends on the presence of conditions necessary for further control measures (Austria), then in others such restrictions are clearly established (Germany). The legislation of some prohibits the seizure of documents, including electronic ones, which are subject to the right to refuse to testify, as well as related to the provision of legal, medical, psychological and psychiatric assistance to the specified person, except for certain exceptions, if they were used to commit a criminal offense action or were the subject of a crime (Germany). In turn, the legislation of others prohibits the seizure of personal documentation and correspondence of the suspect, if the interests of protecting his personality prevail over the interests of criminal proceedings; documentation and correspondence resulting from communication between the accused and persons who have the right to refuse to be witnesses in criminal proceedings (Switzerland). The legislator of the Republic of Moldova establishes two conditions under which it is allowed to carry out secret investigative (search) actions on messages, and in Sweden, the authorities are allowed to monitor the content of mail and telecommunications only if four combined requirements are met.

Key words: covert investigative (search) actions, correspondence, correspondence, electronic messages, postal items, foreign experience, foreign experience, criminal process.

DOI 10.32782/2786-9156.108.4.74-85
УДК 343.41:070

Ісаєнко Є.Г., аспірант Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Київ, Україна)
e-mail: evgeniygennadievichis@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-5824-9298>

ЖУРНАЛІСТ ЯК ПОТЕРПІЛИЙ ВІД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 171 КК УКРАЇНИ

У статті досліджуються ознаки потерпілого від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України. Зокрема, висвітлено загальні положення про потерпілого в кримінальному праві. Також критично проаналізовано чинні законодавчі й правозастосовні підходи до визначення журналіста як потерпілого від кримінального проступку, передбаченого ст. 171 КК України. Досліджені висловлені в юридичній літературі питання щодо можливості визнання близького родича (члена сім'ї) потерпілим від перешкоджання законній професійній діяльності журналіста; автором висловлено власну позицію щодо цього.

За результатами проведеного дослідження сформульовано декілька висновків, спрямованих на вдосконалення ознаки юридичного потерпілого в складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України. Зокрема, визначено, що поняття «журналіст» для цілей застосування цієї заборони повинно базуватися на визначенні професійної діяльності журналіста в примітці до ст. 345-1 КК України. Водночас зауважено про те, що законодавчі положення щодо журналіста потребують доречної уніфікації, яку запропоновано здійснити альтернативно в один із двох способів.

Також установлено, що близькі родичі журналіста не можуть вважатися потерпілими від делікту, описаного у ст. 171 КК України, оскільки вони охоплені окремими статтями КК України. Висловлено обґрунтоване припущення про те, що в разі реформування кримінального законодавства можна об'єднати всі правопорушення проти журналістів в єдину норму, в якій близькі родичі (члени сім'ї) журналіста будуть прямо згадані як альтернативні потерпілі. Також оптимальним терміном для позначення близьких родичів та членів сім'ї, яким може бути завдано шкоди під час посягання на журналіста, запропоновано визнати термін «близька особа».

Ключові слова: журналіст, перешкоджання, законна професійна діяльність, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, потерпілий від кримінального правопорушення, близька особа.

Постановка проблеми. Питання кримінально-правової охорони журналістів має велике значення в контексті становлення України як незалежної демократичної та правової держави. Журналісти під час Революції гідності та міжнародного збройного конфлікту внесли та продовжують вносити суттєвий вклад у відстоювання національних інтересів України та її громадян. Саме тому держава повинна вживати усіляких заходів щодо недопущення посягань на представників п'ятої гілки влади, зокрема за допомогою кримінально-правових інструментів. Незважаючи на це, мають місце випадки посягань представників медіа, зокрема шляхом перешкоджання їхній законній професійній діяльності (ст. 171 КК України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, а також пошук шляхів їх розв'язання слугували предметом наукових досліджень у працях Я.С. Безпалої, А.А. Вознюка, Ю.В. Гродецького, К.П. Задой, С.Я. Лихової, Р.О. Мовчана, В.І. Павликівського, Є.В. Пилипенка, Є.О. Письменського, А.В. Савченка, О.О. Семенюка, Ю.В. Сподарик та інших учених. Попри значні досягнення вчених у розробленні зазначеної проблематики, чимало дискусійних питань у цьому напрямі кримінально-правового регулювання залишаються досі не вирішеними. Це, відповідно, позначається на ефективності протидії кримінальним правопорушенням проти журналістів.

Зокрема, привертають увагу питання предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення потерпілого від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, а також виявлення проблем, пов'язаних з конструюванням цієї ознаки складу кримінального правопорушення, і пошук шляхів їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Для характеристики потерпілого від кримінального проступку, передбаченого ст. 171 КК України, необхідно розкрити загальні положення про потерпілого в кримінальному праві.

1) Загальні положення про потерпілого в кримінальному праві.

Передусім слід звернути увагу на відсутність в КК України дефініції потерпілого від кримінального правопорушення. Водночас у теорії кримінального права існує декілька поглядів на цього учасника кримінально-правових відносин, відповідно до яких потерпілим визнають: 1) лише фізичних осіб (наприклад, О.О. Дудоров [1, с. 57], А.А. Музика, Є.В. Лацук [2, с. 82–83], Т.І. Присяжнюк [3]); 2) фізичних та юридичних осіб (наприклад, А.А. Вознюка [4, с. 356], І.М. Ткаченко [5, с. 171; 7, с. 77]); 3) різних соціальних суб'єктів (наприклад, В.І. Борисов [8, с. 103], М.В. Сенаторов [9, с. 60]).

З позицій розвитку теорії кримінального права видається необґрунтованим обмежуватись тлумаченням потерпілого від кримінального правопорушення виключно як фізичних осіб. Актуальною та потенційно застосовною для чинного КК України видається концепція, яка визначає потерпілого не лише як фізичну, але й як юридичну особу. Її, зокрема, підтримують автори проєкту КК України: відповідно до ст. 2.2.2 проєкту, потерпілою особою визнається фізична особа (людина) чи юридична особа, якій спричинено шкоду кримінальним правопорушенням [10]. Далі, у ч. 1 ст. 55 КПК України закріплено положення про те, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який, відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

2) Законодавчі та правозастосовні питання визначення журналіста як потерпілого від кримінального проступку, передбаченого ст. 171 КК України.

Виходячи з назви та змісту диспозиції ст. 171 КК України, потерпілим від цього делікту є саме журналіст. На це вказують діяння, що утворюють умисне перешкоджання діяльності журналіста. Їхній зміст демонструє, що відбувається тиск, як фізичний, так і психологічний, на журналіста задля недопущення чи припинення здійснення ним своєї законної професійної діяльності або помсти за таку діяльність в минулому (у разі переслідування журналіста).

Як слушно зауважують вчені, тривалий час у вітчизняному правовому просторі містилося принаймні декілька законодавчих дефініцій поняття «журналіст», з-поміж яких найбільш повним та універсальним справедливо вважалось визначення, наведене у Законі України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналістів» [11, с. 15–16]. Після офіційного запровадження поняття «журналіст» у кримінальний закон (примітка до ст. 345-1 КК України) пріоритет відтепер надається саме кримінально-правовій дефініції.

Водночас використання законодавцем у назві та в диспозиції аналізованої статті словосполучення «законна професійна діяльність» вказує на частково бланкетний характер такої диспозиції. Відповідно, для з'ясування регуляторного змісту профе-

сійної діяльності журналіста і меншою мірою для наукового розуміння ознак потерпілого від цього кримінального проступку потрібно звертатись до норм некримінального законодавства, які розкривають поняття та визначають характеристики законної професійної журналістської діяльності.

У Законі України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» від 23 вересня 1997 р. (в редакції Закону від 13 грудня 2022 р.) журналіст визначений як творчий працівник суб'єкта у сфері медіа, який професійно збирає, одержує, створює, редагує, поширює і забезпечує підготовку інформації для медіа. Статус журналіста підтверджується документом, виданим суб'єктом у сфері медіа, професійною чи творчою спілкою журналістів (ст. 1). Саме на професійних ознаках журналіста наголошується також у юридичній літературі [12, с. 155].

Своєю чергою, медіа як важливе для цілей визначення журналіста поняття є офіційним синонімом поняття «засіб масової інформації» і визначається Законом України «Про медіа» від 13 грудня 2022 р. як засіб поширення масової інформації у будь-якій формі, який періодично чи регулярно виходить у світ під редакційним контролем та постійною назвою як індивідуалізуючою ознакою. Ці два визначення спонукають погодитись із тезою Ю.В. Сподарик про те, що за змістом ст. 171 КК України в цій нормі йдеться як про журналістів друкованих засобів масової інформації (газет, журналів, бюлетенів, разових видань з визначеним тиражом тощо), так і про журналістів аудіовізуальних засобів масової інформації (радіомовлення, телебачення, звукозапис, відеозапис тощо) [13, с. 78]¹. Тобто за своїм правовим статусом професійний журналіст може представляти будь-який офіційно зареєстрований в Україні засіб масової інформації.

У примітці до ст. 345-1 КК України як відсильній для цілей застосування ст. 171 КК України нормі кримінального закону зазначено, що під професійною діяльністю журналіста у цій статті та статтях 171, 347-1, 348-1 цього Кодексу потрібно розуміти систематичну діяльність особи, пов'язану із збиранням, одержанням, створенням, поширенням, зберіганням або іншим використанням інформації задля її поширення на невизначене коло осіб через друковані засоби масової інформації, телерадіоорганізації, інформаційні агентства, мережу Інтернет. Там же зазначено, що статус журналіста або його належність до засобу масової інформації підтверджується редакційним або службовим посвідченням чи іншим документом, виданим засобом масової інформації, його редакцією або професійною чи творчою спілкою журналістів.

Нині під час інкримінування ст. 171 КК України потрібно використовувати саме кримінально-правову дефініцію поняття «журналіст», яким може бути визнана особа, систематична професійна діяльність якої відповідає ознакам, закріпленим у примітці до ст. 345-1 КК України [11, с. 17].

Щодо цього ККС ВС вказав на те, що аналіз відповідних визначень понять «журналіст» (у ст. 1 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» та примітці до ст. 345-1 КК України) свідчить про те, що визначення, наведене у ст. 345-1 КК України, є значно ширшим, ніж у ст. 1 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів».

По-перше, законодавець поклав у основу визначення цього поняття у КК України функціональний аспект професії журналіста, тобто статус журналіста пов'язується з діяльністю, яка має ознаки, зазначені у примітці до ст. 345-1 КК України, а не займа-

¹ Тут потрібно уточнити: нині, відповідно до Закону України «Про медіа», замість поняття «друковані засоби масової інформації» використовується офіційне поняття «друковане медіа», а замість поняття «аудіовізуальні засоби масової інформації» – поняття «аудіовізуальне медіа».

ною ним посадою, тобто поняття журналіста, наведене в примітці до ст. 345-1 КК України, є значно ширшим, ніж у відповідному Законі України.

По-друге, законодавець у примітці до ст. 345-1 КК України не обмежився поширенням інформації лише через ЗМІ, до яких належать друковані засоби масової інформації (преса), аудіовізуальні (електронні) засоби масової інформації, інформаційні агентства, але й включив до цього переліку мережу Інтернет.

Таким чином, на думку судді ККС ВС, поняття журналіст є автономним для досягнення цілей та розв'язання задач, визначених у законі про кримінальну відповідальність, і має застосовуватися в обсязі і змісті, визначеному у примітці до ст. 345-1 КК України [14].

Ще до ухвалення цієї постанови К.П. Задоя зазначав, що для цілей застосування ст. 171 КК України поняття «журналіст» має визначатись з огляду на визначення професійної діяльності журналіста, передбачене саме приміткою до ст. 345-1 КК України [15, с. 532]. Повністю поділяю цю позицію, належним чином обґрунтовану в науці кримінального права та в судовій практиці.

Зі свого боку зауважу, що нині другий з наведених аргументів втратив свою актуальність через нову редакцію Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста», де журналіст визначений як творчий працівник суб'єкта у сфері медіа, який професійно збирає, одержує, створює, редагує, поширює і забезпечує підготовку інформації для медіа. А поняття медіа, своєю чергою, включає також ЗМІ, які здійснюють діяльність у мережі Інтернет.

Водночас актуальність зауваження ККС ВС, а саме про значно ширший зміст поняття «журналіст» у кримінальному законі (примітка до ст. 345-1 КК України) порівняно з цим поняттям у спеціальному «журналістському» законі, зберігається. Тобто під час наукового та правозастосовного тлумачення кримінально-правового поняття «журналіст» наголошувати потрібно на професійній систематичній діяльності такого творчого працівника, а не на його посаді чи трудовому статусі.

На мій погляд, наявність двох законодавчих дефініцій, які розкривають правовий статус журналіста та водночас дублюють одна одну, призводять до неправильного наукового та правозастосовного тлумачення журналіста як потерпілого від кримінального проступку, описаного у ст. 171 КК України. Зокрема В.І. Павликівський, який присвятив свою докторську дисертацію проблематиці кримінально-правового забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів, вважає, що під час встановлення ознак потерпілого від перешкоджання законній професійній діяльності журналістів потрібно враховувати не лише характер діяльності, яка виконується особою, але й формальний критерій – належність до певного засобу масової інформації на підставі трудових чи інших договірних відносин. У зв'язку з цим, зауважує вчений, журналісти інтернет-видань, блогери, власники інтернет-сторінок перебувають поза правовим полем регулювання журналістської діяльності, зокрема кримінально-правовими засобами [16, с. 27]. З таким підходом можна погодитись лише частково, адже, виходячи з дефініції професійної діяльності журналіста у примітці до ст. 345-1 КК України, йдеться про різні форми використання інформації задля її поширення на невизначене коло осіб, зокрема через мережу Інтернет. З іншого боку, у цьому визначенні не зазначено про трудові або інші договірні відносини між журналістом та ЗМІ, а лише про редакційне (службове) посвідчення чи інший документ, які підтверджують статус журналіста чи його належність до певного ЗМІ. Таким чином, вважаю, що позиція науковця потребує уточнення.

Варто було б узгодити нормативне визначення професійної діяльності журналіста у примітці до ст. 345-1 КК України та власне визначення журналіста у ст. 1 Закону

України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста». Очевидно, що після викладення цього Закону в новій редакції поняття журналіста, яке надається в кримінальному законі, суттєво «відстає» за змістом від нормативного регулювання тих правовідносин, учасником яких є власне журналіст (табл. 1).

Таблиця 1

Нормативне визначення журналіста та професійної діяльності журналіста

Стаття 1 Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» від 23 вересня 1997 р.	Примітка до ст. 345-1 КК України
<p>Журналіст – творчий працівник суб'єкта у сфері медіа, який професійно збирає, одержує, створює, редагує, поширює і забезпечує підготовку інформації для медіа. Статус журналіста підтверджується документом, виданим суб'єктом у сфері медіа, професійною чи творчою спілкою журналістів. Документ, що підтверджує статус журналіста, має містити найменування та вид медіа, його ідентифікатор у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа або найменування професійної чи творчої спілки, фото, прізвище, ім'я та по батькові журналіста, номер документа, дату видачі і строк його дії, підпис особи, яка видала документ.</p>	<p>Під професійною діяльністю журналіста у цій статті та ст. ст. 171, 347-1, 348-1 цього Кодексу слід розуміти систематичну діяльність особи, пов'язану із збиранням, одержанням, створенням, поширенням, зберіганням або іншим використанням інформації задля її поширення на невизначене коло осіб через друковані засоби масової інформації, телерадіоорганізації, інформаційні агентства, мережу Інтернет. Статус журналіста або його належність до засобу масової інформації підтверджується редакційним або службовим посвідченням чи іншим документом, виданим засобом масової інформації, його редакцією або професійною чи творчою спілкою журналістів.</p>
<p>Ознаки:</p> <ul style="list-style-type: none"> – творчий працівник; – є працівником суб'єкта у сфері медіа; – професійно збирає, одержує, створює, редагує, поширює і забезпечує підготовку інформації для медіа; – його статус підтверджується документом, виданим суб'єктом у сфері медіа, професійною чи творчою спілкою журналістів. 	<p>Ознаки:</p> <ul style="list-style-type: none"> – особа, яка здійснює систематичну діяльність, пов'язану із збиранням, одержанням, створенням, поширенням, зберіганням або іншим використанням інформації задля її поширення на невизначене коло осіб через друковані засоби масової інформації, телерадіоорганізації, інформаційні агентства, мережу Інтернет; – його статус або належність до засобу масової інформації підтверджується редакційним або службовим посвідченням чи іншим документом, виданим засобом масової інформації, його редакцією або професійною чи творчою спілкою журналістів.

Неузгодженість ознак журналіста у зазначених нормативно-правових актах очевидна. Зайвою видається вказівка на систематичну діяльність. Безумовно, журналіст здійснює свою діяльність систематично, однак як бути з випадками, коли особу лише призначено на посаду і відносно якої під час виконання її першого редакційного завдання вчинено перешкоджання її професійній діяльності?

Очевидно, немає потреби говорити про друковані засоби масової інформації, теле-радіоорганізації, інформаційні агентства, мережу Інтернет, оскільки усе це охоплюється терміном «медіа». Засіб масової інформації, відповідно до положень регулятивного законодавства, позначається терміном «медіа».

Оптимальним шляхом розв'язання проблем може бути виключення з КК України примітки до ст. 345-1. За таких обставин виникатиме значно менше суперечностей під час застосування кримінально-правових норм, що визначають підстави кримінальної відповідальності за посягання на журналіста. Переваги такого підходу в тому, що у Законі України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності

та соціальний захист журналіста» детальніше регулюються різні питання, пов'язані з належністю певної особи до журналіста. Ба більше, такий підхід підтримується і авторами проєкту КК України. Дефініція журналіста в проєкті КК України відсутня, що свідчить про те, що автори проєкту вважають за доцільне визначати це поняття, спираючись виключно на галузеве (регулятивне) законодавство.

3) Щодо можливості визнання близького родича (члена сім'ї) потерпілим від перешкоджання законній професійній діяльності журналіста.

У юридичній літературі висловлюються позиції визнавати потерпілим від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, близьких родичів (членів сім'ї) журналіста. Так, наприклад, Я.С. Безпала, ураховуючи ту обставину, що на практиці переслідування журналіста за виконання ним своїх професійних обов'язків може отримувати різноманітні форми протиправних посягань на законні права, свободи та інтереси близьких до журналіста осіб, пропонує доповнити диспозицію ч. 2 ст. 171 КК України після слів «переслідування журналіста» словосполученням «чи його близького родича» [17, с. 24]. У такий спосіб, шляхом законодавчого розширення кола потерпілих, авторка, ймовірно, вважала за можливе забезпечити всебічну кримінально-правову охорону законної професійної діяльності журналістів. Цю пропозицію *de lege ferenda* заперечує К.М. Буряк, яка констатує, що дії щодо переслідування близької особи журналіста охоплюються об'єктивною стороною вже наявних кримінально-правових норм [18, с. 89]. Напевне, в останній тезі дослідниця має на увазі ст. ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК України, які забезпечують кримінально-правову охорону прав і свобод не лише журналіста, але й його близьких родичів чи членів сім'ї.

Ю.В. Гродецький зауважує, що таке діяння, як перешкоджання, може бути поєднане із застосуванням психічного (погроз, залякування) або фізичного насильства до журналіста або його близьких [19, с. 150].

Ю.В. Сподарик також звертає увагу на те, що потерпілим від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, законодавець визнає лише самого журналіста, однак пропонує звернути увагу на те, що і близькі особи журналіста нерідко потерпають від різних погроз у зв'язку з професійною діяльністю журналіста [20, с. 80].

Є.В. Пилипенко має рацію в тому, що на практиці потерпілими від цього злочину (насамперед у контексті кримінального процесу) можуть бути визнані і близькі родичі, і організація, яку представляє журналіст, і інші особи, адже їм злочином може бути заподіяно певної шкоди, проте якщо говорити про потерпілого (точніше, спеціального потерпілого) як ознаку складу злочину, що розглядається, то ним може бути тільки журналіст, адже законодавець у тексті ст. 171 ККУ прямо зазначив, що цей злочин може бути вчинений тільки щодо журналіста, а не якихось інших осіб. Якщо б він вважав за необхідне визнати спеціальним потерпілим від цього злочину близьких осіб журналіста, про них прямо було б зазначено в тексті норми, як це зроблено у ст. 345-1 ККУ. До речі, випадки психічного або фізичного тиску на близьких родичів журналіста мають бути кваліфіковані саме за ст. 345-1, а не ст. 171 ККУ. Тому наразі підстав для розширеного тлумачення особи потерпілого від цього злочину немає. Тиск на родичів чи інших близьких осіб журналіста є лише засобом впливу, перешкоджання йому виконувати його професійні обов'язки [21, с. 115–116]. Таку позицію поділяють А.А. Вознюк та Р.О. Мовчан [11; 22, с. 114].

Як видається, різні прояви «опосередкованих» посягань на журналістів через заподіяння шкоди близьким їм особам можуть кваліфікуватись за певних обставин не лише як переслідування, але й як вплив у будь-якій формі на журналіста задля перешкоджання виконанню ним професійних обов'язків. Тобто такі дії можуть, за чинної

редакції ст. 171 КК України, підпадати під обидві форми протиправного діяння, описаного в другій частині цієї заборони.

Водночас із позицій вдосконалення кримінального закону потрібно зауважити про таке. У ч. 2 ст. 171 КК України йдеться про вплив у будь-якій формі на журналіста задля перешкоджання виконанню ним професійних обов'язків або переслідування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю. Видається, що у разі застосування буквального тлумачення цього положення кримінального закону повинно йтись виключно про журналіста як потерпілого: по-перше, тут прямо згаданий саме журналіст, а по-друге, слід виходити з того, що законодавець адресував окремі найбільш небезпечні форми посягань на близьких родичів чи членів сім'ї журналіста у межах чотирьох спеціальних норм (ст. ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК України). Натомість у разі поширювального тлумачення положення ч. 2 ст. 171 КК України потерпілими тут можуть визнаватись також і близькі родичі (члени сім'ї). Адже неважко уявити ситуації протиправного впливу (переслідування) журналіста в спосіб, наприклад, розголошення відомостей інтимного характеру про його близьких або висловлення ним фізичних чи психічних погроз, доведення їх до самогубства. Однак у такому разі відбуватиметься часткова колізія з уже згаданими чотирма нормами, як, власне, і щодо «дублювання» ознак об'єктивної сторони «загальної» (ст. 171 КК України) та спеціальних заборон у сфері журналістики. Отже, вплив на близьких родичів (членів сім'ї) журналіста під час посягання на нього не перетворює їх на потерпілих у цьому делікті.

Моя позиція щодо питання про доцільність розширення кола потерпілих за рахунок близьких осіб (чи близьких родичів) журналіста є, вважаю, компромісною та полягає в такому. У разі об'єднання всіх форм протиправної поведінки, спрямованої проти журналіста, у межах єдиної норми (як це було до 2015 р.), у цій оновленій нормі варто буде окремо зазначити про близьких родичів та членів сім'ї журналіста як юридичних потерпілих від відповідних посягань. Проте за поточного стану кримінально-правової охорони журналістської діяльності такі зміни не є доречними.

Варто також звернути увагу на використання термінів «близький родич» та «член сім'ї», які застосовуються, зокрема, у ст. ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК України.

А.В. Боровик за результатами проведеного дослідження дійшов слушного висновку про непослідовність законодавця у позначенні додаткової групи потерпілих, які можуть постраждати від кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальних правопорушень проти журналістів, що пояснюється вживанням насамперед різної термінології («близький родич», «близькі родичі», «близькі родичі чи члени сім'ї», «близькі»). Проблемним питанням залишається і відсутність у КК визначення цих термінів, що ускладнює їх застосування на практиці [23, с. 464].

І.М. Ткаченко зауважує, що вживання різних термінів («близькі», «близькі особи», «близькі родичі», «близькі родичі чи члени сім'ї», «подружжя чи колишнє подружжя або інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах») для позначення осіб, які перебувають у родинних, сімейних чи інших близьких стосунках з потерпілим, є необґрунтованим. Адже йдеться про однорідні, а в певних випадках, як видається, навіть тотожні категорії осіб. Така широка варіація термінів обумовлена не потребою диференціації, а банальною кримінально-правовою помилкою, що полягає у дотриманні елементарних правил законодавчої техніки [24, с. 382].

Найбільш оптимальним терміном для позначення потерпілих від кримінальних правопорушень визнають термін «близька особа» [23, с. 464; 24, с. 382]. Своєю чергою, у ч. 2 ст. 1.4.1. проєкту КК України зазначено про близьку людину [10].

А.А. Вознюк, характеризуючи близьких осіб, наголошує на тому, що близькими особами потрібно вважати всіх осіб, з якими особа, що вчинила злочин, перебуває в близьких відносинах, зокрема і найближчих друзів суб'єкта, з якими в нього існує спільний побут у формі спільного відпочинку, харчування, спілкування тощо [25, с. 53–54].

І.М. Ткаченко переконана, що термін «близька особа» повинен охоплювати три категорії близьких осіб: 1) близький родич; 2) член сім'ї або колишній член сім'ї; 3) інша особа, що має велике значення для потерпілої особи [24, с. 382].

А.В. Боровик вважає, що під близькою особою слід розуміти близького родича, члена сім'ї або колишнього члена сім'ї, а також іншу особу, яка має велике значення для представника влади. До останньої категорії близьких осіб можна віднести товариша, сусіда, коханця (коханку) тощо [23, с. 464].

Водночас оптимальне визначення запропоноване у ч. 2 ст. 1.4.1 проекту КК України: близька людина – член сім'ї або інша людина, інтереси якої мають суттєве значення для особи [10].

Висновки. За результатами проведеного дослідження кримінально-правового статусу потерпілого від проступку, передбаченого ст. 171 КК України, можна запропонувати декілька висновків, спрямованих на вдосконалення підходів до кваліфікації перешкоджання законній професійній діяльності журналістів щодо правильного встановлення ознак потерпілого.

По-перше, виходячи з офіційної назви та змісту диспозиції ст. 171 КК України, встановлено, що потерпілим від цього делікту виступає саме журналіст як фізична особа. На це вказують передусім діяння, що утворюють умисне перешкоджання діяльності журналіста.

По-друге, враховуючи відмінні юридичні дефініції журналіста, що закріплені у ст. 1 Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» та в примітці до ст. 345-1 КК України, а також спираючись на відповідні наукові позиції та судову практику, обґрунтовано, що для цілей застосування ст. 171 КК України поняття «журналіст» повинно визначатись з огляду на кримінально-правове визначення професійної діяльності журналіста, передбачене саме приміткою до ст. 345-1 КК України. Водночас законодавчі положення щодо журналіста потребують уніфікації, яку можна зробити альтернативно шляхом: 1) узгодження законодавчих положень щодо журналіста у примітці до ст. 345-1 КК України та ст. 1 згаданого Закону України, оскільки після викладення цього Закону в новій редакції поняття журналіста, яке надається в кримінальному законі, за своїм змістом «відстає» від нормативного регулювання правовідносин, учасником яких виступає журналіст; 2) виключення примітки зі ст. 345-1 КК України.

По-третє, близькі родичі (члени сім'ї) журналіста не можуть визнаватися потерпілими від кримінального проступку, передбаченого ст. 171 КК України. У разі застосування буквального тлумачення цього положення кримінального закону повинно йтись виключно про журналіста як потерпілого. Водночас потрібно врахувати, що законодавець адресував окремі найбільш небезпечні форми посягань на близьких родичів чи членів сім'ї журналіста в межах чотирьох спеціальних норм (ст. ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК України). Натомість у разі поширювального тлумачення положення ч. 2 ст. 171 КК України (визнавати потерпілими також близьких родичів та членів сім'ї) відбуватиметься часткова колізія з уже згаданими чотирма нормами, як, власне, і щодо «дублювання» ознак об'єктивної сторони «загальної» (ст. 171 КК України) та спеціальних заборон у сфері журналістики. Отже, вплив на близьких родичів (членів сім'ї) журналіста під час посягання на нього не перетворює їх на потерпілих у цьому делікті.

Якщо під час комплексного реформування кримінального законодавства об'єднати всі форми протиправної поведінки, спрямованої проти журналіста, у межах єдиної норми (як це було до 2015 р.), у цій оновленій нормі варто буде окремо зазначити про близьких родичів та членів сім'ї журналіста як юридичних потерпілих від відповідних посягань. Проте за поточного стану кримінально-правової охорони журналістської діяльності такі зміни є недоречними.

Водночас оптимальним терміном для позначення близьких родичів та членів сім'ї, яким може бути завдана шкода під час посягання на журналіста, слід визнати термін «близька особа».

У подальших дослідженнях варто дослідити об'єктивну сторону кримінального проступку, передбаченого ст. 171 КК України.

Використані джерела:

1. Дудоров О.О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ: Ваіте, 2017. 872 с.
2. Музика А.А., Лащук Є.В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: Паливода А. В., 2011. 192 с.
3. Присяжнюк Т.І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 20 с.
4. Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них: монографія. Київ: Маслаков, 2018. 928 с.
5. Вознюк А.А., Кузьмічова-Кисленко Є.В. Проблеми встановлення потерпілого від порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 210–218.
6. Ткаченко І.М. Юридична особа як потерпіла в Кримінальному кодексі України. *Шляхи реформування кримінальної поліції: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (Київ, 18 лют. 2022 р.) / редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 170–174.
7. Ткаченко І.М. Сучасні концепції потерпілого від кримінального правопорушення в теорії кримінального права. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 4 (18). С. 73–85. DOI: 10.34015/2523-4552.2021.4.06.
8. Борисов В.І. Потерпілий від злочину як соціальний суб'єкт кримінально-правової охорони. *Право України*. 2017. № 2. С. 100–107.
9. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / за наук. ред. В.І. Борисова. Харків: Право, 2006. 208 с.
10. Контрольний текст проєкту нового КК України (станом на 1 серпня 2024 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-standom-na-01-08-2024.pdf>.
11. Кваліфікація та розслідування кримінальних правопорушень проти журналістів: практичний посібник / А.А. Вознюк, Р.О. Мовчан, А.О. Антошук та ін. Київ: Норма права, 2024. 114 с.
12. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. 3-тє. вид., переробл. та допов. Київ: Атіка, 2009. 744 с.
13. Сподартк Ю.В. Журналіст як потерпілий у кримінальному праві України. *Право і суспільство*. 2020. № 3. Ч. 2. С. 75–81.
14. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 19 серпня 2020 р. у справі № 214/4970/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91089431>.
15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А.М. Бойко, Л.П. Брич, О.О. Дудоров та ін.; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-тє вид., переробл. та доповн. Київ: Дакор, 2018. 1360 с.
16. Павликівський В.І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів: дис. ... докт. юрид. наук. Харків, 2017. 36 с.

17. Безпала Я.С. Кримінально-правові проблеми визначення потерпілого від перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. *Форум права*. 2013. № 3. С. 22–27.
18. Буряк К.М. Злочини проти професійної діяльності журналістів в Україні: кримінально-правове та кримінологічне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2018. 245 с.
19. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 6-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2020. 768 с.
20. Сподарик Ю.В. Кримінально-правова охорона законної професійної діяльності журналістів в Україні: дис. ... наук. ступеня д-ра філософ.: 081 «Право». Львів, 2022. 246 с.
21. Пилипенко Є.В. Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Сєверодонецьк, 2018. С. 115–116.
22. Горова О.О., Кузнецов В.В. та ін. Правові засади взаємодії військовослужбовців Управління державної охорони України з представниками засобів масової інформації: навчальний посібник. Київ, 2021. 224 с.
23. Боровик А.В. Близькі родичі як потерпілі від кримінальних правопорушень проти представників влади: актуальні проблеми кримінально-правової характеристики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 461–466. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/110>.
24. Ткаченко І.М. Близькі особи як потерпілі від кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 378–383. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/84>.
25. Вознюк А.А. Удосконалення обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання, у контексті реалізації положень Стамбульської конвенції. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1 (110). С. 50–57.

References:

1. Dudorov, O.O. (2017). *Kryminalne pravo: teoriia i praktyka (vybrani pratsi) [Criminal law: theory and practice (selected works)]*. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
2. Muzyka, A.A., & Lashchuk, Ye.V. (2011). *Predmet zlochynu: teoretychni osnovy piznannya: monohrafiya [Subject of crime: theoretical foundations of knowledge: monograph]*. Kyiv: Palyvoda A.V. [in Ukrainian].
3. Prysyzhnyuk, T.I. (2006). *Instytut poterpiloho u kryminalnomu pravi Ukrayiny [Victim Institute in the Criminal Law of Ukraine]. Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].
4. Vozniuk, A.A. (2018). *Kryminalna vidpovidalnist za stvorennia zlochynnykh obiednan ta uchast u nykh: monohrafiia [Criminal liability for the creation of criminal associations and participation in them: monograph]*. Kyiv: Maslakov [in Ukrainian].
5. Voznyuk, A.A., & Kuzmichova-Kyslenko, Ye.V. (2017). Problemy vstanovlennia poterpiloho vid porushennia pravyl bezpeky dorozhnoho rukhu chy ekspluatatsii transportu osobamy, yaki keruiut transportnyimi zasobamy [Problems of establishing a victim of a violation of road safety rules or transport operation by persons driving vehicles]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 3 (104), 210–218 [in Ukrainian].
6. Tkachenko, I.M. (2022). Yurydychna osoba yak poterpila v kryminalnomu kodeksi Ukrayiny [Legal entity as a victim in the Criminal Code of Ukraine]. *Shliakhy reformuvannia kryminalnoi politzii: vitchyzniansyi ta zarubizhnyi dosvid: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. kruhloho stolu (Kyiv, 18 liut. 2022 r.) – Ways of reforming the criminal police: domestic and foreign experience: materials of the International. science and practice round table (Kyiv, February 18, 2022)*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 170–174 [in Ukrainian].
7. Tkachenko, I.M. (2021). Suchasni kontseptsii poterpiloho vid kryminalnoho pravoporushennia v teorii kryminalnoho prava [Modern concepts of a victim of a criminal offense in the theory of criminal law]. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 73–85. DOI: 10.34015/2523-4552.2021.4.06 [in Ukrainian].
8. Borysov, V.I. (2017). Poterpilyi vid zlochynu yak sotsialnyi subiekt kryminalno-pravovoi okhorony [Victim of crime as a social subject of criminal legal protection]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 2, 100–107 [in Ukrainian].
9. Senatorov, M.V. (2006). Poterpilyi vid zlochynu v kryminalnomu pravi [Victim of crime in criminal law] / V.I. Borysova [ed.]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

10. Kontrolnyi tekst proiektu novoho KK Ukrainy (stanom na 1 serpnia 2024 r.) [Control text of the draft of the new Criminal Code of Ukraine (as of August 1, 2024)]. Retrieved from: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf> [in Ukrainian].
11. Vozniuk, A.A., Movchan, R.O., & Antoshchuk, A.O. et al. (2024). *Kvalifikatsiia ta rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen proty zhurnalistiv: prakt. posib.* [Qualification and investigation of criminal offenses against journalists: practical manual]. Kyiv: Norma prava [in Ukrainian].
12. Aleksandrov, Yu.V., Dudorov, O.O., & Klymenko, V.A. et al (2009). *Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna: pidruchnyk* [Criminal law of Ukraine. Special part: textbook] / M.I. Melnyk, V.A. Klymenko (Eds.). Kyiv: Atika [in Ukrainian].
13. Spodartk, Yu.V. (2020). Zhurnalist yak poterpilyi u kryminalnomu pravi Ukrainy [Journalist as a victim in the criminal law of Ukraine]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 75–81 [in Ukrainian].
14. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Tretoi sudovoï palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu vid 19 serpnia 2020 r. u spravi № 214/4970/18 [Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Third Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation dated August 19, 2020 in case No. 214/4970/18]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91089431> [in Ukrainian].
15. Boyko, A.M., Brych, L.P., & Dudorov, O.O. et al. (2018). *Naukovo-praktychnyy komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrayiny* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] / M.I. Melnyk, M.I. Khavronyuk (Eds.) [in Ukrainian].
16. Pavlykivskiy, V.I. (2017). Kryminalno-pravove zabezpechennia svobody slova ta profesiinoi diialnosti zhurnalistiv [Criminal law protection of freedom of speech and professional activity of journalists]. *Doctor's thesis*. Kharkiv. 36 p. [in Ukrainian].
17. Bezpala, Ya.S. (2013). Kryminalno-pravovi problemy vyznachennia poterpiloho vid pereshkodzhannia zakonnoi profesiinii diialnosti zhurnalistiv [Criminal law problems of determining the victim of obstruction of the legitimate professional activity of journalists]. *Forum prava – Law forum*, 3, 22–27 [in Ukrainian].
18. Buryak, K.M. (2018). Zlochyny proty profesiinoi diialnosti zhurnalistiv v Ukraini: kryminalno-pravove ta kryminolohichne doslidzhennia [Crimes against the professional activities of journalists in Ukraine: criminal-legal and criminological research]. *Candidate's thesis*. Dnipro. 245 p. [in Ukrainian].
19. Tatsiy, V.Ya., Borysov, V.I., & Tyutyuhin, V.I. et al. (2020). *Kryminalne pravo Ukrayiny: Osoblyva chastyna: pidruchnyk* [Criminal law of Ukraine: Special part: textbook] / V.Ya. Tatsiy, V.I. Borysov, V.I. Tyutyuhin (Eds.). 768 p. [in Ukrainian].
20. Spodaryk, Yu.V. (2022). Kryminalno-pravova okhorona zakonnoi profesiinoi diialnosti zhurnalistiv v Ukraini [Criminal-legal protection of the legal professional activities of journalists in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Lviv. 246 p. [in Ukrainian].
21. Pylypenko, Ye.V. (2018). Pereshkodzhannia diialnosti u kryminalnomu pravi Ukrayiny [Obstruction of activity in the criminal law of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Sievierodonetsk. P. 115–116 [in Ukrainian].
22. Horova, O.B., & Kuznetsov, V.V. et al. (2021). *Pravovizasadyvzayemodiyiviyskovosluzhbovtiv Upravlinnya derzhavnoyi okhorony Ukrayiny z predstavnykamy zasobiv masovoyi informatsiyi: navchalnyi posibnyk* [Legal principles of interaction of servicemen of the State Security Department of Ukraine with representatives of the mass media: teaching manual]. Kyiv. 224 p. [in Ukrainian].
23. Borovyk, A.V. (2022). Blyzki rodychi yak poterpili vid kryminalnykh pravoporushen proty predstavnykiv vlady: aktualni problemy kryminalno-pravovoyi kharakterystyky [Close relatives as victims of criminal offenses against representatives of the authorities: current problems of criminal law characteristics]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 5, 461–466. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/110> [in Ukrainian].
24. Tkachenko, I.M. (2022). Blyzki osoby yak poterpili vid kryminalnykh pravoporushen [Close persons as victims of criminal offenses]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 6, 378–383. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/84> [in Ukrainian].
25. Voznyuk, A.A. (2019). Udoskonalennya obstavyn, yaki pomyakshuyut ta obtyazhuyut pokarannya, u konteksti realizatsiyi polozhen Stambul'skoyi konventsii [Improvement of circumstances that mitigate and aggravate punishment in the context of the implementation of the provisions of the Istanbul Convention]. *Naukovyy visnyk Natsionalnoyi akademiyi vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1 (110), 50–57 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 03.10.2024

Isaienko Ye., Postgraduate Student at the Kyiv University of Intellectual Property and Law of the National University "Odesa Law Academy" (Kyiv, Ukraine)

JOURNALIST AS A VICTIM OF CRIMINAL OFFENSE UNDER ART. 171 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article examines features of a victim of a criminal offense provided for by Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine. In particular, general provisions on the victim in criminal law are highlighted. The current legislative and law-enforcement approaches to defining a journalist as a victim of a criminal misdemeanor are provided for in Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine. The questions expressed in the legal literature regarding the possibility of recognizing a close relative (family member) as a victim of obstruction to the legal professional activity of a journalist were investigated; the author expressed his own position on this matter.

Based on the research results, several conclusions have been formulated to improve the characteristics of the legal victim as part of the criminal offense provided for in Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine. In particular, it is determined that the concept of "journalist" for applying this prohibition should be based on the definition of the journalist's professional activity in the footnote to Art. 345-1 of the Criminal Code of Ukraine. At the same time, it was noted that the legislative provisions regarding the journalist need unification, which is proposed to be carried out alternatively in one of two ways.

It was also established that the journalist's close relatives cannot be considered victims of the tort described in Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine, as they are covered by separate articles of the Criminal Code of Ukraine. A well-founded assumption has been made that in the case of criminal legislation reform, all offenses against journalists can be combined into a single norm, in which the journalist's close relatives (family members) will be directly mentioned as alternative victims. It is also proposed to recognize the term "close person" as the optimal one for describing close relatives and family members who may be harmed during an attack on a journalist.

Key words: journalist, obstruction, lawful professional activity, criminal liability, criminal offense, victim of a criminal offense, close person.

DOI 10.32782/2786-9156.108.4.86-95

УДК 343.98

Коваленко А.В., кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: new4or@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3665-0147>

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА НЕПРОЦЕСУАЛЬНІ РІШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Статтю присвячено уточненню сутності процесуальних і непроцесуальних рішень у кримінальному провадженні та з'ясуванню підстав їх розмежування. Обґрунтовано правозастосовну природу процесуальних рішень уповноважених суб'єктів. Запропоновано обмежувальний підхід до тлумачення положень ч. 1 ст. 110 КПК України, за якого процесуальними вважаються лише правозастосовні владні рішення названих цією нормою суб'єктів. Підтримано позицію вітчизняних науковців про те, що інші учасники кримінального провадження, зокрема суб'єкти доказування (підозрюваний, обвинувачений, захисник, потерпілий тощо), не є правозастосовувачами, а їхні рішення, відповідно, не є процесуальними в розумінні ст. ст. 94, 110 КПК України.

Розглянуто основні різновиди процесуальних рішень сторони обвинувачення та суду. До першої категорії віднесено правозастосовні рішення слідчого, дізнавача, детектива, прокурора, які прямо впливають на перебіг процесуальних відносин, встановлюють (змінюють) права й обов'язки учасників судочинства незалежно від процесуальної форми закріплення таких актів (рішення, для яких законом визначена форма постанови, а також рішення про внесення відомостей до ЄРДР, проведення С(Р)Д, повідомлення про підозру, складання й вручення обвинувального акта, письмові доручення тощо). До процесуальних рішень суду віднесено передбачені законом вироки, постанови й ухвали, а також інші правозастосовні акти, зокрема рішення про початок проведення окремих судових дій.

Непроцесуальними визнано рішення сторони обвинувачення та суду, які не мають правозастосовного характеру, тобто не встановлюють на основі державно-владних повноважень права та обов'язки інших учасників кримінального провадження та не приводять до надання доказового значення певним відомостям, а також усі рішення (вольові акти) інших учасників кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне провадження, оцінка доказів, використання доказів, процесуальні рішення, непроцесуальні рішення.

Постановка проблеми. У межах виконання своїх процесуальних функцій учасники кримінального провадження постійно приймають та реалізують різноманітні свідомі рішення, спрямовані на виконання поставлених перед ними завдань. Необхідною умовою з'ясування сутності рішень у кримінальному провадженні та розроблення практико-орієнтованих рекомендацій щодо їх оптимізації є розподіл таких вольових актів на різновиди за певними процесуально та криміналістично значущими критеріями. Чинний КПК України прямо називає і безпосередньо регламентує тільки один різновид рішень – процесуальні. Частина 1 ст. 110 Кодексу визначає, що процесуальними є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду. Згадані рішення, відповідно до ч. 1 ст. 94 КПК України, ухвалюються на основі оцінювання доказів щодо належності, допустимості, достовірності, достатності і взаємозв'язку, тому мають вважатися формою їхнього використання [1, с. 581].

Одним з основних принципів вітчизняного кримінального судочинства є засада публічності, відповідно до якої досудове розслідування, підтримання публічного обвинувачення та судовий розгляд здійснюються органами досудового розсліду-

вання, прокуратурою та судом відповідно в інтересах захисту всього українського суспільства. У зв'язку з цим слідчий (дознавач, детектив), прокурор, слідчий суддя та суд наділені державно-владними повноваженнями, спрямованими на реалізацію їхніх суспільно важливих кримінальних процесуальних функцій. Суттєва частка рішень цих учасників кримінального провадження закріплюється індивідуальними правозастосовними актами, які безпосередньо впливають на перебіг кримінально-процесуальних відносин, встановлюють права й обов'язки їхніх учасників, керують рухом кримінального провадження тощо [2, с. 536]. Ці рішення на основі ст. 94, ч. 1 ст. 110 КПК України визнаються процесуальними.

Водночас очевидно, що згадані суб'єкти у межах своєї професійної діяльності також ухвалюють і реалізують низку непроцесуальних (в розумінні ст. 110 КПК України) рішень пізнавального, організаційного, побутового та іншого характеру, які не здійснюють прямого впливу на процесуальні відносини. Крім того, власні рішення (вольові й цілеспрямовані акти) у межах кримінального судочинства ухвалюють й інші учасники провадження, які не наділені процесуально-владними повноваженнями. Такі рішення не мають правозастосовної природи, а закономірності їх прийняття та реалізації іноді суттєво відрізняються від процесуальних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні характеристики процесуальних рішень у кримінальному провадженні розглядали Ю.П. Аленін, І.В. Басиста, В.В. Вапнярчук, Н.В. Глинська, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, Л.М. Гуртієва, О.В. Капліна, О.І. Марочкін, В.Г. Пожар, Д.А. Скоромний, І.І. Сливич, О.О. Торбас, С.О. Шульгін та інші вітчизняні науковці. Водночас питання розмежування процесуальних та непроцесуальних рішень в кримінальному провадженні ще не знайшло належного висвітлення у вітчизняній спеціальній літературі, що обумовлює актуальність дослідження.

Формулювання цілей. Метою статті є уточнення сутності процесуальних рішень у кримінальному провадженні та з'ясування підстав їх розмежування з непроцесуальними.

Виклад основного матеріалу. Однією із загально визнаних сутнісних ознак процесуальних рішень у кримінальному провадженні є їхній правозастосовний характер [3, с. 28; 4, с. 32; 5, с. 28; 6, с. 20]. У теорії права правозастосування визначають як правову форму діяльності уповноважених суб'єктів у забезпеченні реалізації норм права щодо конкретних життєвих випадків шляхом ухвалення індивідуально-правових рішень [7, с. 408]. До правозастосовної діяльності теоретики права відносять досудове розслідування кримінально караних діянь та здійснення правосуддя [7, с. 411], що повною мірою відповідає наведеній позиції вчених-процесуалістів.

На думку І.І. Сливича, кримінально-процесуальні акти (процесуальні рішення та дії) є кримінальними процесуальними юридичними фактами [8, с. 10] котрі разом з іншими юридичними фактами є підставами настання встановлених нормами правових наслідків, у тому числі виникнення, зміни, призупинення, припинення або відновлення процесуальних правовідносин, набуття учасниками кримінально-процесуальної діяльності процесуальної правосуб'єктності [8, с. 14]. Процесуальні рішення як владні правозастосовні акти прямо впливають на кримінальні процесуальні відносини шляхом зміни прав та обов'язків їхніх учасників. Процес прийняття та реалізації таких рішень є різновидом юридично значущої поведінки у кримінальному провадженні, яка, своєю чергою, виявляється у формі певної дії (складання процесуального документа, висловлювання змісту рішення, виконання інших дій), регулюється нормами права і несе по собі юридичні наслідки (безпосередньо впливає на перебіг кримінальних процесуальних відносин).

Отже, однією з підстав поділу рішень у кримінальному провадженні варто визнати характер їх впливу на кримінальні процесуальні відносини. За цим критерієм можна

виокремити процесуальні рішення, які є правозастосовними актами, та непроцесуальні (у розумінні ст. 110 КПК України) рішення, котрі безпосередньо не впливають на перебіг кримінальних процесуальних відносин і не встановлюють прав та обов'язків їхніх учасників. Відповідно, положення ч. 1 ст. 110 КПК України про те, що всі рішення слідчого (дізнавача) прокурора, слідчого судді та суду є процесуальними, не варто тлумачити буквально. Зауважимо, що думки опитаних нами науковців та практиків¹ щодо цього розділилися: 39,9% респондентів підтримують запропонований нами обмежувальний спосіб тлумачення положень ч. 1 ст. 110 КПК України, тоді як 60,1% анкетованих віддали перевагу класичному буквальному тлумаченню цих норм. Водночас дві третини (67,5%) фахівців у галузі кримінальної юстиції погодилися з тезою, що всі рішення в кримінальному провадженні загалом варто поділяти на процесуальні та непроцесуальні.

Суб'єктами прийняття процесуальних рішень у кримінальному судочинстві є тільки уповноважені представники держави – правозастосовувачі, перелічені у ст. 94 та ч. 1 ст. 110 КПК України. Щодо інших учасників кримінального провадження, зокрема суб'єктів доказування (підозрюваний, обвинувачений, захисник, потерпілий тощо), погодимося з В.В. Вапнярчуком: ці особи не виконують державно-владних функцій, не вирішують правового конфлікту шляхом прийняття обов'язкових до виконання рішень, тому не є правозастосовувачами [9, с. 75]. Крім того, правозастосовна діяльність здійснюється уповноваженими суб'єктами в «чужому інтересі» [7, с. 409] (у разі кримінального судочинства – насамперед публічному), а названі суб'єкти мають або представляють у провадженні приватні інтереси. Тому процесуальна діяльність інших, крім сторони обвинувачення, слідчого судді та суду, учасників кримінального провадження не підпадає під ознаки правозастосовної, отже, рішення таких осіб не можна вважати процесуальними [10, с. 39–40].

Положення ст. 110 КПК України окремо характеризують процесуальні рішення суду (ч. 2) та органів досудового розслідування й прокурора (ч. ч. 3–7). Більш дискусійною у наукових колах є друга категорія процесуальних рішень, якій варто приділити окрему увагу.

Відповідно до ч. 3 ст. 110 КПК України, рішення слідчого, дізнавача й прокурора ухвалюються у формі постанов. На перший погляд, цитоване положення видається імперативним, таким, що має тлумачитися буквально, як «процесуальними є тільки ті рішення, що ухвалюються у формі постанови». Вважаємо наведений підхід хибним із таких міркувань.

По-перше, згадана норма містить вказівку на те, що постанова виноситься у випадках, передбачених КПК України (тобто тоді, коли процесуальна форма рішення наперед визначена законом, як-то постанова про визнання особи потерпілою), а також у випадках, коли слідчий, дізнавач і прокурор вважають це за необхідне. Тобто ці суб'єкти здатні на власний розсуд вибирати рішення, які будуть закріплені шляхом складання постанов. На основі викладеного можна дійти висновку, що вибір формату постанови для оформлення власних процесуальних рішень є одним з дискреційних повноважень уповноважених осіб органів досудового розслідування, прокурора. Відповідно, допускається прийняття цими суб'єктами процесуальних рішень, які оформлюються інакше, ніж шляхом складання письмової постанови.

По-друге, ст. 110 КПК України прямо визначає, що процесуальні рішення можуть виражатися у формі інших процесуальних документів. Частина 4. ст. 110 КПК України

¹ Емпіричною базою дослідження виступили результати опитування 272 фахівців у сфері кримінальної юстиції, серед яких 109 (40,1%) слідчих, 42 (15,4%) прокурори, 40 (14,7%) адвокатів, 37 (12,9%) суддів, 35 (12,9%) науковців та 9 (3,3%) представників інших юридичних професій.

визнає обвинувальний акт специфічним процесуальним рішенням прокурора, яким останній висуває особі обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення. Вимоги до змісту цього рішення та відповідного процесуального документа визначені ст. ст. 290, 291 КПК України. Аналіз положень ч. 1 ст. 290 КПК України показує, що обвинувальний акт як письмовий процесуальний документ закріплює рішення прокурора про завершення досудового розслідування, тобто знаменує перехід провадження до його наступного суттєвого етапу – судового розгляду. Особа, щодо якої складено аналізований документ, набуває процесуального статусу обвинуваченого (підсудного), отримує низку нових прав та обов'язків, пов'язаних з участю у судовому провадженні. За наведеними критеріями обвинувальний акт варто розглядати як індивідуальний правозастосовний акт сторони обвинувачення, тому його віднесення до переліку процесуальних рішень не викликає заперечень. Таку саму юридичну природу мають й інші процесуальні документи, котрими прокурор здатний закінчити досудове розслідування та які не оформлюються вмотивованими постановами: клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності та про вжиття щодо неї примусових заходів виховного чи медичного характеру. Отже, рішення про закінчення досудового розслідування зі складанням цих документів, за аналогією зі складанням обвинувального акта, мають вважатися процесуальними.

Навіть більше, вітчизняні учені-процесуалісти цілком обґрунтовано доводять, що повідомлення про підозру також варто вважати процесуальним рішенням сторони обвинувачення [11, с. 162; 12, с. 11; 13, с. 102; 14, с. 210; 15, с. 183]. Їхні аргументи можна підсумувати таким чином: рішення про повідомлення особі про підозру ухвалюється виключно на основі наявних у провадженні доказів; письмове повідомлення про підозру є обов'язковим до виконання правозастосовним актом сторони обвинувачення; цей акт суттєво змінює права та обов'язки іншого учасника провадження (особа набуває статусу підозрюваного), є підставою руху кримінального провадження та переходу на новий етап досудового розслідування; документ має чітко регламентовану законом процесуальну форму тощо.

Деякі учені-процесуалісти тлумачать поняття «процесуальне рішення» ширше. Зокрема, С.О. Шульгін аргументовано відносить до категорії процесуальних рішень слідчого, дізнавача й прокурора про внесення відомостей про ознаки кримінального правопорушення до ЄРДР, а також письмові вказівки прокурора [14]. З цією тезою варто погодитися, адже обидва наведені різновиди рішень можуть бути характеризовані як правозастосовні. У першому випадку дії уповноваженої особи дають старт усьому кримінальному провадженню та запускають ланцюжок кримінальних процесуальних правовідносин; у другому – встановлюють юридичний обов'язок адресата доручення вдатися до певної поведінки.

Слушною також видається позиція Ю.П. Аленіна, який до процесуальних рішень сторони обвинувачення, що ухвалюються на стадії досудового розслідування, відніс рішення, спрямовані на збирання та перевірку доказів: про провадження гласних і негласних слідчих (розшукових) та інших пізнавальних процесуальних дій [16, с. 30]. Пізніше, у межах розроблення науково-практичного коментаря до КПК України, згаданий науковець зауважив, що кожна слідча (розшукова) дія є актом правозастосовної діяльності [17, с. 384]. Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства, рішення про проведення названих цитованим ученим процесуальних дій не оформлюються шляхом складання постанови (крім примусового освідування, експертної та призначення судової експертизи). Водночас варто погодитися з Н.В. Глинською у тому, що деякі «усні» рішення не мають конкретного передбаченого законом документального виразу та можуть знаходити письмове вираження в інших проце-

суальних документах (протоколах, дорученнях, вказівках, листах, запитах, повідомленнях тощо) [18, с. 10]. Схожу позицію висловив О.І. Марочкін, котрий поділяє процесуальні рішення слідчого на такі, що потребують та не потребують письмового вираження [5, с. 37].

Щоб довести, що рішення слідчого, дізнавача, прокурора про проведення процесуальних дій пізнавального характеру є процесуальними, необхідно продемонструвати їхню правозастосовну природу. Головним юридичним наслідком проведення таких дій є надання їхнім результатам специфічного юридичного статусу процесуальних джерел доказів. Зокрема, вилучені стороною обвинувачення в натурі об'єкти визнаються первинними речовими доказами чи документами, отримана під час допиту вербальна інформація – показаннями, спеціально виготовлені моделі, на які переносяться доказові відомості, – похідними документами та речовими доказами. Вважаємо, що об'єктом правозастосування в цьому разі є певні матеріальні об'єкти (а під час проведення допиту – отримані від особи вербальні відомості), до яких застосовуються положення КПК України щодо способів збирання й перевірки доказів, а також щодо вимог до процесуальних джерел доказів.

Що цікаво, ст. ст. 79 та 83 КПК України 1960 року вимагали складання окремих постанов для визнання речей і документів доказами та їх приєднання до матеріалів кримінальної справи [19], що відповідає загальній концепції оформлення правозастосовних рішень стороною обвинувачення саме цим документом. За чинного кримінального процесуального законодавства первинне надання певним об'єктам статусу процесуальних джерел доказів відбувається в межах самих процесуальних дій, під час яких вони збираються. Попри це, на практиці все ще трапляються випадки складання слідчими (дізнавачами, детективами) окремих постанов про визнання речей та документів доказами та їх долучення до матеріалів кримінального провадження (хоча КПК України 2012 року цього не вимагає).

Крім того, способи збирання доказів стороною обвинувачення переважно пов'язані із застосуванням того чи іншого обсягу процесуального примусу. У такому разі об'єктом правозастосування виступають особи – до них застосовуються додаткові примусові процесуальні інструменти забезпечувального характеру, як-от виклик, тимчасове вилучення майна, затримання, проникнення до житла чи іншого володіння особи без дозволу слідчого судді. Рішення про вжиття цих заходів забезпечення кримінального провадження, до речі, теж не закріплюються шляхом складання письмових постанов, хоча цілком очевидно мають правозастосовний характер.

Наприклад, за наведених аргументів рішення про проведення допиту свідка має вважатися процесуальним, попри те, що воно не потребує окремого документального закріплення. Таке рішення є вольовим актом слідчого як суб'єкта владних повноважень у кримінальному провадженні, спрямованим на вирішення поставлених перед ним завдань шляхом збирання й дослідження доказів (отримання показань особи); є правозастосовним актом, оскільки до особи застосовуються положення ст. 65, 95, 223, 224 та інших норм КПК України; у результаті його прийняття та реалізації змінюються кримінальні процесуальні правовідносини, адже особа набуває процесуального статусу свідка, у неї виникає юридичний обов'язок давати правдиві показання; за відмову від виконання наведеного обов'язку може наставати юридична відповідальність; отримані від допитуваного відомості набувають юридичного статусу процесуального джерела доказів – показань. Обов'язок свідка прибути для давання показань виникає унаслідок прийняття окремого процесуального рішення про вжиття щодо такої особи заходу забезпечення кримінального провадження – виклику, передбаченого ст. ст. 133–139 КПК України. Аналогічним чином може бути продемонстровано правозастосовний харак-

тер усіх гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, отримання та витребування речей та документів, а також інших процесуальних засобів збирання доказів.

Деяко складнішим є питання щодо процесуальної природи окремих рішень, які можуть ухвалюватися під час проведення одиничних процесуальних дій. Наприклад, відповідно до абз. 2 ч. 3 ст. 236 КПК України, слідчий, прокурор мають право заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню цієї процесуальної дії. Рішення про таку заборону має всі ознаки правозастосовного: у межах його прийняття та реалізації уповноважений суб'єкт у певних життєвих обставинах застосовує до іншої особи положення цитованої норми; адресат такого рішення набуває нового юридичного обов'язку не залишати місце проведення процесуальної дії або не вчиняти певні інші дії; рішення виражається зовні в усному проголошенні його змісту; за його невиконання може наступати юридична відповідальність. Отже, описане рішення також можна визнати процесуальним у розумінні ст. 110 КПК України. Водночас процесуальна природа таких правозастосовних рішень незначного масштабу потребує додаткового дослідження.

Своєю чергою, спірним, на нашу думку, є віднесення окремими науковцями до процесуальних рішень сторони обвинувачення клопотань слідчого, дізнавача та прокурора [3, с. 13; 5, с. 35, 14, с. 211] (крім наведених клопотань, передбачених ч. 2 ст. 283 КПК України, якими завершується досудове розслідування та які мають правову природу, аналогічну обвинувальному акту). Вважаємо, що клопотання є процесуальною дією – юридичним фактом, який є підставою для розгляду спірного питання іншим уповноваженим суб'єктом (слідчим суддею, судом) та саме по собі не є правозастосовним актом, не застосовує норм права до інших суб'єктів і безпосередньо не змінює кримінальні процесуальні правовідносини. Процесуальні рішення приймаються іншими суб'єктами на основі розгляду таких клопотань.

Цю тезу можна проілюструвати на прикладі клопотання про отримання тимчасового доступу до речей чи документів, котре слідчому судді може подати і сторона обвинувачення, і сторона захисту. Юридичні наслідки подання відповідного клопотання сторонами провадження є ідентичними: у слідчого судді виникає обов'язок його розглянути та прийняти позитивне чи негативне рішення. Якщо вважати, що клопотання слідчого, дізнавача, прокурора є процесуальними рішеннями, то варто вважати процесуальними рішеннями й аналогічні клопотання сторони захисту, потерпілого, що прямо суперечить положенням ст. ст. 94 та 110 КПК України.

Отже, процесуальними ми пропонуємо вважати правозастосовні рішення сторони обвинувачення: як такі, що оформлюються шляхом складання постанови, так і ті, що закріплюються шляхом складання інших процесуальних документів або взагалі не мають документального оформлення. Серед другої категорії до процесуальних варто віднести рішення про внесення відомостей про ознаки кримінального правопорушення до ЄРДР, письмові доручення, рішення про проведення процесуальних дій пізнавального характеру, вжиття забезпечувальних заходів (виклик, затримання без ухвали слідчого судді тощо), складання та вручення особі повідомлення про підозру, закінчення досудового розслідування та складання обвинувального акта чи передбачених ч. 2 ст. 283 КПК України клопотань тощо.

Своєю чергою, судові процесуальні рішення приймаються у формах ухвали, постанови або вироку (ч. 2 ст. 110 КПК України). Ухвали можуть бути усними та письмовими (усні фіксуються в журналі судового засідання), а вирок місцевих і апеляційних судів, а також постанови Верховного Суду – виключно письмовими. Кримінальний процесуальний закон чітко визначає підстави та форму ухвалення відповідних письмових рішень ст. ст. 369, 371–374 КПК України.

Процесуальна природа письмових судових рішень та усних ухвал є цілком зрозумілою. Вони є вольовими індивідуальними правозастосовними актами, якими суд (слідчий суддя) на основі власних судово-владних повноважень встановлює права та обов'язки учасників провадження або юридичний статус досліджених процесуальних джерел доказів. Чи не єдиним дискусійним питанням у цій сфері є процесуальна природа рішень суду про проведення окремих судово-слідчих дій (допиту, огляду речового доказу, дослідження документа тощо). Вважаємо, що за аналогією з рішеннями сторони обвинувачення про проведення пізнавальних процесуальних дій описані усні рішення суду слід вважати правозастосовними, отже, і процесуальними в розумінні ст. 110 КПК України.

Таким чином, суттєвими ознаками процесуальних рішень у кримінальному провадженні варто визнати такі: вони є актами вольової поведінки; приймаються виключно суб'єктами, визначеними ч. 1 ст. 110 КПК України; є проявом владних повноважень; полягають у застосуванні норм кримінального процесуального права та безпосередньо впливають на процесуальні відносини; спрямовані на вирішення завдань кримінального провадження; обов'язково обґрунтовуються доказовою інформацією (ст. 94 КПК України); мають зовнішній вираз у певних процесуальних діях, які можуть проявлятися в складанні процесуальних документів, усному виголошенні змісту рішення чи іншій поведінці суб'єкта.

Своєю чергою, непроцесуальними (у розумінні ст. 110 КПК України) є рішення сторони обвинувачення та суду, які не мають правозастосовного характеру, тобто не встановлюють на основі державно-владних повноважень права та обов'язки інших учасників кримінального провадження та не приводять до надання доказового значення певним відомостям. До них можна віднести рішення про вибір загальних напрямів досудового розслідування, застосування того чи іншого тактичного прийому, вибір певного науково-технічного засобу виявлення й фіксації доказової інформації тощо. Непроцесуальними також є всі рішення інших учасників кримінального провадження, зокрема названих ч. 3 ст. 93 КПК України суб'єктів доказування (сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження).

Висновки. Підсумовуючи викладене, зауважимо, що за критерієм характеру їхнього впливу на кримінальні процесуальні відносини рішення у кримінальному провадженні варто поділити на процесуальні та непроцесуальні. До першої категорії належать правозастосовні рішення суб'єктів, названих у ч. 1 ст. 110 КПК України (слідчого, дізнавача (детектива), прокурора, слідчого судді, суду), які є владними актами правозастосування, безпосередньо впливають на перебіг кримінальних процесуальних відносин та приймаються й реалізуються задля виконання завдань кримінального провадження. До другої належать рішення цих суб'єктів, які не мають владного правозастосовного характеру, а також усі рішення (вольові акти поведінки) інших учасників кримінального судочинства.

З урахуванням наведеного перспективними видаються з'ясування та доктринальне обґрунтування механізму прийняття процесуальних та непроцесуальних рішень учасниками кримінального провадження.

Використані джерела:

1. Коваленко А.В. Використання доказів у кримінальному провадженні як складова процесу доказування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 576–582. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018>. 2024.01.101.

2. Коваленко А.В. Підстави класифікації рішень учасників кримінального провадження. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама*:

зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.). Вінниця: ХНУВС, 2024. С. 535–539.

3. Басиста І.В. Правові основи прийняття і виконання рішень слідчого на стадії досудового розслідування: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.09. Запоріжжя, 2014. 43 с.

4. Глинська Н.В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 469 с.

5. Марочкін О.І. Мотивування процесуальних рішень слідчого: монографія. Київ: Національна академія прокуратури України, 2015. 214 с.

6. Скоромний Д.А. Правове регулювання прийняття кримінальних процесуальних рішень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2018. 242 с.

7. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. Харків: Право, 2011. 584 с.

8. Сливич І.І. Юридичні факти в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12:00:09. Одеса, 2007. 19 с.

9. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків: Юрайт, 2017. 408 с.

10. Глинська Н.В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності КПК: монографія. Київ: Істина, 2014. 590 с.

11. Аленін Ю.П., Гловюк І.В. Повідомлення про підозру: загальна характеристика та проблеми удосконалення. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 161–169.

12. Глинська Н.В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 42 с.

13. Гуртієва Л.М. Наукові концепції підстав прийняття рішення про повідомлення про підозру. *Правова держава*. 2017. № 28. С. 102–106.

14. Шульгін С.О. Види процесуальних рішень слідчого та прокурора. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 208–214.

15. Кримінальний процес: підручник / за заг. ред. О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків: Право, 2018. 584 с.

16. Прийняття процесуальних рішень за новим кримінальним процесуальним законодавством України: навчально-методичний посібник / Ю.П. Аленін, В.Г. Пожар, І.В. Гловюк та ін. Одеса: Фенікс, 2012. 138 с.

17. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / за ред. С.В. Ківалова, С.І. Кравченко. Одеса: Фенікс, 2020. 924 с.

18. Глинська Н.В. Обґрунтування рішень у кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2003. 20 с.

19. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28 грудня 1960 року № 1001-05. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.

References:

1. Kovalenko, A.V. (2024). Vykorystannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni yak skladova protsesu dokazuvannia [The use of evidence in criminal proceedings as a component of the process of proof]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence*, 1, 576–582. <https://doi.org/10.24144/2788-6018>. 2024.01.101 [in Ukrainian].

2. Kovalenko, A.V. (2024). Pidstavy klasyfikatsii rishen uchashnykiv kryminalnoho provadzhennia [The basis for the classification of decisions of participants in criminal proceedings]. *Zlochynnist i protydiia ii v umovakh viiny ta u povoyennij perspektyvi: mizhdystsyplinarna panorama: Zbirnyk tez dopovidej Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii – Crime and Counteraction in the Conditions of War and Post-War Perspective: Interdisciplinary Panorama: Abstracts of the International Scientific and Practical Conference*. 535–539. Vinnytsia: KhNUVS [in Ukrainian].

3. Basysta, I.V. (2014). Pravovi osnovy pryiniattia i vykonannia rishen slidchoho na stadii dosudovoho rozsliduvannia [Legal basis for the adoption and implementation of investigator's

decisions at the stage of pre-trial investigation]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Zaporizhzhia. 43 p. [in Ukrainian].

4. Hlynska, N.V. (2015). *Kontseptualni zasady vyznachennia ta zabezpechennia standartiv dobroiakisnosti kryminalnykh protsesualnykh rishen* [Conceptual principles for determining and ensuring the standards of good quality of criminal procedural decisions]. *Doctor's thesis*. Kharkiv. 469 p. [in Ukrainian].

5. Marochkin, O.I. (2015). *Motyuvannia protsesualnykh rishen slidchoho: Monohrafiia* [Motivation of procedural decisions of the investigator: monograph]. Kyiv: Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy [in Ukrainian].

6. Skoromnyi, D.A. (2018). *Pravove rehuliuвання pryiniattia kryminalnykh protsesualnykh rishen* [Legal regulation of the adoption of criminal procedural decisions]. *Candidate's thesis*. Kharkiv. 242 p. [in Ukrainian].

7. *Zahalna teoriia derzhavy i prava: Pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv* (2011). [General theory of state and law: a textbook for students of higher legal educational institutions]. Kharkiv: Pravo. 584 p. [in Ukrainian].

8. Slyvykh, I.I. (2007). *Yurydychni fakty v kryminalnomu protsesi Ukrainy* [Legal facts in the criminal process of Ukraine]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Odesa. 19 p. [in Ukrainian].

9. Vapniarchuk, V.V. (2017). *Teoriia i praktyka kryminalnoho protsesualnoho dokazuвання: Monohrafiia* [Theory and practice of criminal procedural evidence: monograph]. Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].

10. Hlynska, N.V. (2014). *Kontseptualni zasady vyznachennia ta zabezpechennia standartiv dobroiakisnosti KPR: Monohrafiia* [Conceptual principles of determining and ensuring the quality standards of criminal procedure: monograph]. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].

11. Alenin, Yu.P., & Hloviuk, I.V. (2014). *Povidomlennia pro pidozru: Zahalna kharakterystyka ta problemy udoskonalennia* [Notification of suspicion: general characteristics and problems of improvement]. *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1, 161–169 [in Ukrainian].

12. Hlynska, N.V. (2015). *Kontseptualni zasady vyznachennia ta zabezpechennia standartiv dobroiakisnosti kryminalnykh protsesualnykh rishen* [Conceptual principles for determining and ensuring the standards of good quality of criminal procedural decisions]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv. 42 p. [in Ukrainian].

13. Hurtiieva, L.M. (2017). *Naukovi kontseptsii pidstav pryiniattia rishennia pro povidomlennia pro pidozru* [Scientific concepts of the grounds for making a decision on notification of suspicion]. *Pravova derzhava – Legal State*, 28, 102–106 [in Ukrainian].

14. Shulhin, S.O. (2019). *Vydy protsesualnykh rishen slidchoho ta prokurora* [Types of procedural decisions of the investigator and prosecutor]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, 8, 208–214 [in Ukrainian].

15. *Kryminalnyi protses: Pidruchnyk* (2018) [Criminal process: textbook]. Ed. O.V. Kaplina, O.H. Shylo. Kharkiv: Pravo. 584 p. [in Ukrainian].

16. Alenin, Yu.P., Pozhar, V.H., & Hloviuk, I.V., et al. (2012). *Pryiniattia protsesualnykh rishen za novym kryminalnym protsesualnym zakonodavstvom Ukrainy: Navchalno-metodychnyi posibnyk* [Making procedural decisions under the new criminal procedural legislation of Ukraine: teaching and methodological manual]. Odesa: Feniks. 138 p. [in Ukrainian].

17. *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy* (2020). [Scientific and practical commentary on the Criminal Procedure Code of Ukraine]. Ed. S.V. Kivalov & S.I. Kravchenko. Odesa: Feniks. 924 p. [in Ukrainian].

18. Hlynska, N.V. (2003). *Obgruntuvannia rishen u kryminalnomu protsesi* [Substantiation of decisions in criminal proceedings]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kharkiv. 20 p. [in Ukrainian].

19. *Kryminalno-protsesualnyi kodeks Ukrainy. Zakon 28.12.1960 № 1001-05* [Criminal Procedure Code of Ukraine. Law of 28.12.1960 No. 1001-05]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 10.12.2024

Kovalenko A., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Senior Researcher at Scientific and research laboratory of public safety of communities of Faculty № 2 of Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

PROCEDURAL AND NON-PROCEDURAL DECISIONS IN CRIMINAL JUSTICE

The article is dedicated to clarifying the essence of procedural and non-procedural decisions in criminal justice and identifying the grounds for their differentiation. The law-enforcement nature of procedural decisions made by authorized entities is substantiated. A restrictive approach to interpreting the provisions of Part 1, Article 110 of the CPC of Ukraine is proposed, under which only law-enforcement authoritative decisions of the entities listed in this norm are deemed procedural. The position of domestic scholars is supported, arguing that other participants in criminal proceedings, including parties to proof (suspects, accused persons, defense attorneys, victims, etc.), are not law enforcers, and their decisions, accordingly, are not procedural within the meaning of Articles 94 and 110 of the CPC of Ukraine.

The primary types of procedural decisions by the prosecution and the court are examined. The first category includes law-enforcement decisions made by investigators, inquiry officers, detectives, and prosecutors that directly impact procedural relations, establish (or modify) the rights and obligations of participants in judicial proceedings, regardless of the procedural form of such acts (e.g., decisions in the form of a ruling prescribed by law, as well as decisions to enter information into the Unified Register of Pre-Trial Investigations, conduct investigative (search) actions, issue notifications of suspicion, draft and deliver indictments, written instructions, etc.). Procedural decisions of the court include judgments, rulings, and orders prescribed by law, as well as other law-enforcement acts, including decisions to initiate specific judicial actions.

Non-procedural decisions are recognized as those of the prosecution and the court that do not have a law-enforcement nature, meaning they do not establish rights and obligations of other participants in criminal proceedings based on state-authoritative powers and do not confer evidentiary value on certain information. This category also includes all decisions (volitional acts) made by other participants in criminal proceedings.

Key words: criminal proceedings, evidence assessment, evidence use, procedural decisions, non-procedural decisions.

DOI 10.32782/2786-9156.108.4.96-107

УДК 343.352:343.21

*Пономарьова Т.І., доктор юридичних наук, старший дослідник, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)
e-mail: tatianaponomarova@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5209-0234>*

ДО ПИТАННЯ ЩОДО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕВІДВОРОТНОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОРУПЦІЮ, ВИЗНАЧЕНИХ У ДЕРЖАВНІЙ АНТИКОРУПЦІЙНІЙ ПРОГРАМІ НА 2023–2025 РОКИ

У статті розглядаються стан та перспективи вирішення проблем забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності за корупцію, визначених у Державній антикорупційній програмі на 2023–2025 роки. Автором звертається увага на відсутність системності у визначенні корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Вказується на неефективність та неспіврозмірність визначених у національному кримінальному законодавстві видів та розмірів покарань тяжкості таких суспільно небезпечних діянь. Аналізуються положення Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки та Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією» від 29 жовтня 2024 року № 4033-IX. Автором висловлюється критична позиція щодо пом'якшення кримінальної відповідальності для осіб, які уклали угоду про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Зауважується, що мета викриття кількості осіб, які вчинили такі правопорушення, не має превалювати над метою інститутів покарання та звільнення від покарання, оскільки це може призвести до зміни пріоритетів та курсу національної кримінально-правової політики.

Підсумовується, що частково завдання, визначені у Державній антикорупційній програмі на 2023–2025 роки, було виконано, проте кримінальне законодавство зазнало змін, які надмірно лібералізують кримінальну відповідальність осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, та уклали угоду про визнання винуватості, а також не повною мірою відповідають положенням та рекомендаціям, викладеним у європейських правових документах.

Ключові слова: корупція, кримінальне правопорушення, покарання, кримінальна відповідальність, угода про визнання винуватості, Державна антикорупційна програма, звільнення від покарання, суспільна небезпечність, криміналізація.

Постановка проблеми. Удосконалення кримінальної відповідальності та покарання за корупційні кримінальні правопорушення є проблемою, яка вирішується законодавцем з моменту прийняття у 2014 році Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. Одним з концептуально важливих для розвитку національного кримінального законодавства щодо цього можна вважати визнання факту вчинення корупційного кримінального правопорушення та кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією підставою, яка унеможливорює звільнення від покарання. Водночас, незважаючи на систематичну та тривалу правотворчу діяльність у цьому напрямі, наразі загальноновизнаним та нормативно закріпленим фактом є часткова невідповідність положень національного кримінального законодавства положенням міжнародних правових документів

щодо протидії корупції. Така серйозна прогалина потенційно утворює перешкоди для остаточної євроінтеграції, а також зумовлює виникнення помилок під час кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності та покарання за кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, розглядались у працях таких учених, як П.П. Андрушко, П.С. Берзін, О.О. Дудоров, М.І. Мельник, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, М.І. Хавронюк. Проте такий новий заохочувальний захід кримінально-правового характеру, як призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у разі укладання угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, вченими майже не розглядався, що зумовлює актуальність теми дослідження.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз змісту заохочувального заходу кримінально-правового характеру у вигляді призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у разі укладання угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Виклад основного матеріалу. Так, у Державній антикорупційній програмі на 2023–2025 роки, затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 року № 220, визначено, що окремі положення кримінального законодавства, які стосуються кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення, суперечать міжнародним стандартам у зазначеній сфері, не узгоджені між собою та з положеннями кримінального процесуального законодавства і Закону України «Про запобігання корупції». Як наслідок, у значній частині випадків особи, що вчинили корупційні кримінальні правопорушення, звільняються від кримінальної відповідальності та/або покарання. Численні наукові, практичні та аналітичні дослідження і звіти, а також офіційна статистика досудового розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень про корупційні та пов'язані з корупцією кримінальні правопорушення змушують констатувати існування проблеми, яка полягає у тому, що сьогодні законодавство у зазначеній сфері є незбалансованим, містить термінологічні неузгодженості, колізії та прояви не виправданої конкуренції між нормами. Зокрема, експерти із запобігання та протидії корупції ідентифікували, що перелік кримінальних правопорушень, наведений у примітці до ст. 45 Кримінального кодексу України, містить посилання на окремі кримінальні правопорушення, які не є корупційними, і навпаки – не передбачає посилань на кримінальні правопорушення, які містять ознаки корупції. Наслідком цього в одних випадках є те, що за вчинення корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень для винних осіб не наставатимуть спеціальні правові наслідки – неможливість звільнення від кримінальної відповідальності, неможливість застосування інститутів звільнення від відбування покарання з випробуванням, його пом'якшення тощо, а в інших випадках – навпаки, за вчинення діянь, які не є корупційними, особи зазнаватимуть надмірних правових обмежень, що негативно впливає на невідворотність кримінальної відповідальності за корупцію загалом [1].

Аналіз санкцій відповідних норм, які у примітці до ст. 45 КК України віднесені до корупційних кримінальних правопорушень, надає підставу для констатації відсутності системності щодо визначення меж репресії за окремі з них. Так, наприклад, більшість простих складів таких суспільно небезпечних діянь (ч. 1 ст. 364, ч. 1 ст. 368 КК України тощо) передбачають основне покарання у вигляді штрафу та пробаційного нагляду з додатковим у вигляді позбавлення права обіймати певні посади чи займа-

тися певною діяльністю. Одним з прикладів посилянь у кримінальному законодавстві на кримінальні правопорушення, які за своєю правовою природою не є корупційними, є суспільно небезпечне діяння, кримінальна відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 262 КК України.

Варто відзначити, що ст. 29 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції [2] передбачено, що кожна держава-учасниця у відповідних випадках встановлює, відповідно до свого внутрішнього права, тривалий строк давності для порушення провадження щодо будь-яких злочинів, що визначені цією Конвенцією, і встановлює більш тривалий строк давності або можливість призупинення плинину строку давності в тих випадках, коли особа, підозрювана у вчиненні злочину, ухиляється від правосуддя.

Водночас за вчинення окремих видів корупційних суспільно небезпечних діянь, кримінальна відповідальність за які передбачена спеціальними нормами кримінального законодавства, встановлено більш суворі види покарання. Прикладом є діяння, передбачене ч. 2 ст. 262 КК України, щодо заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами шляхом зловживання службовим становищем. Санкція до ч. 2 ст. 262 КК України є безальтернативною, оскільки єдиним видом покарання визначено позбавлення волі на певний строк (без додаткового у вигляді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, що виокремлює таке діяння із загальної системи корупційних кримінальних правопорушень). Такий підхід до визначення меж кримінальної відповідальності та покарання є неаргументованим, оскільки такі діяння мають ознаки корупційного кримінального правопорушення лише через визначення однією з форм реалізації об'єктивної сторони зловживання службовим становищем, а фактично посягають на визначений законодавством порядок обігу зброї.

Необхідно також відзначити, що визначення такої форми реалізації об'єктивної сторони у ст. 262 КК України не зумовлено міжнародними зобов'язаннями (якщо розглядати в контексті підстав криміналізації). Так, у Протоколі проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боеприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, не передбачено необхідності посилення кримінальної відповідальності за заволодіння вогнепальною зброєю шляхом зловживання службовим становищем.

Поширеність такого кримінального правопорушення також не є значною. Аналіз статистичних даних Офісу Генерального прокурора надає підставу для констатації, що щорічно обліковується близько 50 суспільно небезпечних діянь, передбачених ст. 262 КК України. Водночас з огляду на результати вивчення всіх вироків, викладених у Єдиному реєстрі судових рішень (всього 44 з лютого 2019 року по жовтень 2024 року) здебільшого особами вчиняється кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 262 КК України, за ч. 2 ст. 262 КК України діяння було кваліфіковано за ознакою або повторності, або вчинення за попередньою змовою групою осіб. Наведене дає змогу стверджувати, що за останні п'ять років відсутня судова практика з притягнення осіб до кримінальної відповідальності за заволодіння предметами, визначеними у ч. 1 ст. 262 КК України шляхом зловживання службовим становищем.

Зазначене може бути зумовлено такими причинами: 1) встановлення органами досудового розслідування неправильної кваліфікації за ст. 191 КК України; 2) складнощі у кваліфікації через недосконалу конструкцію суб'єктивної сторони такого діяння; 3) складнощі у кваліфікації через формальний склад заволодіння предметами, визначеними у ч. 1 ст. 262 КК України, шляхом зловживання службовим становищем.

Отже, задля уточнення диспозиції ч. 2 ст. 262 КК України щодо форм реалізації об'єктивної сторони як корупційного кримінального правопорушень вбачається доцільним доповнити її спеціальною метою збуту та передбачити наслідками завдання істотної шкоди та викласти у такій редакції:

«2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, а також заволодіння предметами, що перелічені в частині першій цієї статті, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем задля збуту, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, – карається».

У Державній антикорупційній програмі на 2023–2025 роки серед проблем матеріального права також визначено, що формулювання складу корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень підлягає уточненню відповідно до змісту міжнародних конвенцій, а окремі положення, що стосуються наслідків вчинення корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень, є суперечливими та не підлягають однозначному тлумаченню [1]. Задля усунення наведених прогалин Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією» від 29 жовтня 2024 року № 4033-IX [3] до національного кримінального законодавства було внесено низку змін, які зумовили появу дискусій щодо домірності кримінально-правових заходів тяжкості корупційних кримінальних правопорушень та їх відповідності принципам кримінального права, зокрема це стосувалось уточнень, які було внесено до ст. 53 КК України.

Так, Центром політико-правових реформ було вказано на те, що, відповідно до змін до ч. 3 ст. 53 КК України, пропонується встановити штраф як додаткове покарання за узгодженням сторін, який визначається залежно від тяжкості злочину (відповідні суми наведені вище). Проте такий підхід не відповідає засаді індивідуалізації покарання, оскільки розмір штрафу має залежати не лише від тяжкості злочину, але й від розміру спричиненої шкоди та предмету хабаря. З одного боку, зрозуміло намагання законодавця визначити мінімальні та максимальні межі залежно від тяжкості злочину, з іншого – кожна угода про визнання винуватості є індивідуалізованим процесуальним кроком, в якому сторона обвинувачення не має бути обмежена в призначенні справедливого штрафу, який би відповідав не лише тяжкості кримінального правопорушення, але й розміру шкоди і предмету неправомірної вигоди [4].

Водночас із наведеним можна погодитись лише частково. Спроба законодавця визначити можливість призначати штраф як додаткове покарання, якщо воно не передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, виключно у разі затвердження судом угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, та за умови узгодження сторонами угоди додаткового покарання у вигляді штрафу корелює з положеннями ч. ч. 2–3 ст. 19 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 173), в яких визначено, що кожна Сторона забезпечуватиме, щоб юридичним особам, притягнутим до відповідальності відповідно до п. п. 1 та 2 ст. 18, призначалися ефективні, адекватні та стримуючі кримінальні або некримінальні санкції і заходи, включно зі штрафами. Кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення можливості конфіскації чи в інший спосіб вилучення засобів вчинення

кримінальних злочинів і доходів, отриманих від кримінальних злочинів, визначених цією Конвенцією, чи власності, вартість якої відповідає таким доходам [5].

Аналіз положень ч. 2 ст. 368 КК України (як одного з найбільш поширеного корупційного кримінального правопорушення) надає підставу для констатації, що у будь-якому разі за вчинення такого суспільно небезпечного діяння розмір штрафу буде перевищувати розмір шкоди, яку спричинило вчинення цього корупційного кримінального правопорушення. Проте необхідно погодитись із думкою фахівців Центру політико-правових реформ щодо проблеми у призначенні штрафу та встановленні відповідності його розміру шкоді, яка була спричинена кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 369 КК України.

Так, по-перше, однією з очевидних причин, які зумовили таку прогалину, є формальний склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 369 КК України, а також відсутність кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак у вигляді спричинення відповідної шкоди. Таким чином, відсутня можливість співвідносити розмір штрафу та розмір шкоди, яка була спричинена цим суспільно небезпечним діянням. По-друге, можна констатувати, що наведені особливості ст. 369 КК України різняться з положеннями ст. 368 КК України. Беззаперечним є однаковий ступінь суспільної небезпечності цих кримінальних правопорушень, що підтверджується віднесенням діянь, передбачених у ч. 1 ст. ст. 368–369, до нетяжких злочинів. Водночас види та розміри покарань, визначені у санкціях норм, вказують на відсутність логічного та системного підходу до проблеми пеналізації корупційних правопорушень.

За вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК України, законодавцем передбачено покарання у вигляді штрафу від однієї до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або пробаційного нагляду на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк від двох до чотирьох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Діяння, передбачене ч. 1 ст. 369 КК України, карається штрафом від однієї до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від двох до чотирьох років, або позбавленням волі на той самий строк [6].

Порівняння наведених санкцій дає змогу дійти таких висновків:

- більшість видів покарань, передбачених у наведених санкціях, є майже ідентичними, чим фактично підтверджується однаковий ступінь їхньої суспільної небезпечності;
- визначення додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років у санкції ч. 2 ст. 368 КК України зумовлено формами реалізації об'єктивної сторони та спеціальним суб'єктом, яким є службова особа.

Водночас не повною мірою зрозуміло рішення законодавця для кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, який передбачає наявність спеціального суб'єкта, визначити у санкції такий вид покарання, як пробаційний нагляд. Особливо недоцільним це є з огляду на те, що для загального суб'єкта, який може вчинити діяння, передбачене ст. 369 КК України, визначено покарання у вигляді обмеження волі, яке, відповідно до положень ст. 51 КК України, є більш суворим кримінально-правовим заходом.

Отже, виходячи з прикладу цих двох норм, можемо констатувати, що викладена в Антикорупційній програмі проблема, яка полягала у тому, що окремі положення, що стосуються наслідків вчинення корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень, є суперечливими та не підлягають однозначному тлумаченню, залишається невирішеною, що у зв'язку з останніми законодавчими рішеннями утворило підставу говорити про порушення принципу індивідуалізації покарання.

Наведене дає підставу для констатації, що нещодавно прийнятий Закон України від 29 жовтня 2024 року № 4033-IX, законопроект якого, відповідно до пояснювальної записки, був розроблено на виконання пп. 3.3.2.4.1 Очікуваного стратегічного результату 3.3.2.4 проблеми 3.3.2 підрозділу 3.3 розділу III Антикорупційної програми на 2023–2025 роки, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки» від 4 березня 2023 року № 220 та Плану України, схваленого Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Плану України» від 18 березня 2024 року № 244-р, метою якого є реалізація ініціативи Європейського Союзу “Ukraine Facility”, запровадженої 2 Регламентом (ЄС) Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 29 лютого 2024 року № 2024/792 [7], частково вирішує проблеми, окреслені в Антикорупційній програмі, водночас відкритим для дискусії залишається питання щодо домірності внесених до кримінального законодавства тяжкості корупційних кримінальних правопорушень та їх відповідності європейському праву.

Так, досліджуваним законодавчим актом було внесено зміни до ст. 75 КК України, а саме: у ч. 1 цієї статті визначено, що якщо суд, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов’язане з корупцією, кримінальне правопорушення, передбачене ст. ст. 403, 405, 407, 408, 429 цього Кодексу, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп’яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, катування, передбачене ч. 3 ст. 127 цього Кодексу, під час призначення покарання у вигляді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п’яти років, враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням. Обмеження щодо застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням, передбачені абзацом першим цієї частини, не застосовуються, якщо суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у разі затвердження угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов’язаних з корупцією [6].

У ч. 2 ст. 75 КК України визначено, що суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у разі затвердження угоди про примирення або визнання винуватості, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у вигляді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п’яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням. У кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов’язаних з корупцією, суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у разі затвердження угоди про визнання винуватості, якщо сторонами угоди узгоджено звільнення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше восьми років або іншого більш м’якого покарання, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням [6].

Аналіз наведених положень дає підставу для констатації, що законодавцем фактично було утворено нову підставу для застосування заохочувальних санкцій для специфічної категорії суб’єктів кримінальної відповідальності – осіб, які вчинили коруп-

ційні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією. Також необхідно відзначити, що, як видається з положень ч. 2 ст. 75 КК України, особи, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, є більш привілейованими відносно інших осіб, оскільки можуть бути звільнені від покарання з випробуванням, навіть коли їм було призначено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше восьми років, тоді як за загальною підставою такий строк не має перевищувати п'яти років.

З урахуванням наведеного виникає обґрунтований сумнів щодо дотримання принципів кримінального права загалом та загальної мети й підстав звільнення від покарання та його відбування зокрема.

Так, у Постанові Верховного Суду від 20 березня 2018 року у справі № 302/904/16-к (провадження № 51-966 км 18) зазначено, що щодо незастосування судом звільнення від відбування покарання Верховний Суд констатує, що загальні засади призначення покарання, визначені у ст. 65 КК, наділяють суд правом вибору однієї з форм реалізації кримінальної відповідальності – призначити покарання або звільнити від покарання чи від його відбування, завданнями якої є виправлення та попередження нових злочинів. Ця функція за своєю правовою природою є дискреційною, оскільки потребує врахування та оцінювання конкретних обставин справи, ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного, обставин, що впливають на покарання. Реалізація цієї функції становить правозастосовну інтелектуально-вольову діяльність суду, в межах якої приймається рішення про можливість застосування чи незастосування ст. 75 КК, за змістом якої рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням суд може прийняти, лише якщо призначено покарання певного виду і розміру, враховано тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, і всі ці дані у сукупності спонукають до висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання [8].

Цікавим аспектом також є те, що, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією» від 29 жовтня 2024 року № 4033-IX, було внесено зміни до ст. 77 КК України.

Зокрема, наведену статтю було доповнено ч. 2, в якій викладено, що у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням внаслідок засудження на підставі угоди про визнання винуватості за корупційне кримінальне правопорушення або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, та за умови узгодження сторонами угоди додаткового покарання може бути також призначене додаткове покарання у вигляді конфіскації майна [6]. Проте вже через місяць із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо позбавлення державних нагород за популяризацію або пропаганду держави-агресора чи вчинення інших протиправних дій проти України» від 20 листопада 2024 року № 4074-IX [9] це положення втратило свою чинність, а ст. 77 КК України була викладена у редакції, відповідно до якої у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням можуть бути призначені додаткові покарання у вигляді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, державної нагороди України [6].

Аналіз порівняльної таблиці, а також пояснювальної записки до зазначеного законопроекту дає можливість констатувати відсутність пояснень щодо доцільності перегляду положень ч. 2 ст. 77 КК України. Законом України «Про внесення зміни до статті 77 Кримінального кодексу України щодо застосування конфіскації майна в разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням» від 5 грудня 2024 року № 4120-IX зазначена норма знову була доповнена частиною другою, в якій визначено, що у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо корупційного кримінального правопорушення, кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією, може бути також призначено додаткове покарання у вигляді конфіскації майна за умови його узгодження сторонами угоди [10]. У пояснювальній записці до проекту цього законодавчого акту було зазначено, що, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо позбавлення державних нагород за популяризацію або пропаганду держави-агресора чи вчинення інших протиправних дій проти України» від 20 листопада 2024 року № 4074-IX, який набув чинності 21 листопада 2024 року, текст ст. 77 КК України було викладено в іншій редакції, що не передбачає спеціальної норми права про призначення додаткового покарання у вигляді конфіскації майна засудженим на підставі угоди про визнання винуватості за корупційне кримінальне правопорушення або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією. З цього часу утворилася правова прогалина, що потребує усунення шляхом прийняття відповідного Закону [11]. Отже, ситуація зумовлена законодавчою помилкою, яка своєчасно була виправлена.

Проте в будь-якому разі у сукупності зміни, внесені до національного кримінального законодавства Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією» від 29 жовтня 2024 року № 4033-IX, важко вважати такими, що вирішують проблему поширення корупції в Україні.

У пояснювальній записці до проекту зазначеного законодавчого акта було визначено, що прийняття цього законопроекту сприятиме: 1) створенню необхідних передумов для ширшого застосування угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, в тому числі віднесених до підслідності НАБУ; 2) прискоренню відшкодування збитків чи шкоди, заподіяних від вчинення корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією; 3) більш ефективному використанню обмежених процесуальних ресурсів органів досудового розслідування, органів прокуратури та судів; 4) зниженню рівня корупції в Україні завдяки більш ефективному здійсненню досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень щодо кримінальних корупційних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією [7]. Водночас аналіз таких змін дає змогу прогнозувати прогалини у правозастосуванні у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом вчинення корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Досліджуваним законодавчим актом також було внесено зміни та доповнення до КПК України. Так, зокрема у ч. 4 ст. 469 КПК України було визначено, що угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може

бути укладена у провадженні щодо: 1) кримінальних проступків, нетяжких злочинів, тяжких злочинів (крім кримінальних проваджень щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією); 2) корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи (осіб) у вчиненні будь-якого корупційного кримінального правопорушення чи кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією, та якщо інформація щодо вчинення такою особою (особами) кримінального правопорушення буде підтверджена доказами, і за умови повного або часткового (з урахуванням характеру та ступеня участі особи у вчиненні злочину) відшкодування підозрюваним або обвинуваченим завданого збитку або заподіяної шкоди (якщо такі збитки або шкода були завдані); 2¹) корупційних кримінальних проступків, нетяжких або тяжких корупційних злочинів, а також кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, за відсутності ознак вчинення цих кримінальних правопорушень у співучасті, що підтверджується матеріалами кримінального провадження, і за умови повного відшкодування підозрюваним або обвинуваченим завданого збитку або заподіяної шкоди (якщо таких збитків або шкоди було завдано); 3) особливо тяжких злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб, організованою групою чи злочинною організацією або терористичною групою за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим, який не є організатором такої групи або організації, злочинних дій інших учасників групи чи інших, вчинених групою або організацією злочинів, якщо повідомлена інформація буде підтверджена доказами. Угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена щодо кримінальних проступків, злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, а також у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, внаслідок яких шкода завдана державним чи суспільним інтересам або правам та інтересам окремих осіб, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, не допускається, крім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди. Угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим, який є організатором злочину, не може бути укладена у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, за винятком випадку укладання угоди на підставі п. 2 цієї частини та за умови викриття ним іншого організатора корупційного кримінального правопорушення або кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією [12].

Отже, відповідно до наведених положень, формується висновок про те, що мета, яка полягає у викритті якомога більшої кількості осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, та відшкодуванні збитків від корупції превалює над метою інститутів покарання та звільнення від покарання з випробуванням. Як видається, така ситуація має бути критично оцінена, оскільки у певному розумінні вона має негативний вплив на курс кримінально-правової політики.

Окремо необхідно відзначити, що наведені зміни та доповнення не було систематизовано. Так, зокрема, відповідні уточнення щодо звільнення від покарання осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, не були внесені до ст. 74 КК України, яка визначає загальні підстави звільнення від покарання та його відбування.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження надає підставу для констатації, що частково завдання, викладені у пп. 3.3.2.4.1 Очікуваного стратегічного результату 3.3.2.4 проблеми 3.3.2 підрозділу 3.3 розділу III Антикорупційної програми на 2023–2025 роки, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки» від 4 березня 2023 року № 220, було виконано. Водночас зміни та доповнення, які було внесено до кримінального законодавства України, як видається, по-перше, надмірно лібералізують кримінальну відповідальність осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, та уклали угоду про визнання винуватості; по-друге, не повною мірою відповідають положенням та рекомендаціям, викладеним у європейських правових документах.

Проблеми, пов'язані з необхідністю уточнення формулювання складу корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень та наслідків їх вчинення, залишаються досі не вирішеними. Наведене має негативний вплив на стан та тенденції кримінально-правового запобігання кримінальним правопорушенням загалом та корупційним суспільно небезпечним діянням зокрема, що свідчить про потребу у перегляді підходів до кримінальної відповідальності та покарання осіб, які їх вчинили.

Використані джерела:

1. Державна антикорупційна програма на 2023–2025 роки, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 року № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, ратифікована 18 жовтня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.
3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією: Закон України від 29 жовтня 2024 року № 4033-IX. URL: <https://pravo.org.ua/analytical-materials/shhotyzhnevuj-analiz-08-15-zhovtnya-2024-roku> (дата звернення 09.12.2024).
4. Верховна Рада прийняла за основу законопроект про угоди з слідством в корупційних справах. URL: <https://pravo.org.ua/analytical-materials/shhotyzhnevuj-analiz-08-15-zhovtnya-2024-roku> (дата звернення 09.12.2024).
5. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173), ратифікована 18 жовтня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text.
6. Кримінальний кодекс від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n771> (дата звернення: 09.12.2024).
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією». URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/5e65c341-aeb0-46f5-9604-5014bf719efd> (дата звернення: 09.12.2024).
8. Постанова Верховного Суду від 20 березня 2018 року у справі № 302/904/16-к (провадження № 51-966 км 18) URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72970337> (дата звернення: 09.12.2024).
9. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо позбавлення державних нагород за популяризацію або пропаганду держави-агресора чи вчинення інших протиправних дій проти України: Закон України від 20 листопада 2024 року № 4074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4074-20#n14> (дата звернення: 09.12.2024).
10. Про внесення зміни до статті 77 Кримінального кодексу України щодо застосування конфіскації майна в разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням: Закон України від 5 грудня 2024 року № 4120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4120-20#n5> (дата звернення: 09.12.2024).

11. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до статті 77 Кримінального кодексу України щодо застосування конфіскації майна в разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням». URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/3a1025c3-5847-4fa0-8c5e-caa70e4d4d8c> (дата звернення: 09.12.2024).

12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n3777> (дата звернення: 09.12.2024).

References:

1. Derzhavna antykoruptsiina prohrama na 2023–2025 roky, zatverdzhennii postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 bereznia 2023 r. № 220 [State Anti-Corruption Program for 2023–2025, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 4, 2023 No. 220]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

2. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii, ratyfikovana 18.10.2006 [United Nations Convention against Corruption, ratified on October 18, 2006]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy vid 29.10.2024 № 4033-IX “Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo vdoskonalennia rehuliuвання uгод pro vyznannia vynuvatosti u kryminalnykh provadzhenniakh shchodo koruptsiinykh kryminalnykh pravoporushen ta kryminalnykh pravoporushen, poviazanykh z koruptsiieiu” [Law of Ukraine dated October 29, 2024 No. 4033-IX “On Amendments to the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine on Improving the Regulation of Plea Agreements in Criminal Proceedings Regarding Corruption-Related Criminal Offenses and Criminal Offenses Related to Corruption”]. Retrieved from: <https://pravo.org.ua/analytical-materials/shhotyzhnevyj-analiz-08-15-zhovtnya-2024-roku> [in Ukrainian].

4. Verkhovna Rada pryiniiala za osnovu zakonoproiekt pro uhody z slidstvom v koruptsiinykh spravakh [The Verkhovna Rada adopted as a basis the draft law on agreements with the investigation in corruption cases]. Retrieved from: <https://pravo.org.ua/analytical-materials/shhotyzhnevyj-analiz-08-15-zhovtnya-2024-roku> [in Ukrainian].

5. Kryminalna konventsiiia pro borotbu z koruptsiieiu (ETS 173), ratyfikovana 18.10.2006 [Criminal Convention on Combating Corruption (ETS 173), ratified on 18.10.2006]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text [in Ukrainian].

6. Kryminalnyi kodeks vid 05.04.2001 № 2341-III [Criminal Code of 05.04.2001 No. 2341-III]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n771> [in Ukrainian].

7. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 12 lystopada 2024 roku (№ 154/2120/18) [Resolution of the Supreme Court of November 12, 2024 (No. 154/2120/18)]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123314071> [in Ukrainian].

8. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy “Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo vdoskonalennia rehuliuвання uгод pro vyznannia vynuvatosti u kryminalnykh provadzhenniakh shchodo koruptsiinykh kryminalnykh pravoporushen ta kryminalnykh pravoporushen, poviazanykh z koruptsiieiu” [Explanatory note to the draft Law of Ukraine “On Amendments to the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine on Improving the Regulation of Plea Agreements in Criminal Proceedings on Corruption-Related Criminal Offenses and Criminal Offenses Related to Corruption”]. Retrieved from: <blob:https://itd.rada.gov.ua/5e65c341-aeb0-46f5-9604-5014bf719efd> [in Ukrainian].

9. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 20 bereznia 2018 roku u spravi № 302/904/16-k (provadzhennia № 51-966 km 18) [Resolution of the Supreme Court of March 20, 2018 in case No. 302/904/16-k (proceedings No. 51-966 km 18)]. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72970337> [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy vid 20.11.2024 № 4074-IX “Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pozbavlennia derzhavnykh nahorod za populiaryzatsiiu abo propahandu derzhavy-ahresora chy vchynennia inshykh protypravnykh dii proty Ukrainy” [Law of Ukraine No. 4074-IX of November 20, 2024 “On Amendments to the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Regarding the Deprivation of State Awards for Popularization or Propaganda of an Aggressor State or for Committing Other Illegal Actions Against Ukraine”]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4074-20#n14> [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy vid 05.12.2024 № 4120-IX "Pro vnesennia zminy do statti 77 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo zastosuvannia konfiskatsii maina v razi zvilnennia vid vidbuvannia osnovnoho pokarannia z vyprobuvanniam" [Law of Ukraine dated 05.12.2024 No. 4120-IX "On Amendments to Article 77 of the Criminal Code of Ukraine on the Application of Confiscation of Property in the Case of Release from Serving the Main Sentence with Probation"]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4120-20#n5> [in Ukrainian].

12. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine dated 13.04.2012 No. 4651-VI]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n3777> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 10.12.2024

Ponomarova T., Doctor of Law, Senior Researcher, Head of the Research Laboratory on Problems of Prevention of Criminal Offences of the Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

ON THE ISSUE OF THE STATE AND PROSPECTS OF SOLVING THE PROBLEMS OF ENSURING THE IRREVOCABILITY OF CRIMINAL LIABILITY FOR CORRUPTION, IDENTIFIED IN THE STATE ANTI-CORRUPTION PROGRAM FOR 2023–2025

The article examines the status and prospects for solving the problems of ensuring the inevitability of criminal liability for corruption, defined in the State Anti-Corruption Program for 2023–2025. The author draws attention to the lack of consistency in defining corruption criminal offenses and criminal offenses related to corruption. The ineffectiveness and disproportionality of the types and amounts of punishments defined in the national criminal legislation to the severity of such socially dangerous acts are indicated. The provisions of the State Anti-Corruption Program for 2023–2025 and the Law of Ukraine dated 29.10.2024 No. 4033-IX "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine on Improving the Regulation of Plea Agreements in Criminal Proceedings Regarding Corruption Criminal Offenses and Criminal Offenses Related to Corruption" are analyzed. The author expresses a critical position on the mitigation of criminal liability for persons who have entered into plea agreements in criminal proceedings for corruption criminal offenses and criminal offenses related to corruption. It is noted that the goal of exposing the number of persons who have committed such offenses should not prevail over the goal of the institutions of punishment and exemption from punishment, as this may lead to a change in the priorities and course of national criminal law policy.

It is summarized that the tasks set out in the State Anti-Corruption Program for 2023–2025 have been partially fulfilled, however, the criminal legislation has undergone changes that excessively liberalize the criminal liability of persons who have committed corruption criminal offenses and criminal offenses related to corruption and have entered into plea agreements, and also do not fully comply with the provisions and recommendations set out in European legal documents.

Key words: corruption, criminal offense, punishment, criminal liability, plea agreement, State Anti-Corruption Program, exemption from punishment, public danger, criminalization.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

DOI 10.32782/2786-9156.108.4.108-117

УДК 346.3

*Довгань В.М., кандидат юридичних наук, докторант Державної установи
«Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова» НАН України
(м. Київ, Україна)*

e-mail: vdovhan@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-4966-1253>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ УКЛАДЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ ЗА ДЕРЖАВНИМ ЗАМОВЛЕННЯМ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Наукова стаття присвячена правовому регулюванню укладення господарських договорів за державним замовленням в період воєнного стану. Вивчено законодавчі та підзаконні акти, які регулюють правовідносини у сфері виконання державного замовлення і здійснення публічних закупівель. Проаналізовано наукові праці дослідників, які вивчали особливості укладення господарських договорів за державним замовленням, специфіку публічних закупівель у мирний час та в період воєнного стану.

Встановлено особливості правового регулювання укладення господарських договорів за державним замовленням в період воєнного стану. Зроблено висновок, що під час воєнного стану допускається придбання окремих груп товарів за державним замовленням без проведення конкурентних процедур, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», але з опублікуванням звіту про укладений договір в електронній системі закупівель. Зазначено, що підзаконні акти передбачають особливості проведення процедури відкритих торгів в умовах воєнного стану, які стосуються строків підготовки тендерної документації, особливостей оприлюднення інформації про замовника та постачальника робіт і послуг, проведення електронного аукціону. Зауважено на скороченні мінімального строку, протягом якого може бути укладений договір з переможцем відкритих торгів.

Стверджено, що для вдосконалення правового регулювання укладення господарських договорів за державним замовленням в умовах воєнного стану необхідно з тексту Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення оборонних та публічних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах воєнного стану» від 28 лютого 2022 року № 169 прибрати норми, які регулюють специфіку здійснення публічних закупівель. Специфіка здійснення публічних закупівель в умовах воєнного стану повинна регулюватися Постановою уряду України від 12 жовтня 2022 року № 1178. Також варто внести зміни до Закону України «Про публічні закупівлі», які б регулювали особливості здійснення публічних закупівель в умовах воєнного стану.

Ключові слова: державне замовлення, господарський договір, публічні закупівлі, воєнний стан, відкриті торги, правове регулювання.

Постановка проблеми. Процеси відбудови деокупованих територій України потребують проведення необхідних аварійно-ремонтних робіт, капітального будівництва та постачання потрібних ресурсів. Для здійснення таких видів робіт слід укласти договори підяду, поставки і капітального будівництва між державним замовником і підрядником. Здійснення публічних закупівель в умовах воєнного стану зазнало певних змін для спрощення процедури укладення господарських договорів за державним замовленням. Водночас процедура проведення публічних закупівель повинна забезпечувати добросовісну конкуренцію між підприємствами та запобігати

корупційним проявам. Перелічені фактори зумовлюють актуальність вибраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми укладення господарських договорів за державним замовленням та особливості проведення публічних закупівель досліджували численні науковці у галузях права та економіки. Зокрема, особливості укладення господарських договорів за державним замовленням були розглянуті у працях Н.Б. Побиянської [1], В.М. Пашкова [2], В.А. Чубенка [3], М.С. Долинської [4]. Питання, пов'язані з проведенням публічних закупівель, висвітлені у дослідженнях О.М. Кучеренка [5], Н.Г. Здирко [6], Н.А. Суходольської [7], О.В. Сіводіна [8]. Водночас ці вчені здебільшого розглядають укладення господарських договорів за державним замовленням у мирний час і не охоплюють специфіку їх реалізації в умовах воєнного стану. Наукові праці А.О. Пантелеймоненка, А.І. Мілька, О.С. Павленка [9], Л.О. Петика, І.В. Бацман [10], Н.Б. Новицької, В.А. Устименка та В.І. Теремецького [11; 12] зосереджені на особливостях здійснення публічних закупівель в умовах воєнного стану. Проте проблематика укладення господарських договорів за державним замовленням у період воєнного стану залишається недостатньо вивченою, що потребує подальшого наукового дослідження.

Формулювання цілей. Метою дослідження є встановлення особливостей правового регулювання укладення господарських договорів під час воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Законодавчі та підзаконні акти регулюють поняття та особливості укладення і виконання договорів за державним замовленням. Відповідно до ч. 1 ст. 13 ГК України, державне замовлення є засобом державного регулювання економіки шляхом формування на договірній основі складу та обсягів продукції, робіт і послуг, необхідних для пріоритетних державних потреб, розміщення державних контрактів на закупівлю цієї продукції, виконання робіт і надання послуг серед суб'єктів господарювання [13]. Н.Б. Побиянська підкреслює, що державне замовлення є окремою формою договору, оскільки зобов'язання, яке виникає на його підставі, має повністю відповідати змісту цього замовлення [1, с. 108]. Дійсно, укладення господарських договорів для виконання державного замовлення має низку особливостей у мирний час, а тим більше в умовах воєнного стану.

Згідно з ч. 2 ст. 13 ГК України, державний контракт є договором, який укладається між державним замовником та виконавцем і визначає економічні та правові зобов'язання сторін для регулювання господарських відносин [13]. В.М. Пашков стверджує, що державний контракт, укладений на підставі державного замовлення, є формою закріплення та узгодження приватних і публічних інтересів у межах правочину, укладеного між державним замовником і виконавцем у встановленому порядку для постачання продукції, виконання робіт і надання послуг, необхідних для потреб держави [2, с. 45]. Дійсно, змістом державного контракту є права й обов'язки сторін щодо постачання товарів або виконання робіт, необхідних для здійснення державного замовлення.

Як передбачено у ч. 3 ст. 183 ГК України, укладення сторонами договору за державним замовленням здійснюється в загальному порядку з урахуванням особливостей, передбачених законодавством [13]. Слід зауважити, що правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави і територіальних громад закріплені у Законі України «Про публічні закупівлі» (далі – Закон № 922-VIII) [14].

В.А. Чубенко стверджує, що державне замовлення і публічні закупівлі є взаємопов'язаними поняттями. Під державним замовленням слід розуміти обґрунтовану і нормативно оформлену вимогу щодо придбання товарів для суспільних потреб,

тоді як публічні закупівлі є завершальним етапом задоволення державного замовлення [3, с. 60]. М.С. Долинська визначає договір про закупівлю як домовленість, яку замовник та учасник публічних процедур уклали у встановленому порядку за результатами публічного конкурсу і який передбачає виконання робіт, надання послуг, постачання продукції з набуттям права власності на товари [4, с. 119]. О.М. Кучеренко наголошує на тому, що договір про закупівлі відрізняється від більшості господарських договорів за порядком укладення і моментом виникнення правовідносин [5, с. 28]. Таким чином, господарські договори для виконання державного замовлення укладаються в порядку проведення публічних закупівель. Тож слушною є думка В.А. Чубенка про те, що державне замовлення становить пропозицію щодо придбання товарів, робіт і послуг, яка реалізується в порядку проведення конкурсу для визначення виконавця замовлення і оформлюється укладенням договору про публічні закупівлі [3, с. 60].

Низка норм ГК України передбачає укладення певних видів договорів відповідно до державного замовлення, як-от:

- договір поставки товару (ст. 265 ГК України);
- контракція сільськогосподарської продукції для забезпечення державних потреб (ст. 272 ГК України);
- договір енергопостачання в рахунок замовлення на пріоритетні державні потреби (ст. 276 ГК України);
- договір підяду на капітальне будівництво на підставі державного замовлення (ст. 318 ГК України);
- державне оборонне замовлення (ст. 377 ГК України) [13].

Названі види договорів повинні бути укладені в порядку проведення публічних закупівель. Договори поставки товарів і капітального будівництва можуть широко використовуватися як засіб юридичного оформлення правовідносин сторін у процесі післявоєнного відновлення України.

Н.Б. Новицька, В.А. Устименко та В.І. Теремецький наголошують на тому, що відбудова української енергетики вимагатиме ширшого запровадження відновної енергетики. У цій сфері економіки варто використовувати ЕРС-контракти, які об'єднують умови договорів будівельного підяду, послуг з інжинірингу, виконання проектних робіт і постачання продукції [11, с. 69]. Вважаємо таку пропозицію своєчасною й обґрунтованою.

Особливості правового регулювання публічних закупівель у мирний час визначені положеннями Закону України «Про публічні закупівлі» № 922-VIII. Цей Закон встановлює основні умови та порядок здійснення публічних закупівель, спрямованих на забезпечення ефективного використання бюджетних коштів, прозорості процедур та недопущення корупційних зловживань, зокрема:

- замовниками публічних закупівель можуть бути центральні та місцеві органи виконавчої влади, правоохоронні органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації, які забезпечують потреби держави і мають статус розпорядників бюджетних коштів (ст. 2 Закону № 922-VIII);
- встановлено умови для оприлюднення оголошення про проведення конкурсних процедур закупівель в електронній системі закупівель (ст. ст. 10 і 12 Закону № 922-VIII);
- передбачені такі конкурентні процедури закупівель, як відкриті торги, торги з обмеженою участю, конкурентний діалог та спрощені закупівлі (ст. ст. 13 і 14 Закону № 922-VIII);
- основною процедурою закупівель повинні бути відкриті торги, які проводяться відповідно до встановлених правил: визначено строк для подання тендерних пропо-

зицій, опубліковується тендерна документація, здійснюються розгляд та оцінювання тендерних пропозицій, проводиться електронний аукціон, визначається переможець та укладається договір про закупівлю (ст. ст. 20–33 Закону № 922-VIII);

– встановлено умови та порядок проведення публічних закупівель в порядку конкурентного діалогу (ст. ст. 34–35 Закону № 922-VIII);

– торги з обмеженою участю застосовуються у разі потреби попередньої перевірки кваліфікації учасників: оприлюднюється оголошення про проведення торгів, проводиться кваліфікаційний відбір учасників процедури торгів та подання тендерних пропозицій учасниками торгів, які пройшли кваліфікаційний відбір (ст. ст. 36–39 Закону № 922-VIII);

– закріплено основні вимоги до договору про закупівлю (ст. 41 Закону № 922-VIII) [14].

Названі вимоги поширюються на всі випадки укладення договорів про публічні закупівлі. Як зазначає Н.Г. Здирко, публічні закупівлі являють собою систему відносин між замовниками та учасниками, яка передбачає прозоре придбання останніми товарів, робіт і послуг відповідно до річного плану державних закупівель з дотриманням принципів економії та ефективності за умови рівності та добросовісної конкуренції [6, с. 23]. Характеризуючи процедуру публічних закупівель, Н.А. Суходольська стверджує, що конкурентні процедури відкритих торгів, конкурентного діалогу тощо покликані запобігати проявам корупції в органах влади шляхом застосування електронної системи Prozorro, яка використовується для проведення більшості закупівель [7, с. 31]. О.В. Сиводін звертає увагу на те, що інституційно структура системи публічних торгів включає замовників, тобто органи влади, учасників, тобто суб'єктів підприємництва, та координуючі і контролюючі органи влади, а саме: Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Державну аудиторську службу, Державне казначейство та Антимонопольний комітет України [8, с. 128]. Науковці слушно зауважують, що процедура проведення публічних закупівель повинна забезпечувати добросовісну конкуренцію між учасниками відкритих торгів або інших конкурентних процедур. Названі конкурентні процедури повинні бути дієвими запобіжниками корупційним проявам під час проведення державних закупівель.

Однак після запровадження воєнного стану в Україні процедура проведення публічних закупівель та укладення господарських договорів за державним замовленням зазнала певних змін. Зокрема, відповідно до Прикінцевих та перехідних положень Закону № 922-VIII, передбачені такі особливості правового регулювання публічних закупівель на період воєнного стану:

– специфіку здійснення закупівель товарів, робіт і послуг на замовлення органів державної влади та місцевого самоврядування визначає Кабінет Міністрів України (п. 3–7 Прикінцевих та перехідних положень Закону № 922-VIII);

– встановлюються окремі групи товарів, закупівля яких для державних потреб може здійснюватися без використання електронної системи закупівель, але за умови наступного опублікування у цій системі звіту про укладення такого договору (п. 3–8 Прикінцевих та перехідних положень Закону № 922-VIII);

– юридичні особи, в яких частка державної або комунальної власності складає більше 50%, можуть здійснювати закупівлю нафти і газу без дотримання вимог Закону № 922-VIII, якщо природні ресурси придбані за рахунок коштів кредитів, позик і грантів міжнародних організацій; єдиною умовою публічної закупівлі є опублікування звіту про договір у електронній системі закупівель після його укладення (п. 6–3 Прикінцевих та перехідних положень Закону № 922-VIII) [14].

Наведені у Законі № 922-VIII умови здійснення публічних закупівель в умовах воєнного стану потребують прийняття підзаконних актів уряду України, які б встановлювали конкретні особливості публічних закупівель у цей період.

Після запровадження воєнного стану в Україні спочатку була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення оборонних та публічних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах воєнного стану» від 28 лютого 2022 року № 169 (далі – Постанова № 169). Норми Постанови № 169 передбачали, що публічні закупівлі товарів, робіт і послуг в період воєнного стану здійснюються без застосування процедур, передбачених Законом № 922-VIII. Єдиною вимогою до укладення договорів про публічні закупівлі було оприлюднення такого договору в електронній системі закупівель протягом п'яти днів після його підписання [15]. Отже, будь-які господарські договори для виконання державного замовлення можна було укласти без дотримання конкурентних процедур, передбачених у Законі № 922-VIII.

У жовтні 2022 року затверджено Постанову Кабінету Міністрів України «Про особливості здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування» (далі – Постанова № 1178). Зазначений підзаконний акт встановлює такі особливості здійснення публічних закупівель під час воєнного стану.

1) Без застосування конкурентних процедур, передбачених Законом № 922-VIII, здійснюються публічні закупівлі товарів, робіт і послуг для задоволення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану, що передбачено п. 9 Постанови № 1178 [16]. Причому перелік нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану визначений Постановою уряду України від 2 березня 2022 р. № 185. Підзаконний акт, зокрема, уповноважує ПАТ «Укрзалізниця» та місцеві військові державні адміністрації укладати договори на придбання необхідних продовольчих товарів, палива та мастильних матеріалів, лікарських засобів, медичних виробів, будівельних матеріалів для першочергових аварійно-ремонтних робіт на об'єктах, які пошкоджені внаслідок бойових дій, а також для ремонту тягового і рухомого складу [17]. При цьому звіт про укладення договору, який передбачає закупівлю товарів на суму, яка перевищує 50 тис. грн., повинен оприлюднюватися в електронній системі закупівель. Отже, зазначені договори можуть укладатися без виконання вимог Закону № 922-VIII, але з обов'язковою публікацією звіту про укладення договору в електронній системі закупівель.

2) Згідно з п. 11 Постанови № 1178, встановлено можливість укласти договір про публічні закупівлі без використання електронної системи закупівель, якщо вартість замовлення не перевищує 50 тисяч гривень. Навіть звіт про укладення такого договору можна не оприлюднювати в електронній системі закупівель [16].

3) Відповідно до п. 11-1 Постанови № 1178, закупівля за державним замовленням лікарських засобів, вартість яких становить або перевищує 50 тисяч гривень, здійснюється органами управління сферою охорони здоров'я з використанням електронного каталогу [16].

4) Проведення процедури закупівлі товарів, робіт і послуг без застосування процедури відкритих торгів або електронного каталогу передбачено для замовників, які знаходяться у зоні активних бойових дій, а також у разі, якщо роботи можуть бути виконані виключно певним суб'єктом господарювання, та в окремих інших випадках, передбачених у п. 13 Постанови № 1178 [16].

5) Також у п. п. 24–53 Постанови № 1178 встановлено особливості проведення процедури відкритих торгів в умовах воєнного стану, які стосуються строків підготовки тендерної документації, особливостей оприлюднення інформації про замовника та постачальника робіт і послуг, проведення електронного аукціону, особливих підстав для відхилення тендерної пропозиції, а також спеціальних умов для скасування відкритих торгів [16].

Можна дійти висновку, що норми Постанови № 1178 встановлюють особливий порядок публічних закупівель окремих груп товарів і послуг певними замовниками. Тобто господарський договір для виконання державного замовлення може бути укладений без використання процедури відкритих торгів, але з подальшою реєстрацією в електронній системі закупівель. Водночас Постанова № 169 поширюється на всі випадки публічних закупівель усіх без винятку груп товарів і послуг. Отже, можна відзначити певне протиріччя між цими підзаконними актами, яке необхідно усунути.

В.І. Теремецький підкреслює соціально-економічне значення договору поставки медичних виробів в умовах воєнного стану. Дослідник наголошує на тому, що медичні вироби входять до переліку товарів, які належать до нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану [12, с. 146]. Ці фактори зумовили спрощення процедури публічних закупівель медичних виробів.

А.О. Пантелеймоненко, А.І. Мілька, О.С. Павленко відзначають, що після запровадження воєнного стану процедура здійснення публічних закупівель була занадто спрощена. Але пізніше для забезпечення конкурентного середовища і запобігання корупції здійснення державних закупівель повернулося в електронну площину за винятком окремих замовників і певних груп товарів [9, с. 78]. З таким твердженням можна погодитися лише частково, оскільки після ухвалення у березні 2022 року Постанови № 169, яка поширює спрощений порядок на всі випадки публічних закупівель, згодом у жовтні 2022 р. була ухвалена Постанова № 1178, яка обмежує проведення публічних закупівель без відкритих торгів лише певними групами товарів. Водночас Постанова № 169 так і не була скасована. Вважаємо, що в умовах воєнного стану укладення господарських договорів за державним замовленням повинно відбуватися відповідно до норм Постанови № 1178.

Л.О. Петик та І.В. Бацман наводять статистику, відповідно до якої під час воєнного стану в електронній системі публічних закупівель оголошено 8 408 конкурентних процедур для укладення господарських договорів за державним замовленням. Водночас укладено 146 523 договори для виконання державного замовлення без використання електронної системи закупівель [10, с. 64]. Ці показники демонструють значну перевагу способу проведення публічних закупівель, який не передбачає застосування конкурентних процедур.

Важливо зазначити, що вимоги до форми господарських договорів, укладених для виконання державного замовлення в порядку публічних закупівель, встановлені у ст. 41 Закону № 922-VII [14], ст. ст. 181, 183 ГК України [13], ст. 208 ЦК України [18]. Наведені норми передбачають обов'язкову письмову форму таких договорів. Крім того, ст. 41 Закону № 922-VIII закріплює, що невід'ємними додатками до договору про закупівлю робіт повинні бути документи, які містять інформацію про ціни та матеріальні ресурси, а також проєктна документація [14]. Таким чином, вимоги до форми договору про закупівлі не змінилися у зв'язку із запровадженням воєнного стану.

Проте змінилися вимоги до строків укладення договору після завершення процедури відкритих торгів. Якщо ч. 5 ст. 33 Закону № 922-VIII передбачає, що договір з переможцем відкритих торгів не може бути укладений раніше, ніж через 10 днів після оприлюднення в електронній системі торгів повідомлення про намір укласти договір [13], то п. 49 Постанови № 1178 обмежує цей строк п'ятьма днями [16]. Протягом цього строку інші учасники торгів можуть оскаржити результати публічних закупівель.

Висновки. Відновлення інфраструктури України може здійснюватися шляхом державного замовлення на проведення певних робіт. Державне замовлення для виконання відновлювальних робіт може здійснюватися шляхом укладення господарських договорів поставки товару, контрактації сільськогосподарської продукції для забезпе-

чення державних потреб, енергопостачання і підяду на капітальне будівництво на підставі державного замовлення.

Особливості правового регулювання господарських договорів за державним замовленням в період воєнного стану є такими:

– укладення господарських договорів для забезпечення нагальних потреб держави або для придбання природних ресурсів чи окремих груп товарів органами влади та місцевого самоврядування, окремими державними підприємствами допускається без проведення відкритих торгів, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», але з опублікуванням звіту про укладений договір в електронній системі закупівель;

– наявність особливостей проведення процедури відкритих торгів в умовах воєнного стану, які стосуються строків підготовки тендерної документації, а також особливостей оприлюднення інформації про замовника й постачальника робіт і послуг, проведення електронного аукціону;

– скорочено мінімальний строк, протягом якого може бути укладений договір з переможцем відкритих торгів: з 10 до 5 днів після оприлюднення в електронній системі торгів повідомлення про намір укласти договір.

Для вдосконалення правового регулювання укладення господарських договорів за державним замовленням в умовах воєнного стану необхідно з тексту Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення оборонних та публічних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах воєнного стану» від 28 лютого 2022 року № 169 прибрати норми, які регулюють специфіку здійснення публічних закупівель. Особливості публічних закупівель в умовах воєнного стану повинні регулюватися Постановою уряду України № 1178 від 12 жовтня 2022 року. Також варто внести зміни до Закону України «Про публічні закупівлі», які б регулювали особливості здійснення публічних закупівель в умовах воєнного стану.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть полягати у розробленні пропозицій для удосконалення правового регулювання укладення господарських договорів за державним замовленням в період воєнного стану.

Використані джерела:

1. Побиянська Н.Б. Форма господарського договору як гарантія його дійсності. *Наукові праці МАУП. Серія «Юридичні науки»*. 2018. Вип. 56. Ч. 2. С. 104–110.
2. Пашков В.М. Механізм правового забезпечення правового господарського порядку на фармацевтичному ринку. *Журнал Східноєвропейського права*. 2016. № 27. Т. 1. С. 40–47.
3. Чубенко В.А. Державне замовлення як засіб державного регулювання виробництва та постачання високотехнологічної продукції. *Право та інновації*. 2018. № 4. С. 57–63.
4. Долинська М.С. Проблеми правового регулювання договірних відносин суб'єктів господарювання: монографія. Львів: Галицька видавнича спілка, 2019. 345 с.
5. Кучеренко О.М. Цивільно-правові угоди в публічних закупівлях. *Наукові записки. Серія «Право»*. 2021. № 11. С. 26–29. <http://10/36550/2522-9230-2021-11-26-29>.
6. Здирко Н.Г. Теоретичні підходи до визначення поняття «публічні закупівлі». *Ефективна економіка*. 2019. № 12. С. 16–25.
7. Суходольська Н.А. Загальна характеристика системи публічних закупівель товарів, робіт і послуг в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія: Економічна. Серія: Юридична*. 2022. № 33. С. 28–34. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6642283>.
8. Сиводін О.В. Правове положення уповноваженого органу та замовників здійснення публічних закупівель в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 127–130.
9. Пантелеймоненко А.О., Мілька А.І., Павленко О.С. Публічні закупівлі в Україні в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 51. С. 71–80. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-20>.
10. Петик Л.О., Бацман І.В. Публічні закупівлі в умовах воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія «Економіка та управління»*. 2023. № 9. С. 56–65. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-9-08-03>.

11. Новицька Н.Б., Устименко В.А., Теремецький В.І. Правове регулювання укладення ЕРС-контрактів для потреб відновлювальної енергетики. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2023. Вип. 1 (10). С. 62–71. [https://doi.org/10.33244/2617-4154.1\(10\).2023.62-71](https://doi.org/10.33244/2617-4154.1(10).2023.62-71).

12. Теремецький В.І. Договір поставки медичних виробів в умовах воєнного стану. *Приватне право і підприємництво*. 2023. Вип. 22. С. 141–147. <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2023/22/20.pdf>.

13. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 20 грудня 2024 року).

14. Про публічні закупівлі: Закон України від 25 грудня 2015 р. № 922-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19/find?tex#Text> (дата звернення: 20 грудня 2024 року).

15. Деякі питання здійснення оборонних та публічних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 169. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/169-2022-п#Text> (дата звернення: 20 грудня 2024 року).

16. Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2022 р. № 1178. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-п> (дата звернення: 20 грудня 2024 року).

17. Деякі питання здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для задоволення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 березня 2022 р. № 185. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-2022-п> (дата звернення: 20 грудня 2024 року).

18. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 20 грудня 2024 року).

References:

1. Pobyanska, N.B. (2018). Forma hospodarskoho dohovoru yak harantiia yoho diisnosti [The form of a commercial contract as a guarantee of its validity]. *Naukovi pratsi MAUP. Seriiia "Yurydychni nauky" – Scientific works of MAUP. Series "Legal Sciences"*, Issue 56. Ch. 2, S. 104–110 [in Ukrainian].

2. Pashkov, V.M. (2016). Mekhanizm pravovoho zabezpechennia pravovoho hospodarskoho poriadku na farmatsevychnomu rynku [The mechanism of legal support of the legal economic order in the pharmaceutical market]. *Zhurnal Skhidnoievropeiskoho prava – Journal of East European Law*, Vol. 1, S. 40–47 [in Ukrainian].

3. Chubenko, V.A. (2018). Derzhavne zamovlennia yak zasib derzhavnogo rehuliuвання vyrobnytstva ta postachannia vysokotekhnolohichnoi produktsii [State order as a means of state regulation of the production and supply of high-tech products]. *Pravo ta innovatsii – Law and innovation*, № 4, S. 57–63 [in Ukrainian].

4. Dolynska, M.C. (2019). *Problemy pravovoho rehuliuвання dohovirnykh vidnosyn subiektiv hospodariuvannia: monohrafiia* [Problems of legal regulation of contractual relations of business entities: monograph]. Lviv: Galician Publishing Union, 345 p. [in Ukrainian].

5. Kucherenko, O.M. (2021). Tsyvilno-pravovi uhody v publichnykh zakupivliakh [Civil law agreements in public procurement]. *Naukovi zapysky. Seriiia "Pravo" – Proceedings. "Law" series*, № 11, S. 26–29. <http://10.36550/2522-9230-2021-11-26-29> [in Ukrainian].

6. Zdyrko, N.G. (2019). Teoretychni pidkhody do vyznachennia poniattia "publichni zakupivli" [Theoretical approaches to the definition of the concept of "public procurement"]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, № 12, S. 16–25 [in Ukrainian].

7. Sukhodolska, N.A. (2022). Zahalna kharakterystyka systemy publichnykh zakupivel tovariv, robit i posluh v Ukraini [General characteristics of the system of public procurement of goods, works and services in Ukraine]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Seriiia ekonomichna. Seriiia yurydychna – Scientific notes of the Lviv University of Business and Law. The series is economical. Legal series*, № 33, S. 28–34. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6642283> [in Ukrainian].

8. Sivodin, O.V. (2019). Pravove polozhennia upovnovazhenoho orhanu ta zamovnykiv zdiisnennia publichnykh zakupivel v Ukraini [Legal position of the authorized body and customers

of public procurement in Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, № 1, S. 127–130 [in Ukrainian].

9. Panteleimonenko, A.O., Milka, A.I., & Pavlenko, O.S. (2023). Publichni zakupivli v Ukraini v umovakh voiennoho stanu [Public procurement in Ukraine under martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, Issue 51, S. 71–80. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-20> [in Ukrainian].

10. Petyk, L.O., & Batsman, I.V. (2023). Publichni zakupivli v umovakh voiennoho stanu [Public procurement under martial law]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriya "Ekonomika ta upravlinnia" – Problems of modern transformations. Series "Economics and Management"*, № 9, S. 56–65. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-9-08-03>. [in Ukrainian].

11. Novytska, N.B., Ustymenko, V.A., & Teremecki, V.I. (2023). Pravove rehuliuвання ukladennia ERS-kontraktiv dlia potreb vidnovliuvanoi enerhetyky [Legal regulation of concluding EPC contracts for the needs of renewable energy]. *Irpinskyi yurydychnyi chasopys: naukovyi zhurnal – Irpin Legal Journal: scientific journal*, Issue 1 (10), 62–71. [https://doi.org/10.33244/2617-4154.1\(10\).2023.62-71](https://doi.org/10.33244/2617-4154.1(10).2023.62-71) [in Ukrainian].

12. Teremetskyi, V.I. (2023). Dohovir postavky medychnykh vyrobiv v umovakh voiennoho stanu [Contract for the supply of medical products under martial law.]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo – Private law and entrepreneurship*, Vyp. 22, S. 141–147 [in Ukrainian].

13. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 436-IV [Commercial Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 16.01.2003 No. 436-IV]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian].

14. Pro publichni zakupivli: Zakon Ukrainy vid 25.12.2015 № 922-VIII [On public procurement: Law of Ukraine dated 25.12.2015 No. 922-VIII]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19/find?tex#Text> [in Ukrainian].

15. Deiaki pytannia zdiisnennia oboronnykh ta publichnykh zakupivel tovariv, robit i posluh v umovakh voiennoho stanu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.02.2022 roku № 169 [Some issues of implementing defense and public procurement of goods, works and services under martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 28, 2022 No. 169]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/169-2022-p#Text> [in Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennia osoblyvosti zdiisnennia publichnykh zakupivel tovariv, robit i posluh dlia zamovnykiv, peredbachenykh Zakonom Ukrainy «Pro publichni zakupivli», na period dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini ta protiahom 90 dniv z dnia yoho pryypynennia abo skasuvannia : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.10.2022 № 1178 [On approval of the features of implementing public procurement of goods, works and services for customers provided for by the Law of Ukraine "On Public Procurement" for the period of the legal regime of martial law in Ukraine and within 90 days from the date of its termination or cancellation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 12, 2022 No. 1178]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-p> [in Ukrainian].

17. Deiaki pytannia zdiisnennia publichnykh zakupivel tovariv, robit i posluh dlia zadovolennia nahalnykh potreb funktsionuvannia derzhavy v umovakh voiennoho stanu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.03.2022 № 185 [Some issues of public procurement of goods, works and services to meet the urgent needs of the state's functioning under martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 02.03.2022 No. 185]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-2022-p> [in Ukrainian].

18. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 16.01.2003 No. 435-IV]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 10.12.2024

Dovhan V. PhD in Law, Doctoral Student, State Enterprise "Institute of Economic and Legal Research named after V.K. Mamutov" National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

LEGAL REGULATION OF THE CONCLUSION OF ECONOMIC CONTRACTS UNDER A STATE ORDER DURING MARTIAL LAW

The scientific article is devoted to the legal regulation of the conclusion of economic contracts under a state order during martial law. The legislative and by-laws that regulate legal relations in the execution of a state order and the implementation of public procurement are studied. The scientific works of researchers who studied the features of the conclusion of economic contracts under a state order and the specifics of public procurement in peacetime and during martial law are analyzed.

The features of the legal regulation of the conclusion of economic contracts under a state order during martial law are defined. The conclusion is that during martial law, the purchase of specific categories of goods through a state order is permitted without the competitive procedures outlined in the Law of Ukraine On Public Procurement. However, a report on the concluded contract must still be published in the electronic procurement system. The by-laws outline the details of the open tender procedure during martial law. They cover the preparation of tender documentation, the specifics of sharing information about the customer and the service provider, procedure for conducting an electronic auction. Attention is focused on reducing the minimum period required to finalize a contract with the winner of the open tender.

In order to enhance the legal regulation of economic contract conclusions under state orders during martial law, it is necessary to remove the norms that regulate the specifics of public procurement from the text of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 28, 2022 № 169. Some issues of implementing defense and public procurement of goods, works, and services under martial law. The specifics of public procurement under martial law should be regulated by the Resolution of the Government of Ukraine № 1178 dated October 12, 2022. It is also worth making amendments to the Law of Ukraine On Public Procurement, which would regulate the features of public procurement under martial law.

Key words: state order, commercial contract, public procurement, martial law, open bidding, legal regulation.

DOI 10.32782/2786-9156.108.4.118-127

УДК 349.444:347.453.3](477+430)

Утехін І.Б., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри фундаментальних юридичних дисциплін приватного вищого навчального закладу «Буковинський університет» (м. Чернівці, Україна)

e-mail: utehin.igor2017@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3937-4523>

ДОГОВІР НАЙМУ ЖИТЛА В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ: ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

У статті вперше досліджено поняття загальних положень про договір найму (оренди) житла за законодавством України та Німеччини. Доведено, що договір у країнах посідає власне місце серед інших цивільно-правових договорів. Предмет договору зумовлює його правове регулювання. Встановлено чотири конститутивні ознаки договору. Обґрунтовано, що він за юридичною природою є взаємно-зобов'язальним. Доведено, що договір найму житла є відмінним від договору найму майна за результатом – задоволення потреби у житлі. Визначено відмінність найму житла від споживчого та комерційного договорів. Обґрунтовано, що за своєю характеристикою цей договір є: взаємним, оплатним та соціальним. Встановлено наявність чотирьох елементів договору найму (оренди) житла, які мають свій зміст. Коло користувачів є ширшим, ніж взагалі у майновому наймі. Факт проживання особи означає право користуватися, чого немає в інших суміжних договорах. Під час вирішення спору за договором найму житла суд враховує не лише національне законодавство, але й міжнародні акти про права людини. Встановлено, що під час захисту прав наймача слід виходити зі свого суб'єктивного права користування житлом. Доведено, що у ЄС найм житла не врегульовано. Сьогодні це регламентується окремо у країнах. За НЦУ відносини є різновидом договору найму, діють загальні положення з найму житла. Вони логічні та прагматичні щодо захисту наймача, який є вразливою стороною. По-перше, наймач має гарантії. По-друге, діє універсальне положення на захист його прав: те, що суперечить окремим положенням і вчиняється на шкоду наймача, є недійсним. Червоною лінією загальних положень є правило щодо захисту наймача. В інших видах найму такого немає. У Гл. 59 ЦК України бракує подібних загальних положень, де можна було б передбачити додатково способи захисту наймача. Заслуговує на увагу методика захисту. Надалі слід розглянути зміст договору найму (оренди) житла за цивільним законодавством України та законодавством Німеччини.

Ключові слова: найм житла, договір, конститутивні ознаки, характеристика, елементи договору, загальні положення.

Постановка проблеми. Трансформація правового регулювання відносин з найму житла в Україні викликана окремими чинниками: складним станом внаслідок війни, застарілими нормативними актами, відсутністю державної політики. Розроблення проекту Закону України «Про основні засади житлової політики» [1] є кроком до майбутніх змін. Все це свідчить про актуальність питання для суспільства сьогодні. Численні порушення прав користувачів житла, складне правове регулювання, відсутність достатньої кількості досліджень викликають потребу в удосконаленні правового регулювання у сфері користування житлом, зокрема питання договору найму (оренди) житла з урахуванням досвіду іноземних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників договір найму (оренди) житла викликає увагу. Я.В. Гуляк запропонувала дефініцію договору, визначила його ознаки, зміст, забезпечення виконання. Спірною є правова природа договору [2, с. 10]. О.В. Кармаза зазначила про співвідношення договору найму житла та договору оренди житла й частково про іноземне право [3, с. 18–23]. Доцільно визначити далі загальні положення.

М.К. Галянтич визначив концепцію розвитку законодавства у сфері користування житлом в Україні та слушно зауважив про існування невирішених питань у сфері

житлових відносин, зокрема співвідношення житлового законодавства та цивільного, нечіткість і неузгодженість окремих положень про найм (оренду) [4, с. 71].

У ЄС зазначають, що у 2021 році парламент прийняв резолюцію, яка закликає країни ЄС визнати достатнє житло як основне право людини, що може бути здійснено через законодавство [5, с. 5]. Через це досвід країн ЄС, зокрема Німеччини, в цьому сенсі для України є доречним та необхідним.

Формулювання цілей. Ставимо таку мету: визначити конститутивні ознаки договору найму житла за законодавством України та Німеччини, встановити його правову природу, надати характеристику, знайти відмінності від суміжних договірних конструкцій, встановити його елементи.

Виклад основного матеріалу. У ст. ст 47, 48 Основного закону України зазначено про права кожного на житло та достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло [6]. У Загальній декларації прав людини (ч. 1 ст. 25) зазначено: «Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включно з їжею, одягом, житлом, медичним доглядом та необхідним соціальним обслуговуванням, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї тощо» [7, с. 91]. Як впливає із зазначених актів, житло є елементом, який входить у загальне поняття «достатній життєвий рівень».

Користування житлом у загальному розумінні є широким поняттям. Воно охоплює усі підстави виникнення цього права відповідно до цивільно-правових договорів різної спрямованості: як зобов'язальних, речових, шлюбного договору. Ми зосередимось на одному з них, зобов'язальному, – договорі найму (оренди) житла. Він передбачений як окремий тип договору у Гл. 59 ЦК [8]. Законодавець розмежовує його з іншим – договором найму майна (Гл. 58 ЦК) [8], незважаючи на те, що за спрямуванням ці два договори співпадають, передбачаючи передачу майна та, відповідно, житла у користування.

На наше переконання, причина в тому, що предметом цього договору є житло. Під ним розуміють помешкання, квартиру, будинок, які призначені для постійного проживання людини (ч. 1 ст. 812 ЦК). Іншими словами, за допомогою житла кожен може реалізувати своє право на проживання. Це право є особистим немайновим правом фізичної особи ЦК. Отже, кожен з нас потребує житла для того, щоб жити.

Житло не є просто майном. Відносини з ним регулюються різними інститутами цивільного права – правом власності, договором купівлі-продажу, договором дарування, договором найму (оренди) тощо. Це підтверджує важливість цих відносин у суспільстві. Однак постає питання, через який спосіб фізичній особі швидше досягти мети – мати місце проживання?

Найпростіше, на відміну від купівлі житла, укласти договір найму (оренди). Для купівлі слід мати достатню суму грошей. Найм житла – це значно дешевше, тому доступніше для громадян. Через це він дуже часто використовується молоддю, студентами та сім'ями. Саме тому правове регулювання цих відносин є диференційованим – найм у приватному секторі, найм соціального житла, найм службового житла.

Ми зосередимось на наймі житла у приватному секторі (фонді). Визначимо, які конститутивні ознаки має вибраний договір: а) спрямований на передачу житла у користування для проживання; б) має соціальний елемент – реалізує право фізичної особи на житло; в) врегульований окремо у Гл. 59 ЦК як самостійний тип цивільно-правового договору; г) об'єкт цивільного права – житло у договорі найму стає його предметом і зумовлює відповідне правове регулювання для можливості проживання фізичної особи чи осіб. Саме за цими ознаками договір найму (оренди) житла відмежується від інших цивільно-правових договорів.

Заслуговує на увагу питання про природу договору з найму (оренди) житла. Ми частково згідні з Я.В. Гуляк про те, що головним у визначенні правової природи є розуміння його як підстави виникнення правовідносин (цивільних прав і обов'язків, що кореспондують одне одному), пов'язаних з використанням житла для проживання [2, с. 10]. В цьому розумінні природа договору звужується до юридичного факту.

Погоджуємося з позицією С.О. Сліпченко та Є.О. Мічуріна: «За своєю юридичною природою житлові відносини з користування здебільшого є зобов'язальними. У них бере участь одна сторона – той, хто надає житлове помешкання в користування, а інша – особа, якій воно надається (наймач)» [9, с. 202–203]. Далі можна продовжити та врахувати ці дві позиції.

Вважаємо, що за юридичною природою договір є взаємним зобов'язанням наймодавця та наймача житла, який виникає з правочину і, як наслідок, задовольняється соціальна потреба фізичної особи у житлі за плату. Саме це відмежовує його від звичайного договору найму (оренди) майна (Гл. 58 ЦК). Договір найму (оренди) житла врегульовано окремо у Гл. 59 ЦК.

Слід також наголосити на тому, що відмінність між наймом майновим та житла впливає з результату конкретного договору: а) за наймом майна – задоволення особи у майні і можливість користуватися за плату; б) за наймом житла – задоволення потреби житлової (соціальної), яка має закріплення у Конституції України. В останньому йдеться про реалізацію конституційного права громадянина (ст. 47) [6]. Спільним є те, що обидва договори існують у приватній сфері.

У зв'язку з цим зауважимо, що в договорі майнового найму взагалі реалізується майнове право особи – набуття права користування річчю (майном) за плату. У договорі найму (оренди) житла реалізується немайнове особисте право фізичної особи – набуття права користування для проживання у певному житловому помешканні.

У цьому сенсі слід звернутися до судової практики, Постанови Верховного Суду від 5 квітня 2023 року по справі № 127/6749/22 [10]. Наймачі житла звернулись до касаційної інстанції, Верховного Суду за захистом прав. Попередньо справа була розглянута у суді першої та апеляційної інстанцій, які не задовільнили позов та скаргу. Показовим є те, що підставою для відмови був вибір позивачами неефективного способу захисту прав – висунули вимоги про визнання їх наймачами житлового приміщення і зобов'язання укладання типового договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком. Верховний Суд погодився з позицією попередніх інстанцій і тим, що ці вимоги не є ефективним способом захисту, оскільки не захстять їхні житлові права. Далі Суд зазначив, що норми ЖК України визначають таким способом визнання права користування житловим приміщенням, зміну договору найму житлового приміщення [10].

Іншими словами, слід було правильно визначати предмет позову, виходити з того, яке право порушено, не визнається чи оскаржується. Так, позов мав бути про те, щоб визнати за позивачами право користування житлом та внести відповідні зміни у договір. Прикро, що така можливість була в позивачів, навіть у суді першої інстанції – змінити предмет позову, чи подати новий позов.

Цікавою є Постанова Дніпровського апеляційного суду від 28 липня 2022 року у справі № 199/6220/21 на скаргу Публічного акціонерного товариства «Дніпрометиз» [11]. У серпні 2021 року «Дніпрометиз» звернувся з позовом до наймача фізичної особи про розірвання договору найму житла від 1 серпня 2020 року № 82/20, укладеного між позивачем та відповідачем, та проханням виселити його з кімнати, без надання іншого приміщення, стягнути з відповідача на користь позивача оплату за проживання в гуртожитку за договором найму житла в розмірі 12 095,89 грн.

Суд першої інстанції задовільнив позов частково, стягнув з відповідача за договором найму житла суму боргу з оплати. У решті вимог – відмовлено. Підставою було, те що договір найму житла було пролонговано (відсутність заперечень з боку позивача), не надано доказів попередження відповідача про дострокове розірвання (ст. 822 ЦК).

Апеляційний суд погодився з рішенням попереднього суду і обґрунтував це положеннями ст. 47 Конституції України, ст. 9 ЖК України, ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Всі вони мають один вектор – заборону примусового позбавлення житла фізичної особи і врахування співрозмірності захисту прав [11]. Такий підхід означає підвищення захисту прав наймачів житла і врахування сучасної ситуації як в Україні, так і у світі. Наведений приклад свідчить про зміну акцентів у захисті прав у бік людиноцентричності.

Виникає питання про те, як співвідносяться інші цивільно-правові договори з договором найму (оренди) житла. Для прикладу виберемо споживчий договір та комерційний договір.

Як відомо, споживчий договір є окремим типом договору і врегульований споживчим законодавством України, зокрема чинним ЦК (Гл. 59). У спеціальному Законі – «Про захист прав споживачів» – відносини з найму житла відсутні [12]. Загалом житло як предмет найму не є споживчою річчю. Тому це перша ознака того, що це не споживча сфера відносин. Як відомо, в країні є дві окремі державні політики – про споживачів та житлова.

Комерційний договір також відмежовується від договору найму житла. У першому головне – товарно-грошовий обмін для отримання прибутку. У наймі житла таке має іншу ознаку. Прибуток також є – за передачу житла в користування на певний строк. Однак з огляду на предмет договору існує своя специфіка і діє захист прав наймача. Наприклад, збереження сили договору за зміни власника житла, право на продовження договору після його закінчення. Отже, житло більш тяжіє до особи, яка його потребує. Воно не може швидко обертатися як товари, гроші. Як правило, ці відносини є тривалими: існує строк користування житлом, на відміну від комерційного договору купівлі-продажу, де є строк передачі товару і оплати. Він є разовим договором. Відбувається товарно-грошовий обмін. У наймі обміну немає, є користування та оплата.

Визначимо елементи договору найму житла. До них належать сторони, предмет, зміст та форма договору. Сторонами зазначеного договору є: а) наймодавець – фізична особа власник житла (юридична особа) чи фізична особа, яка має право надавати житло в оренду; б) наймач – фізична особа. Наймачем може бути і юридична особа, якщо вона винаймає його для фізичної особи. Це впливає зі ст. ст. 810, 813 ЦК. Може ще бути й піднаймач, за згодою з наймодавцем (ст. 823 ЦК). Однак він не набуває самостійного права користування житлом. Договір найму житла є первинним, а договір піднайму – похідним.

Слід зазначити, що, окрім наймача за договором найму житла, мають право користування інші особи, які постійно з ним проживають (ст. 816 ЦК). Це можуть бути батьки, дружина чи діти тощо. Отже, вони не є сторонами договору, але мають права. На це слід звернути увагу. На нашу думку, це підкреслює особливість зазначених відносин. Оскільки, у суміжних договорах право третьої особи має бути визначено.

Як бачимо, на відміну від Житлового кодексу України (ст. 64) [13], у ЦК сторонами окремо не визначаються члени сім'ї наймача (ст. 816). Хоча насправді вони і є фактично.

Другим елементом є предмет договору. По-перше, є істотна умова, яка визначає його сутність. У ч. 1 ст. 812 ЦК зазначено: «Предметом договору найму житла можуть бути помешкання, зокрема квартира або її частина, будинок або його частина». Частина 2 цієї ж статті говорить: «Помешкання має бути придатним для постійного про-

живання у ньому». Як відомо, предметом договору найму загалом (ст. 760 ЦК) є річ з індивідуальними ознаками, яка зберігає свою цілісність за неодноразового використання. Помітна відмінність цих предметів, помешкання – квартира чи її частина, будинок чи його частина. Воно належить до об'єктів нерухомості. Отже, предмет договору найму житла є вужчим, ніж під час найму речей.

Третім елементом є зміст договору: як правочину, так і зобов'язання. Під змістом правочину слід розуміти істотні умови договору найму житла: предмет, строк та ціну. Вважаємо строк істотною умовою через те, що він припускається навіть тоді, коли не визначений у договорі. Змістом зобов'язання є взаємні права та обов'язки сторін наймодавця та наймача житла: в наймодавця – обов'язок передати житло, в наймача – користуватися належним чином для проживання, надавати оплату, сплачувати комунальні послуги, робити поточний ремонт. Як бачимо, більше обов'язків в наймача, оскільки він користується майном власника. Однак наймодавець також має обов'язки з проведення капітального ремонту. Слід зауважити, що всі права та обов'язки сторін визначено у Гл. 59 ЦК. Окрім цього, сторони можуть самотійно визначити це у своєму договорі.

Четвертим елементом є форма договору найму житла. Загалом для нього вимагається дотримання простої письмової форми (ст. 811 ЦК). На бажання сторони можуть додати й нотаріальну форму правочину. У сучасних умовах краще це робити. Нотаріус може перевірити юридичну чистоту житла через державний реєстр. Це буде означати спокійне користування наймачем житлом за договором.

Якщо йдеться про найм (оренду) житла з викупом, змінюються умови для форми – письмова, нотаріально засвідчена, а також обов'язкова державна реєстрація договору (ст. 811 ЦК).

За характеристикою договір найму (оренди) житла є консенсуальним, взаємним, оплатним та соціальним. Консенсуальність проявляється в тому, що для його укладення слід домовитися щодо істотних умов – предметом, строком та ціною. Взаємність полягає в тому, що виконанню обов'язку з передачі житла в користування кореспондує обов'язок з оплати. Відповідно, останній обов'язок означає оплатність договору.

Соціальність виявляється в тому, що цей правочин задовольняє потребу людини у житлі (має соціальний ефект). В комерційному договорі цієї риси немає, він обслуговує інші відносини, де на меті – отримання прибутку.

Переходимо до аналізу відносин з найму житла у Німеччині, яка є країною що входить у склад ЄС. По-перше, слід дати відповідь, чи врегульовано ці відносини на рівні законодавства Європейського Союзу.

Проаналізуємо зміст DCFR та ЕСС, які стосуються регулювання приватних відносин у ЄС. У DCFR (модельних правилах приватного права) є частина В «Оренда речей», де містяться положення про оренду речей. Стаття IV.B.-1:101 зазначає про речі, про оренду нерухомості. Про житло положення відсутні [14, с. 168].

За Кодексом Європейського контрактного права (ЕСС) положень, які б регулювали найм, немає. Книга 2 «Окремі види договорів» містить ч. 1 «Продаж» [15].

Причинами, які зумовлюють такий стан, є такі. По-перше, зазначені документи обслуговують комерційний обіг. По-друге, відносини з найму житла перебувають у іншій соціальній площині та більш вузькі, ніж комерційні. По-третє, у деяких країнах ЄС існують власні традиції у регулюванні відносин з найму житла. Наприклад, щодо Нідерландів: «Фонд соціальної оренди житла є одним з найбільших у Європі після Франції та Великої Британії. Будівництво соціального житла вперше було дозволено законом про житло 1901 року» [16, с. 27-29].

Отримуємо висновок, що відносини з найму житла у ЄС з огляду на свою специфіку (некомерційність) та соціальне спрямування регулюються національним законодавством країн-учасниць.

Проаналізуємо, яким чином врегульовано найм житла у Німеччини. В НЦУ (BGB) передбачено 25 видів зобов'язань (§§ 433–853). Розділ 5 кн. 2 містить положення про договір найму, договір оренди. Є підрозділ 1 «Загальні положення про відносини з найму», підрозділ 2 «Відносини з найму житлових приміщень» §§ 549–577_a (28 параграфів) [17]. Для порівняння, у ЦК України найму житла присвячено ст. ст. 810–826 Гл. 59 (17 статей).

Визначимо зміст другого підрозділу НЦУ. Він має логічну та раціональну структуру. Глава 1 «Загальні положення» налічує 8 параграфів. На початку зазначено, що предмет регулювання – найм житлових приміщень. Значено про застосування загальних положень про найм, якщо з положень §§ 549–577_a не випливає інше (абз. 1). Це вказує на те, що відносини з найму житла є різновидом договору найму. Як відомо, за ЦК України договір найму (оренди) житла визначено як окремий договірний тип у Гл. 59.

Зі змісту абз. 2 випливає, що наймач житла має певні переваги: 1) від підвищення плати за найм (§ 557–651); 2) у разі припинення найму; 3) у разі встановлення права власності на квартиру (абз. 2 § 568, 573, 573_a, абз. 1 573_d, 574–575, абз. 1 575_a та 577, 577_a) [17].

У абз. 2 § 549 НЦУ йдеться про три винятки з правила про захист прав наймача житла: 1) якщо житлове приміщення передане лише у тимчасове користування; 2) якщо житлове приміщення складає частину квартири, де мешкає наймодавець, та облаштоване предметами домашнього обстановки переважно наймодавцем, якщо тільки це житлове приміщення не передане у тривале користування наймачу разом з його сім'єю чи особами, з якими він веде спільне господарство постійно; 3) якщо житлове приміщення орендує юридична особа публічного права чи приватна особа, яка займається благодійністю задля передачі особам, які терміново його потребують [17].

На наш погляд, ці преференції вказують на вразливість наймача житла, формують правильне уявлення про його статус у приватних відносинах загалом, дають змогу дійти висновку, що наймач житла є вразливою стороною договору через те, що він не має власного житла. Такий стан речей вимагає захисту його прав.

Вертаємося до винятків. В абз. 3 § 549 зазначено, що положення про захист, наведені вище, окрім § 574, не діють щодо житла у студентських чи молодіжних гуртожитках. Тобто лише 1 параграф з 9 діє. А за змістом §§ 574, 574_a, 574_b, 574_c йдеться про право наймача на заперечення проти розірвання договору.

На нашу думку, причиною звуження прав наймача у цьому разі є сутність найму житла – задоволення потреб тимчасового користування житлом студента чи молодої людини під час навчання чи роботи. Можна вважати, що існує цільове призначення найму житла, на відміну від іншого виду найму, коли житло наймає звичайний громадянин. Тоді у договорі зазначають «для проживання взагалі».

Проаналізуємо далі зміст положень Гл. 1. підрозділу 2 НЦУ. Цінним є те, що перший § 549 віддзеркалює складність і зміст відносин з найму житла. Він формує умовну червону лінію у цих відносинах – захист наймача житла. Визначимо далі, як це проявляється.

Наступним прикладом захисту прав наймача є § 550 НЦУ: «Якщо договір найму укладається на строк більше 1 року без дотримання письмової форми, він діє на невизначений час. Розірвання договору припускається не раніше ніж після закінчення 1 року після передачі житлового приміщення» [17]. Зміст цих положень визначає, що наймач захищається в будь-якому разі, незалежно від того, який договір є: письмовий або усний (строк до 1 року).

У § 555 НЦУ «Недійсність угоди про сплату неустойки» йдеться про те, що наймач не сплачує неустойку. Це імперативне положення. Зрозуміло, що в бік наймодавця це правило не діє.

Ще один дієвий спосіб захисту прав наймачів житлового приміщення міститься у змісті Розділу 5 «Договір найму, договір оренди». У абз. 4 § 536 НЦУ зазначено: «Угода,

яка відступає від правил на шкоду наймачу житлового приміщення, недійсна». Застосовано по змісту 31 раз (!).

Ми проаналізували Розділ 5 і встановили, що зазначене положення міститься у підрозділі 2, який присвячений найму житла. У наступному підрозділі 3 «Відносини з найму інших речей» його немає. Аналогічно у змісті підрозділу 4 «Договір оренди» та підрозділі 5 «Договір оренди землі» [17].

Можемо дійти висновку, що наймач житла у Німеччині є вразливою стороною договору. Припускаємо, що існує презумпція «вразливості наймача житла». Це проявляється у такому: 1) наймач не має власного житла; 2) шукає спосіб його отримати чи винайняти; 3) наймач залежить від наймодавця, який є власником житла.

Виникає певна нерівність між учасниками цивільних відносин – наймодавцем та наймачем житла, як виняток із загального правила. Тому законодавець виправляє це через надання наймачу окремих прав для захисту і досягнення рівності.

В Україні також можна було б запровадити цю презумпцію задля захисту прав наймачів житла, визначити у законодавстві способи захисту, використати раціональний підхід Німеччини до цього. Все це викликає уточнення сутності і змісту договору найму житла в українському законодавстві. Він є соціально спрямованим, є способом реалізації одного з прав людини – право на житло.

Виходячи з особливостей НЦУ, його системного змісту та обсягу статті, ми зосередимося на загальних питаннях відносин найму житлових приміщень. Заслугує на увагу питання забезпечення найму, викладене у § 551 НЦУ. Його назва вказує на сутність – «Обмеження розміру коштів з забезпечення найму та їх внесення». В абз. 1 йдеться про те, що якщо наймач має надати наймодавцю забезпечення виконання своїх обов'язків, то визначається розмір забезпечення – не більше плати за найм за місяць в потрійному розмірі за відрахуванням експлуатаційних витрат [17]. Слід звернути увагу на те, що дбають і про захист наймача через обмеження розміру забезпечення найму.

Далі у Гл. 1 у §§ 552, 553 НЦУ зазначено про захист наймача: а) у першому випадку – недопущення здійснення наймодавцем права на вилучення обладнання; б) у другому – про дозвіл наймачу передавати в користування частину житла третім особам після укладення договору.

§ 554 НЦУ визначає обов'язок наймача вживати заходів для утримання та модернізації приміщення. Зрозуміло, що власник зацікавлений в належному стані об'єкта найму. При цьому враховують і інтереси наймача. Він має право на розірвання договору. Однак припис вжити цих заходів не діє, якщо вони викликали б для наймача, його сім'ї такі труднощі, що неможливо виправдати навіть з урахуванням правомірних інтересів наймача та інших наймачів (абз. 2) [17]. Абзац 4 вказує на те, що наймодавець має відшкодувати витрати наймача через заходи, яких вживалось.

Передостанній § 554 «Безперешкодне користування річчю» визначає право наймача за наявності правомірного інтересу вимагати від наймодавця згоди на здійснення будівельних змін чи переобладнання, що необхідні для безперешкодного користування річчю та доступу до неї. Наймодавець може відмовити, якщо його інтерес у збереженні речі чи будівлі у незмінному стані переважить інтерес наймача у безперешкодному користуванні. Абзац 2 говорить про те, що наймодавець може дати свою згоду через надання співрозмірного додаткового забезпечення на відновлення попереднього стану. Абзац 3 зазначає, що угода, яка не відповідає приписам абз. 1 на шкоду наймачу, недійсна [17].

Виходячи з вищенаведеного, ми бачимо зміст загальних положень про договір найму житлового приміщення у ФРН. Червоною лінією крізь них проходить захист

вразливої сторони – наймача. Законодавець опікується його інтересами та створює йому більш сприятливі умови. Наймачу надається можливість мати житло у наймі через існування переваг. Однак інтереси наймодавця також дотримуються. Цікавим є підхід регулювання – зваження інтересів наймодавця та наймача житла. Ваги законодавця схиляються у той бік, де можлива вразливість сторони договору.

Висновки. Договір найму (оренди) житла є важливим інститутом як в Україні, так і в Німеччині. Правове регулювання має спільні риси. Договір має конститутивні ознаки, а його предмет зумовлює правове регулювання. За юридичною природою є зобов'язальним, має власні елементи та відмежовується від інших суміжних договорів. Однак є й відмінності. За НЦУ відносини з найму житла є різновидом договору найму, існують загальні положення про найм житла, на відміну від ЦК України. Слід виправити цей недолік і внести доповнення до Гл. 59 ЦК України, додати параграф 1 «Загальні положення», де передбачити окремі способи захисту, перш за все – наймача. Доречно запозичити прагматичні методи регулювання житлових відносин в Україні. Надалі слід провести дослідження змісту договору найму житла в Україні та Німеччині.

Використані джерела:

1. Про основні засади житлової політики: проект Закону України від 3 квітня 2024 року. URL: <https://mtu.gov.ua/news/35482.html> (дата звернення: 30.11.2024).
2. Гуляк Я.В. Договір найму (оренди) житла за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12:00:03. Одеса, 2005. 24 с.
3. Кармаза О.В. Договір найму житла та договір оренди житла: їх співвідношення. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 18–23.
4. Галянтич М.К. Концепція розвитку законодавства у сфері користування житлом. *Часопис Київського університету права*. 2024. № 2. С. 70–75.
5. Rising housing costs in the EU: the facts (infographics). Article 17.10.2024. European Parliament. URL: https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2024/10/story/20241014STO24542/20241014STO24542_en.pdf (дата звернення: 30.11.2024).
6. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.11.2024).
7. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А(III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: збірник законодавчих актів: станом на 5 вересня 2022 року. Київ, 2022. 102 с.
8. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n3897> (дата звернення: 30.11.2024).
9. Сліпченко С.О., Мічурін Є.О., Соболев О.В. Житлове право України: науково-практичний посібник. Харків, 2003. 344 с.
10. Постанова Верховного Суду від 5 квітня 2023 року по справі № 127/6749/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110175622> (дата звернення: 30.11.2024).
11. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 28 липня 2022 року у справі № 199/6220/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105483150>.
12. Про захист прав споживачів: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 30.11.2024).
13. Житловий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#n65> (дата звернення: 30.11.2024).
14. Christian von Bar, Eric Clive, Paul Varul The notion and the purposes of DCFR / *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law*. Draft Common Frame of reference (DCFR). Full Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) / ed. by Christian von Bar and Eric Clive. Vol. I–VI. Munich, 2009. 649 p.
15. Code Européen des Contrats – European contract code. URL: <https://www.trans-lex.org/450100> (дата звернення: 30.11.2024).
16. Elsinga M., Wassenberg F. Social housing in the Netherlands. *Social housing in Europe* / ed.

K. Scanion, Ch. Whitehead, M. Fernandez. *Arrigoitia*. 2014. P. 21–40. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781118412367> (дата звернення: 30.11.2024).

17. Bürgerliches Gesetzbuch – German Civil Code. URL: <https://www.trans-lex.org/600100> (дата звернення: 30.11.2024).

References:

1. Pro osnovni zasady zhytlovoi polityky: proiekt Zakonu Ukrainy vid 3.04.2024 r. [On the basic principles of housing policy: draft Law of Ukraine dated 03.04.2024]. Retrieved from: <https://mtu.gov.ua/news/35482.html> (data zvernennia: 30.11.2024). [in Ukrainian].

2. Huliak, Ya.V. (2005). Dohovir naimu (orendy) zhytla za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy [Contract of rental (lease) of housing under the civil legislation of Ukraine]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Odesa. 24 s. [in Ukrainian].

3. Karmaza, O.V. (2016). Dohovir naimu zhytla ta dohovir orendy zhytla: yikh spividnoshennia [Contract of rental of housing and contract of rental of housing: their relationship]. *Pidpriumnystvo, hospodarstvo i parvo – Entrepreneurship, economy and law*. № 2. S. 18–23 [in Ukrainian].

4. Haliantych, M.K. (2024). Kontsepsiia rozvytku zakonodavstva u sferi korystuvannia zhytлом [Concept of development of legislation in the field of housing use]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*. № 2. S. 70–75 [in Ukrainian].

5. Rising housing costs in the EU: the facts (infographics). Article 17.10.2024. European Parliament. Retrieved from: https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2024/10/story/20241014STO24542/20241014STO24542_en.pdf (data zvernennia: 30.11.2024) [in English].

6. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 30.11.2024) [in Ukrainian].

7. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. Pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A(III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 roku. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: Zbirnyk zakonodavchykh aktiv: stanom na 5 veresnia 2022 roku (2022). [Universal Declaration of Human Rights. Adopted and proclaimed by resolution 217 A (III) of the UN General Assembly of 10 December 1948. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: Collection of Legislative Acts: as of September 05, 2022]. K. 102 s. [in Ukrainian].

8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n3897> (data zvernennia: 30.11.2024) [in Ukrainian].

9. Slipchenko, S., Michurin, Ye., & Soboliev, O. (2003). *Zhytlove pravo Ukrainy: naukovo-praktychnyi posibnyk [Housing Law of Ukraine: Scientific and Practical Handbook]*. Kharkiv. 344 s. [in Ukrainian].

10. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 5 kvitnia 2023 roku po spravi № 127/6749/22 [Resolution of the Supreme Court of April 5, 2023 in case No. 127/6749/22]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110175622> (data zvernennia: 30.11.2024) [in Ukrainian].

11. Postanova Dniprovskoho apeliatsiinoho sudu vid 28 lypnia 2022 roku u spravi № 199/6220/21 [Resolution of the Dnipro Court of Appeal dated July 28, 2022 in case No. 199/6220/21]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105483150> [in Ukrainian].

12. Pro zakhyst prav spozhyvachiv: Zakon Ukrainy [On the Protection of Consumer Rights: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (data zvernennia: 30.11.2024) [in Ukrainian].

13. Zhytlovyi kodeks Ukrainy [Housing Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#n65> (data zvernennia: 30.11.2024) [in Ukrainian].

14. Christian von Bar, Eric Clive, Paul Varul (2009). *The notion and the purposes of DCFR / Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law*. Draft Common Frame of reference (DCFR). Full Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) / ed. by Christian von Bar and Eric Clive. Vol. I–VI. Munich. 649 p. [in English].

15. Code Européen des Contrats – European contract code. Retrieved from: <https://www.trans-lex.org/450100> (data zvernennia: 30.11.2024) [in French].

16. Marja Elsinga, Frank Wassenberg (2014). *Social housing in the Netherlands / Social housing in Europe*. Editors: Kathriene Scanion, Christine Whitehead, Melissa Fernandez Arrigoitia. p. 21–40. Retrieved from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781118412367> (data zvernennia: 30.11.2024) [in English].

17. Bürgerliches Gesetzbuch – German Civil Code. Retrieved from: <https://www.trans-lex.org/600100> (data zvernennia: 30.11.2024) [in German].

Стаття надійшла до редколегії 02.12.2024

Utekhin I., Candidate of Law, Associate Professor, Private Higher Education Institution Bukovynian University (Chernivtsi, Ukraine)

CONTRACT OF EMPLOYMENT (LEASE) OF HOUSING IN UKRAINE AND GERMANY: GENERAL PROVISIONS

The article for the first time explores the concept of general provisions on the contract of rent (lease) of housing under the legislation of Ukraine and Germany. It is proved that the contract in the countries takes its own place. The subject of the contract determines its legal regulation. Four constitutive features of the contract have been established. It is justified that it is mutually binding by legal nature. It is proved that the contract of renting housing is different from the contract of renting property, consumer and commercial contract. Reasonable characteristics of the contract. Established the presence of four elements of the contract of hire (lease) housing, which have their content. The circle of users is wider than in general in property hiring. The fact of a person's residence means the right to use. The court, when resolving a dispute over the hiring of housing, takes into account national and international acts. The existence of the subjective right to use housing is the basis for its protection. It is proved that in the EU the hiring of housing is not regulated. Today it is regulated separately in countries. In Germany, this is a kind of contract of employment and there are General provisions on hiring housing. They are logical and pragmatic in the direction of protecting the employer, who is a vulnerable party. First, the employer has guarantees. Secondly, there is a universal provision in defense of his rights – something that contradicts the provisions and is done to the detriment of the employer is invalid. The red line of general provisions is the rule to protect the employer. In other types of hiring this is not. In Ch. 59 of the Civil Code of Ukraine lacks such general provisions, where it would be possible to provide additional ways to protect the employer. The method of protection deserves attention. In the future, you should consider the content of the contract of hire (lease) of housing under the civil legislation of Ukraine and the legislation of Germany.

Key words: rental of housing, contract, constitutive features, characteristics, elements of the contract, general provisions.

РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

DOI 10.32782/2786-9156.108.4.128-136

УДК 342.951:347.963

Кальчук О.М., кандидат юридичних наук, докторант Київського інституту інтелектуальної власності і права Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Київ, Україна)

e-mail: kalchuk8585@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-0582-8168>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗГЛЯДУ СКАРГ ГРОМАДЯН ЩОДО ВЧИНЕННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОКУРОРОМ

Наукова стаття присвячена визначенню особливостей адміністративно-правового регулювання розгляду скарг громадян щодо вчинення дисциплінарного правопорушення прокурором. Досліджено законодавчі та підзаконні акти, що регулюють порядок перевірки скарги у дисциплінарному провадженні, права скаржника та особливості прийняття остаточного рішення. Вивчено праці науковців, які досліджували особливості дисциплінарної відповідальності прокурорів.

Зазначено, що дисциплінарна відповідальність прокурорів – це обов'язок прокурора, який вчинив дисциплінарне правопорушення, зазнати певних обмежень організаційного характеру, які застосовуються у встановленому порядку за рішенням уповноваженого органу.

Визначено особливості адміністративно-правового регулювання розгляду скарг громадян кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів: скаржника повинні повідомити про відкриття провадження за дисциплінарною скаргою або відмову у його відкритті; подання громадянином заяви про відкликання скарги не може бути причиною для припинення дисциплінарного провадження; скаржника слід запросити на засідання уповноваженого органу, який буде розглядати висновок про наявність дисциплінарного проступку у діях прокурора; громадянину повинні надіслати остаточне рішення кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів.

Запропоновано вдосконалити адміністративно-правове регулювання розгляду дисциплінарних скарг громадян щодо вчинення дисциплінарних правопорушень прокурорами: запровадити можливість надіслання на розгляд уповноваженого органу будь-яких скарг, з якими громадяни звертаються до різних органів прокуратури, якщо вони містять інформацію про вчинення дисциплінарного проступку прокурором; встановлення права скаржника ознайомитися з висновком про наявність або відсутність дисциплінарного порушення у вчинку прокурора.

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність, скарга, адміністративно-правове регулювання, дисциплінарне провадження, скаржник, прокурор.

Постановка проблеми. Належне виконання прокурором своїх обов'язків є запорукою забезпечення об'єктивного та неупередженого досудового слідства, а також захисту прав учасників кримінального процесу. Громадяни мають право звертатися з дисциплінарними скаргами щодо порушення обов'язків прокурорами до уповноважених органів влади. Відповідне адміністративно-правове регулювання порядку розгляду таких скарг і забезпечення прав громадян у дисциплінарному провадженні є гарантією об'єктивності та справедливості ухвалених рішень. Ці обставини визначають актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового регулювання дисциплінарного провадження стосовно прокурорів неодноразово привертала увагу науковців. Загальнотеоретичні засади дисциплінарної відповідальності прокурорів висвітлено у працях таких науковців, як Б.В. Лавренко [1], І.В. Назаров та М.О. Сурженко [2]. У цих дослідженнях містяться відомості про правове регулювання дисциплінарної відповідальності та повноваження відповідних органів.

Процедура застосування дисциплінарної відповідальності прокурорів була предметом досліджень В.Л. Костюка та Б.В. Семененка [3], які акцентували увагу на процедурних аспектах та ролі громадян у дисциплінарному провадженні. Особливості відповідальності прокурорів за порушення етичних норм висвітлювала І.О. Билиця [4]. Це дослідження важливі для розуміння специфіки поведінки прокурорів під час їхньої взаємодії з громадянами, адже порушення етичних норм може статися саме під час прийому громадян.

Зазначені наукові праці дають змогу зрозуміти загальні засади правового регулювання дисциплінарного провадження стосовно прокурорів. Однак досі залишаються недостатньо дослідженими особливості адміністративно-правового регулювання розгляду скарг громадян на дисциплінарні порушення, вчинені прокурорами.

Формулювання цілей. Метою дослідження є визначення особливостей адміністративно-правового регулювання порядку розгляду скарг громадян на вчинення дисциплінарного правопорушення прокурором.

Виклад основного матеріалу. Вжиття заходів дисциплінарної відповідальності є важливим чинником забезпечення державної дисципліни й законності [5, с. 194].

Правові засади дисциплінарної відповідальності прокурорів встановлені у ст. ст. 43–50 та ст. 73 Закону України «Про прокуратуру», а також підзаконних актах [6]. Законодавство не містить визначення поняття дисциплінарної відповідальності або дисциплінарного правопорушення, вчиненого прокурором.

Б.В. Лавренко зазначає, що дисциплінарна відповідальність прокурора завжди є індивідуальною і конкретною, виражаючи негативну оцінку з боку держави не лише самого проступку, але й особи прокурора [1, с. 81]. І.В. Назаров та М.О. Сурженко акцентують увагу на тому, що дисциплінарна відповідальність працівників прокуратури є різновидом юридичної відповідальності, але характеризується певною специфікою, зумовленою особливим статусом прокурора. Серед особливих ознак такої відповідальності науковці виділяють спеціальні підстави, зокрема службово-трудоий проступок, особливий порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності, застосування дисциплінарного стягнення виключно спеціально уповноваженим органом, а не керівником прокуратури [2, с. 150].

Дійсно, зазначені ознаки характеризують специфіку дисциплінарної відповідальності прокурорів, але вони не містять чіткого визначення цього поняття. Отже, у межах цього дослідження буде здійснено спробу надати загальнотеоретичне визначення дисциплінарної відповідальності прокурорів.

Порядок і умови притягнення прокурорів до дисциплінарної відповідальності визначені окремими статтями Закону України «Про прокуратуру». Зокрема, ст. 43 цього Закону встановлює конкретні підстави для притягнення прокурорів до дисциплінарної відповідальності, серед яких: невиконання або неналежне виконання службових обов'язків, необґрунтоване зволікання з розглядом звернення, розголошення таємниці, що охороняється законом, систематичне або одноразове грубе порушення правил прокурорської етики, порушення правил внутрішнього службового розпорядку.

Види дисциплінарних стягнень, що можуть бути застосовані до прокурорів, встановлені у ст. 49 Закону України «Про прокуратуру». Відповідно до ст. 73 цього ж

Закону, органом, який здійснює дисциплінарне провадження стосовно прокурорів, є кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів (далі – КДК прокурорів) [6]. Положення про порядок роботи цього органу затверджено Всеукраїнською конференцією прокурорів у 2017 році. Цей підзаконний акт регулює особливості здійснення дисциплінарного провадження стосовно прокурорів [7]. Таким чином, законодавство встановлює загальний порядок притягнення прокурорів до дисциплінарної відповідальності за вчинені правопорушення, що забезпечує дотримання принципу законності та прозорості у цій сфері.

Окремі з названих вище видів дисциплінарних порушень прокурорів можуть стати відомими лише внаслідок подання відповідних скарг громадянами. Відповідно до ч. 2 ст. 45 Закону України «Про прокуратуру», кожен, кому відомі факти про вчинення прокурором дисциплінарного проступку, має право звернутися до КДК прокурорів з відповідною заявою [6]. Так, громадянин може подати скаргу про такий вид дисциплінарного проступку, як порушення правил прокурорської етики під час спілкування з відвідувачами. Наприклад, згідно зі ст. 31 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, під час спілкування з громадянами неприпустимі прояви зверхності, зневажливого ставлення до них [8]. Про випадки порушення зазначених вимог прокурарами працівники КДК прокурорів можуть дізнатися виключно зі скарг громадян, які зазнали некультурного спілкування під час прийому в органах прокуратури.

Скаргу щодо порушення строків розгляду звернення громадянина окремим прокурором може подати виключно сам громадянин, якщо розгляд його звернення триває занадто довго. Звернення громадянина може містити відомості, що можуть викликати сумнів у об'єктивності, неупередженості, незалежності, чесності та непідкупності органів прокуратури. Можливо, у скарзі громадянина будуть викладені відомості, що свідчать про неналежне виконання прокурором службових обов'язків. Учасник кримінального провадження може підготувати скаргу про висловлювання прокурором в інтерв'ю медіа певної інформації, яка порушує принцип презумпції невинуватості. Отже, про окремі види дисциплінарних порушень, вчинені працівниками прокуратури, КДК прокурорів може дізнатися виключно зі звернень громадян.

Слід зауважити, що навряд чи скарга громадянина може містити відомості про розголошення прокурором державної або іншої таємниці, яка охороняється законом, про порушення правил внутрішнього трудового розпорядку. Подібні дисциплінарні правопорушення в діяльності прокурора можуть бути виявлені його керівником.

Дисциплінарне провадження щодо прокурорів врегульовано нормами Закону України «Про прокуратуру» та Положення про КДК прокурорів. Досліджуючи процедуру притягнення прокурорів до дисциплінарної відповідальності, В.Л. Костюк та Б.В. Семененко розрізняють декілька стадій дисциплінарного провадження, а саме: встановлення факту вчинення прокурором дисциплінарного проступку, відкриття дисциплінарного провадження, перевірка дисциплінарної скарги, підготовка та розгляд висновку про наявність дисциплінарного проступку у діях прокурора та прийняття рішення КДК прокурорів у дисциплінарному провадженні [3, с. 17]. Вважаємо, що у разі подання громадянином дисциплінарної скарги стадії дисциплінарного провадження повинні виглядати дещо інакше: надходження і реєстрація дисциплінарної скарги, розподіл скарги та відкриття дисциплінарного провадження, перевірка відомостей, викладених у скарзі, прийняття остаточного рішення по скарзі КДК прокурорів.

Право громадянина на звернення до органів влади встановлено і гарантовано Конституцією України та законодавством України. Згідно зі ст. 40 Конституції України, усі мають право направляти індивідуальні або колективні письмові звернення чи

особисто звертатися до органів влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів, які зобов'язані розглянути звернення та надати відповідь у встановлений законом строк [9]. Порядок розгляду звернень громадян детально врегульовано Законом України «Про звернення громадян» та підзаконними актами, прийнятими у кожному органі влади. Зокрема, у Законі України «Про звернення громадян» встановлені види звернень, вимоги до звернення, порядок розгляду пропозицій, зауважень, клопотань або скарг окремих громадян. Передбачено особливості організації особистого прийому громадян, порядок подання та розгляду електронних петицій в органах влади [10]. Норми цього законодавчого акта поширюються і на скарги громадян, подані до КДК прокурорів щодо бездіяльності прокурора, порушення правил прокурорської етики, сумнівів щодо неупередженості, об'єктивності, незалежності прокурора.

Характеризуючи стадію реєстрації звернення громадянина та відкриття дисциплінарного провадження, варто зазначити таке. Інструкція з розгляду звернень і запитів та організації особистого прийому громадян у КДК прокурорів затверджена Всеукраїнською конференцією прокурорів у 2017 р. (далі – Інструкція про звернення до КДК прокурорів). Цей підзаконний акт регулює порядок реєстрації та розгляду звернення громадянина, в тому числі дисциплінарної скарги. Згідно з п. 6.8 Інструкції про звернення до КДК прокурорів, дисциплінарна скарга про вчинення прокурором дисциплінарного проступку негайно передається працівнику секретаріату КДК прокурорів для реєстрації дисциплінарної скарги в автоматизованій системі розподілу дисциплінарних скарг [11]. Отже, розподіл дисциплінарних скарг повинен здійснюватися секретаріатом КДК прокурорів в автоматизованому режимі.

Порядок відкриття дисциплінарного провадження встановлено у ст. 46 Закону України «Про прокуратуру», яка передбачає автоматизований розподіл дисциплінарної скарги та визначення уповноваженого члена КДК прокурорів, який буде здійснювати дисциплінарне провадження [6]. Положення про автоматизовану систему розподілу дисциплінарних скарг затверджено рішенням КДК прокурорів у 2021 році (далі – Положення про розподіл скарг). Відповідно до п. 3 Положення про розподіл скарг, дисциплінарною скаргою вважається будь-яке звернення особи з вимогою про притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності у зв'язку з вчиненням протиправних дій, бездіяльності та прийняттям протиправних рішень. Згідно з п. 12 Положення про розподіл скарг, критерієм для розподілу скарги є поточне навантаження члена КДК прокурорів [12]. Можна дійти висновку, що законодавчі та підзаконні акти передбачають такий порядок розподілу дисциплінарних скарг, коли забезпечуються об'єктивність і неупередженість процедури визначення члену КДК прокурорів, який буде розглядати цю скаргу.

Слід наголосити на тому, що у ч. 2 ст. 46 Закону України «Про прокуратуру» визначено підстави для відмови у відкритті кримінального провадження. За відсутності таких обставин уповноважений член КДК прокурорів відкриває дисциплінарне провадження [6]. Згідно з п. 98 Положення про КДК прокурорів, строк прийняття відповідного рішення повинен складати десять робочих днів з моменту реєстрації дисциплінарної скарги. Після прийняття одного з цих рішень про нього слід повідомити скаржнику протягом трьох робочих днів [7]. Таким чином, складання цього процесуального документа завершує першу стадію розгляду дисциплінарної скарги громадянина.

Наступна стадія дисциплінарного провадження передбачає перевірку відомостей, викладених у скарзі. Відповідно до ч. 6 ст. 46 Закону України «Про прокуратуру», член КДК прокурорів, якому доручили розгляд скарги, може ознайомлюватися з документами, що стосуються предмета перевірки, отримувати їхні копії, опитувати

прокурорів та інших осіб, яким відомі обставини дисциплінарного проступку, звертатися із запитом до органів влади, підприємств, установ, організацій і об'єднань громадян [6]. Відповідно до п. 100 Положення про КДК прокурорів, одним з учасників дисциплінарного провадження є особа, яка подала дисциплінарну скаргу [7]. Отже, під час перевірки відомостей, викладених у дисциплінарній скарзі, може бути опитаний громадянин, який звернувся зі скаргою, для уточнення окремих обставин вчинення дисциплінарного проступку прокурором.

Важливо наголосити на тому, що, згідно з п. 103 Положення про КДК прокурорів, відкликання або відмова від дисциплінарної скарги не може бути підставою для закриття кримінального провадження [7]. Можна дійти висновку, що цей підзаконний акт припускає можливість подання громадянином заяви про відмову від дисциплінарної скарги, але такий документ не може бути підставою для припинення дисциплінарного провадження.

Слід звернути увагу на норму п. 105 Положення про КДК прокурорів, яка встановлює можливість об'єднання в одному провадженні декількох дисциплінарних скарг, поданих стосовно одного прокурора [7]. Дійсно, стосовно прокурора, який систематично порушує строки розгляду звернень громадян або правила прокурорської етики, можуть бути подані скарги багатьма відвідувачами.

Відповідно до ч. 9 і ч. 10 ст. 46 Закону України «Про прокуратуру», перевірка відомостей, викладених у дисциплінарній скарзі, може тривати до двох місяців, а за необхідності – подовжена до трьох місяців. За результатами перевірки член КДК прокурорів складає висновок про наявність або відсутність дисциплінарного проступку у діях прокурора [6]. Саме складанням цього висновку завершується стадія перевірки дисциплінарної скарги. Повідомлення громадянину, що подав скаргу, про зміст висновку або ознайомлення його з висновком, складеним за результатами перевірки дисциплінарної скарги, законодавством не передбачено.

Наступною стадією дисциплінарного провадження є прийняття рішення за скаргою КДК прокурорів. Як передбачено у ст. 47 Закону України «Про прокуратуру», на засідання КДК прокурорів запрошується особа, яка подавала дисциплінарну скаргу [6]. Згідно з п. 109 Положення про КДК прокурорів, повідомлення про час і місце проведення засідання має бути надіслане за десять днів до його проведення. Відповідно до п. 111 Положення про КДК прокурорів, розгляд висновку відбувається на засадах змагальності, на засіданні КДК прокурорів обов'язково заслуховуються пояснення особи, яка подала скаргу [7]. Громадянину варто скористатися цим правом і висловити свою думку на засіданні КДК прокурорів.

Відповідно до ч. 9 ст. 48 Закону України «Про прокуратуру», рішення КДК прокурорів, прийняте за результатами розгляду дисциплінарного провадження, оприлюднюється на вебсайті цього органу у семиденний строк [6]. Згідно з п. 115 Положення про КДК прокурорів, копія рішення у дисциплінарному провадженні у семиденний строк надсилається особі, яка подавала дисциплінарну скаргу [7]. Отже, законодавчі та підзаконні акти встановлюють гарантії для ознайомлення громадянина з рішенням КДК прокурорів, яке прийнято за його скаргою у дисциплінарному провадженні.

Громадянину варто ознайомитися зі зразком дисциплінарної скарги, оприлюдненим на сайті КДК прокурорів. Зразок скарги передбачає зазначення не лише відомостей про заявника та прокурора, вчинок якого оскаржується, але й конкретного виду дисциплінарного порушення, передбаченого у ч. 1 ст. 43 Закону України «Про прокуратуру». Далі скаржнику варто докладно описати сутність дисциплінарного проступку, вчиненого прокурором, додати необхідні документи, які можуть підтвердити відомості, викладені у скарзі [13]. Використання запропонованого КДК прокурорів

зразка дисциплінарної скарги може полегшити складення цього документа, але не може вважатися обов'язковою умовою для реєстрації скарги. Вона може бути викладена у довільній формі.

У скарзі громадянину варто детально викласти обставини вчинення дисциплінарного проступку. Наприклад, зазначити, коли саме під час прийому громадян в органах прокуратури певний прокурор порушив правила прокурорської етики, в чому саме полягали такі порушення, з якого питання громадянин звертався до органів прокуратури. І.О. Билиця пропонує створити при регіональних прокуратурах комісії з прокурорської етики, які б розглядали скарги громадян, в яких викладені виключно моральні аспекти, не пов'язані зі службовою діяльністю прокурора [4]. Цю пропозицію варто вважати слушною та врахувати у законотворчій діяльності.

Якщо до КДК прокурорів громадянин подає скаргу про зволікання з розглядом його звернення в органах прокуратури, йому варто надати копію поштового повідомлення про доставку до прокуратури його листа. Можливо, варто додати до скарги копію його звернення з позначкою працівника канцелярії органу прокуратури про отримання. Термін розгляду звернення, встановлений у ст. 20 Закону України «Про звернення громадян», складає один місяць, а в окремих випадках він може бути подовжений до 45 днів [10]. Якщо після подачі звернення минуло більше двох місяців, а відповіді на звернення не надійшло, виникають підстави для подачі дисциплінарної скарги про зволікання із розглядом звернення громадянина.

Іноді внаслідок необізнаності громадянина з нормами законодавства, скарга на рішення прокурора може бути подана не до КДК прокурорів, а до прокуратури вищого рівня. Подібна скарга може бути складена не за встановленою формою, але містити правдиві відомості про неналежне виконання прокурором своїх обов'язків. Вважаємо, що такі скарги повинні надсилатися відповідною прокуратурою до КДК прокурорів.

Висновки. Дисциплінарна відповідальність прокурорів – це обов'язок прокурора, який вчинив дисциплінарне правопорушення, зазнати певних обмежень організаційного характеру, які застосовуються у встановленому порядку за рішенням уповноваженого органу. Однією з підстав для відкриття дисциплінарного провадження стосовно прокурора є подання скарги громадянином.

Особливості адміністративно-правового регулювання розгляду скарг громадян стосовно вчинення дисциплінарного правопорушення прокурором полягають у такому:

- громадяни можуть подати до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів скарги щодо зволікання із розглядом їхнього звернення прокурором, порушення правил етичної поведінки під час прийому громадян, публічного висловлювання прокурора, яке порушує принцип презумпції невинуватості;
- про відкриття провадження за дисциплінарною скаргою або відмову у відкритті такого провадження громадянина варто повідомити у встановлений строк;
- під час перевірки відомостей, викладених у скарзі, уповноважений член КДК прокурорів може опитати громадянина, який подав скаргу, для уточнення відомостей, викладених у скарзі;
- подача скаржником заяви про відкликання скарги не може бути причиною для припинення дисциплінарного провадження;
- ознайомлення громадянина з висновком члена КДК прокурорів, який здійснював перевірку дисциплінарної скарги, законодавством не передбачено;
- на засідання КДК прокурорів, яке буде розглядати висновок про наявність дисциплінарного проступку у діях прокурора, повинен бути запрошений скаржник;
- громадянину, який подав дисциплінарну скаргу, повинні надати можливість виступити на засіданні КДК прокурорів;

– копія рішення КДК прокурорів у дисциплінарному провадженні у семиденний строк надсилається особі, яка зверталася з дисциплінарною скаргою.

Для вдосконалення адміністративно-правового регулювання розгляду дисциплінарних скарг громадян у Законі України «Про прокуратуру» та Положенні про порядок роботи відповідного органу, що здійснює дисциплінарне провадження, варто передбачити такі норми:

– обов'язок органів прокуратури надсилати на розгляд КДК прокурорів будь-які скарги, з якими громадяни звертаються до органів прокуратури будь-якого рівня щодо бездіяльності або неналежного виконання обов'язків прокурорами;

– встановлення можливості ознайомлення скажника з висновком члена КДК прокурорів, який здійснював дисциплінарне провадження.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть бути пов'язані з удосконаленням правового регулювання участі громадян у дисциплінарному провадженні стосовно прокурорів.

Використані джерела:

1. Лавренко Б.В. Щодо питання дисциплінарної відповідальності працівників органів прокуратури. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2016. № 22. С. 79–82.

2. Назаров І.В., Сурженко М.О. Теоретичні засади відповідальності прокурорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 47. Том 3. С. 149–152.

3. Костюк В.Л., Семененко Б.В. Процедура застосування дисциплінарної відповідальності прокурора: теоретико-правовий аспект. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 42. С. 12–20.

4. Билиця І.О. Особливості відповідальності прокурорів за порушення етичних норм. *Право і суспільство*. 2019. № 3. Ч. 2. С. 130–134.

5. Логоша В.В., Теремецький В.І. Реалізація органами прокуратури повноважень у сфері дисциплінарної відповідальності: адміністративно-правовий аспект. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3 (54). С. 193–202.

6. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 30 листопада 2024 року).

7. Положення про порядок роботи відповідного органу, що здійснює дисциплінарне провадження: прийнято Всеукраїнською конференцією прокурорів 27 квітня 2017 р. *Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів: офіційний сайт*. URL: <https://kdkp.gov.ua/page/approved-documents> (дата звернення: 30 листопада 2024 року).

8. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів: затверджено Всеукраїнською конференцією прокурорів 27 квітня 2017 р. *Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів: офіційний сайт*. URL: <https://kdkp.gov.ua/page/approved-documents> (дата звернення: 30 листопада 2024 року).

9. Конституція України: Основний Закон України від 28 червня 2024 р. № 254к/96-вр. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 30 листопада 2024 року).

10. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text> (дата звернення: 30 листопада 2024 року).

11. Інструкція з розгляду звернень і запитів та організації особистого прийому громадян у відповідному органі, що здійснює дисциплінарне провадження: рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів від 18 листопада 2021 р. № 23зп-21. *Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів: офіційний сайт*. URL: https://kdkp.gov.ua/uploads/files/Polojennja_pro_poradok_roboti_vidpovidnogo_organu_27.08.2024.pdf (дата звернення: 30 листопада 2024 року).

12. Положення про автоматизовану систему розподілу дисциплінарних скарг: рішення Ради прокурорів та КДКС прокурорів від 25 жовтня 2021 р. № 9. *Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів: офіційний сайт*. URL: <https://kdkp.gov.ua/page/normatyvni-dokumenty-organi> (дата звернення: 30 листопада 2024 року).

13. Дисциплінарна скарга на вчинення прокурором дисциплінарного проступку: зразок: затверджена Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів. *Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів: офіційний сайт*. URL: <https://kdkp.gov.ua/page/approved-documents> (дата звернення: 30 листопада 2024 року)

References:

1. Lavrenko, B.V. (2016). Shchodo pytannia dystsyplinarnoi vidpovidalnosti pratsivnykiv orhaniv prokuratury [On the issue of disciplinary liability of employees of the prosecutor's office]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii "Yurysprudentsiia" – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series "Jurisprudence"*, № 22. S. 79–82 [in Ukrainian].
2. Nazarov, I.V., & Surzhenko, M.O. (2017). Teoretychni zasady vidpovidalnosti prokuroriv [Theoretical principles of prosecutors' liability]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii "Pravo" – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law series*, Vypusk 47. Tom 3. S. 149–152 [in Ukrainian].
3. Kostyuk, V.L., & Semenenko, B.V. (2017). Protsedura zastosuvannya dystsyplinarnoi vidpovidalnosti prokurora: teoretyko-pravovyi aspekt [The procedure for applying disciplinary liability of a prosecutor: theoretical and legal aspect]. *Zhurnal shhidnoievropei skoho prava – Journal of East European Law*, № 42. S. 12–20 [in Ukrainian].
4. Bylytsia, I.O. (2019). Osoblyvosti vidpovidalnosti prokuroriv za porushennia etychnykh norm [Peculiarities of prosecutors' liability for violation of ethical norms]. *Pravo i suspilstvo – law and society*, № 3. Ch. 2. S. 130–134 [in Ukrainian].
5. Lohosha, V.V., & Teremetskyi, V.I. (2011). Realizatsiia orhanamy prokuratury povnovazhen u sferi dystsyplinarnoi vidpovidalnosti: administratyvno-pravovyi aspekt [Implementation of powers by prosecutors in the field of disciplinary liability: administrative and legal aspect]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, № 3 (54). S. 193–202 [in Ukrainian].
6. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1697-VII [On the Prosecutor's Office: Law of Ukraine dated 14.10.2014 No. 1697-VII]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> [in Ukrainian].
7. Polozhennia pro poriadok roboty vidpovidnoho orhanu, shcho zdiisniuie dystsyplinarne provadzhennia: pryiniato Vseukrainskoiiu konferentsiieiu prokuroriv 27.04.2017 [Regulations on the procedure for the work of the relevant body conducting disciplinary proceedings: adopted by the All-Ukrainian Conference of Prosecutors on 27.04.2017]. *Kvalifikatsiino-dystsyplinarna komisiia prokuroriv. Ofitsiynyi sait – Qualification and disciplinary commission of prosecutors. Official site*. Retrieved from: <https://kdkp.gov.ua/page/approved-documents> [in Ukrainian].
8. Kodeks profesiinoi etyky ta povedinky prokuroriv: zatverdzheno Vseukrainskoiiu konferentsiieiu prokuroriv 27.04.2017 [Code of Professional Ethics and Conduct of Prosecutors: approved by the All-Ukrainian Conference of Prosecutors on April 27, 2017]. *Kvalifikatsiino-dystsyplinarna komisiia prokuroriv. Ofitsiynyi sait – Qualification and disciplinary commission of prosecutors. Official site*. Retrieved from: <https://kdkp.gov.ua/page/approved-documents> [in Ukrainian].
9. Konstytutsiia Ukrainy: Osnovnyi Zakon Ukrainy vid 28.06.2024 № 254k/96-vr [Constitution of Ukraine: Fundamental Law of Ukraine dated June 28, 2024 № 254к/96-вр]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> [in Ukrainian].
10. Pro zvernennia hromadian: Zakon Ukrainy vid 02.10.1996 № 393/96-VR [On citizens' applications: Law of Ukraine dated 02.10.1996 No. 393/96-BP]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-vr#Text> [in Ukrainian].
11. Instruktsiia z rozghliadu zvernien i zapytiv ta orhanizatsii osobystoho pryiomu hromadian u vidpovidnomu orhani, shcho zdiisniuie dystsyplinarne provadzhennia: rishennia Kvalifikatsiino-dystsyplinarnoi komisii prokuroriv vid 18.11.2021 № 23zp-21 [Instructions for considering appeals and requests and organizing personal reception of citizens in the relevant body conducting disciplinary proceedings: decision of the Qualification and Disciplinary Commission of Prosecutors dated 18.11.2021 No. 23зп-21]. *Kvalifikatsiino-dystsyplinarna komisiia prokuroriv. Ofitsiynyi sait – Qualification and disciplinary commission of prosecutors. Official site*. Retrieved from: https://kdkp.gov.ua/uploads/files/Polojennja_pro_poradok_roboti_vidpovidnoho_organu_27.08.2024.pdf [in Ukrainian].

12. Polozhennia pro avtomatyzovanu systemu rozpodilu dystsyplinarykh skarh: rishennia Rady prokuroriv ta KDKS prokuroriv vid 25.10.2021 № 9 [Regulations on the automated system for distributing disciplinary complaints: decision of the Council of Prosecutors and the KDKS of Prosecutors dated 25.10.2021 No. 9]. *Kvalifikatsiino-dystsyplinarna komisiia prokuroriv. Ofitsiinyi sait – Qualification and disciplinary commission of prosecutors. Official site*. Retrieved from: <https://kdkp.gov.ua/page/normatyvni-dokumenty-orhanu> [in Ukrainian].

13. Dystsyplinarna skarha na vchynennia prokurorom dystsyplinarnoho prostupku: zrazok: zatverdzhena Kvalifikatsiino-dystsyplinarnoiu komisiieiu prokuroriv [Disciplinary complaint against a prosecutor for committing a disciplinary offense: sample: approved by the Qualification and Disciplinary Commission of Prosecutors]. *Kvalifikatsiino-dystsyplinarna komisiia prokuroriv. Ofitsiinyi sait – Qualification and disciplinary commission of prosecutors. Official site*. Retrieved from: <https://kdkp.gov.ua/page/approved-documents> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 09.12.2024

Kalchuk O., PhD in Law, Doctoral student, Kyiv Institute of Intellectual Property and Law of the National University "Odessa Law Academy" (Kyiv, Ukraine)

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF CONSIDERATION OF CITIZENS' COMPLAINTS REGARDING THE COMMISSION OF A DISCIPLINARY OFFENSE BY A PROSECUTOR

The scientific article is devoted to determining the features of administrative and legal regulations for consideration of citizens' complaints regarding the commission of a disciplinary offense by a prosecutor. The legislation and by-laws that regulate the procedure for verifying a complaint in disciplinary proceedings, the rights of the complainant, and the features of making a final decision are studied. The works of scientists who studied the features of the disciplinary liability of prosecutors are studied.

It is stated that the disciplinary liability of prosecutors is the obligation of a prosecutor who has committed a disciplinary offense to undergo certain restrictions of an organizational nature, which are applied in the established manner by the decision of the authorized body.

The procedures for how citizens' complaints are handled by the Qualification and Disciplinary Commission of Prosecutors are outlined as follows: the complainant must be informed when disciplinary proceedings are opened or if there is a refusal to initiate such proceedings; a complainant's request to withdraw their complaint cannot result in the termination of disciplinary proceedings; the complainant should be invited to attend a meeting of the authorized body that will evaluate whether there has been a disciplinary violation in the prosecutor's actions; the final decision made by the Qualification and Disciplinary Commission of Prosecutors must be communicated to the citizen.

It is proposed to improve the administrative and legal regulation of the consideration of disciplinary citizens' complaints regarding the commission of disciplinary offenses by prosecutors: to introduce the possibility of sending for consideration by the authorized body any complaints with which citizens address various prosecutorial bodies, if they contain information about a disciplinary offense of the prosecutor, to establish the right of the complainant to familiarize himself with the conclusion on the presence or absence of a disciplinary offense in the prosecutor's act.

Key words: disciplinary liability, complaint, administrative and legal regulations, disciplinary proceedings, complainant, prosecutor.

DOI 10.32782/2786-9156.108.4.137-148
УДК 342.7; 364.2

Чеховська І.В., докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового інституту права, Державного податкового університету (м. Ірпінь, Україна)

e-mail: kontanta08@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7030-2456>

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ ДИТЯЧОЇ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ

У дослідженні здійснено комплексний аналіз тенденцій дитячої бідності в Україні, на підставі чого сформовано висновок, що показники дитячої бідності значно вищі у сім'ях багатодітних (з трьома і більше дітьми); неповних; молодих (які мають дітей до 3-х років); внутрішніх переселенців; які проживають у певних регіонах: а) сільській місцевості; б) де найвища частка дітей у складі населення; в) мало поширені сучасні галузі економіки з високооплачуваними робочими місцями; де дорослі особи зайняті у бюджетному секторі економіки і отримують низькі зарплати; г) де є безробітна(і) особа(и); хронічно бідних.

Запропоновано дитячу бідність розглядати як порушення гарантованих Конституцією України і міжнародними нормативно-правовими актами прав дитини через незабезпечення умов, необхідних для повноцінного і здорового життя дітей в Україні.

Виокремлено форми її депривацій, до яких віднесено неможливість купувати необхідні товари і послуги; недоступність медичного обслуговування та освіти; недоступність чистої води та санітарних умов; відсутність доступу до технологій, підключення до Інтернету та електроенергії; недостатній рівень фізичної безпеки; відсутність можливостей для підвищення якості життя та саморозвитку.

Проаналізовано міжнародні та вітчизняні нормативно-правових акти, спрямовані на попередження і подолання дитячої бідності; сформовано висновок про невиконання взятих на себе зобов'язань нашої держави щодо гарантування забезпечення умов, необхідних для повноцінного і здорового життя дітей в Україні.

До детермінантів дитячої бідності віднесено загальні і спеціальні. Наведено їх перелік.

Запропоновано враховувати визначені детермінанти дитячої бідності під час розроблення проєктів прогнозних і програмних документів, нормативно-правових актів, спрямованих на її подолання, що сприятиме формуванню комплексного науково-обґрунтованого підходу до подолання дитячої бідності в країні та її превенції.

Ключові слова: дитяча бідність, депривації, доступ до медичних послуг, доступ до освітніх послуг, соціальні пільги, сім'ї з дітьми, порушення прав дітей, детермінанти бідності.

Постановка проблеми. На порушення прав дітей, пов'язаних з недоступністю до матеріальних і соціально-економічних благ, що забезпечують фізичні та соціальні потреби дитини, необхідні для їхнього повноцінного і здорового життя, почали активно звертати увагу науковці та практики, починаючи з 2014 року, коли було зафіксовано зростання рівня бідності в Україні [1] і появу її нових форм [2, с. 13–15]. У працях науковців було звернуто увагу на те, що бідність в Україні пов'язана не тільки з безробіттям, як у країнах, що розвиваються, але й з низькими стандартами оплати праці передусім у бюджетному секторі економіки, де щомісячна заробітна плата становить від 6 до 10 тис. грн, а таких, за даними Пенсійного фонду України, понад 53% [3]. Зазвичай це лікарі, вчителі, вчені, працівники культури, заробітна плата яких подекуди нижче за мінімальну заробітну плату, яка з квітня 2024 року становить 8 тис. грн на місяць [4], а в попередні роки була ще меншою. Окрім того, загальний прожитковий мінімум, від якого залежить розмір окремих видів державної допомоги і який у 2024 році становить 2 920 грн. [4], а в попередні роки ще менше, не

дає змоги забезпечити фізичні та соціальні потреби людини, необхідні для її повноцінного і здорового життя. До цієї групи слід віднести пенсіонерів, студентів, людей з інвалідністю, багатодітні і неповні сім'ї, біженців, переселенців тощо.

Діти традиційно є найбільш вразливою до бідності категорією населення в Україні. Станом на 2019 рік рівень абсолютної бідності сімей з дітьми в Україні складав 47,3% [5]. У 2023 році збільшився до 65,2% [6, с. 2, 5]. Для порівняння: у 2019 році рівень бідності в сім'ях без дітей був на рівні 34,3% [5], у 2023 році збільшився до 48,3% [6, с. 5]. Найвищі рівні бідності притаманні багатодітним родинам (з трьома та більше дітьми): у 2019 році 59,7% з них були бідними за відносним критерієм, у 2023 році показник збільшився до 78,6%. Бідних за абсолютним критерієм у 2019 році було 81,2%, а у 2023 році стало 94,8% [5, с. 8].

З огляду на наведене можемо говорити про значний негативний вплив війни на дітей. Проте не тільки війна вплинула на показники дитячої бідності, але й помилки у здійснених реформах. На думку багатьох учених і фахівців Світового банку, унаслідок війни, корупції країна повернулася на рівень бідності 2001 року, втративши 20 років [7, с. 138].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема бідності як порушення прав дитини досліджувалась в різні часи, проте особливої актуальності вона набуває з 2014 року, коли збільшується відсоток бідності в Україні. Проблеми бідності в Україні досліджували у своїх роботах В.І. Тимошенко [7], Н.М. Войтович, Б.Б. Бричка [8]. Бідність сільських дітей в Україні досліджувалась у роботах Ю.Л. Когатько [9], Р.М. Ключник [10]. Аналіз нових форм бідності, їхні основні прояви та оцінку масштабів явища досліджував у своїй роботі Л.М. Черенько [2]. Окремі дослідження, присвячені аналізу стану бідності і нерівних можливостей дітей в Україні, були проведені у 2021 році на замовлення Представництва Дитячого фонду ООН в Україні (ЮНІСЕФ) [5], у 2022 році експертами Партнерства «Кожній дитині» на виконання завдань проекту «Моніторинг потреб та підтримка дітей в умовах війни» було підготовлено аналітичний звіт [11] і звіт «Діти і війна в Україні: про становище дітей із сімейних форм виховання та інституційних закладів» [12]. Проте, незважаючи на численні дослідження, комплексного аналізу тенденцій дитячої бідності в Україні не було проведено, як і не виокремлено її детермінанти.

Формулювання цілей. Мета статті полягає у здійсненні комплексного аналізу тенденцій дитячої бідності в Україні, міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів, спрямованих на подолання дитячої бідності, а також у визначенні змісту поняття «дитяча бідність», виокремленні форм її депривації і детермінантів.

Виклад основного матеріалу. Бідність включає різні форми депривації: неможливість купувати необхідні товари і сплачувати послуги; недоступність медичного обслуговування та освіти; недоступність чистої води та санітарних умов; недостатній рівень фізичної безпеки; відсутність можливостей для підвищення якості життя та саморозвитку.

Нині ключовою проблемою в Україні є раптова бідність, яка виникла внаслідок війни та, відповідно, різкого погіршення умов життя усього населення. До ознак раптової бідності відносять втрату населенням нерухомого та іншого майна; руйнування будівель, об'єктів соціальної інфраструктури та систем життєзабезпечення; пошкодження транспортної інфраструктури та систем зв'язку та комунікацій; ускладнення забезпечення населення необхідними комунальними послугами, медичними, соціальними та освітніми послугами тощо; економічний занепад та зростання безробіття внаслідок закриття або фізичного знищення підприємств, зниження їхньої потужності, розриву економічних зв'язків; зниження купівельної спроможності населення

внаслідок зменшення реальних доходів; погіршення стану природного довкілля [2, с. 14].

Війна також призвела до так званого зсуву бідності, коли окремі категорії відносно благополучних домогосподарств раптово опинились за межею бідності, а ті домогосподарства, які вже перебували за межею бідності до війни, опинилися за межею крайньої бідності, тобто наразі перебувають на межі виживання.

Отже, значного негативного впливу зазнали домогосподарства, які традиційно мали високу вразливість до бідності. Це домогосподарства з дітьми з інвалідністю; домогосподарства з трьома та більше дітьми; домогосподарства з одним дорослим і дитиною (дітьми); домогосподарства з дітьми до трьох років, а також домогосподарства, які найбільше постраждали внаслідок війни. Це домогосподарства, які найбільш гостро відчували наслідки війни (які лишилися членів родини, житла, майна, доступу до базових послуг); домогосподарства з дітьми, які перебувають на деокупованих територіях, прифронтових територіях, територіях, що постійно зазнають обстрілів; домогосподарства з дітьми, які найбільш страждають від відсутності базових комунальних послуг; домогосподарства з дітьми, які є внутрішньо переміщеними [13, с. 4].

Окремо зазначимо, що домогосподарства без дітей є менш вразливими до бідності, ніж домогосподарства з дітьми. На рис. 1 представлені дані 2021–2024 років.

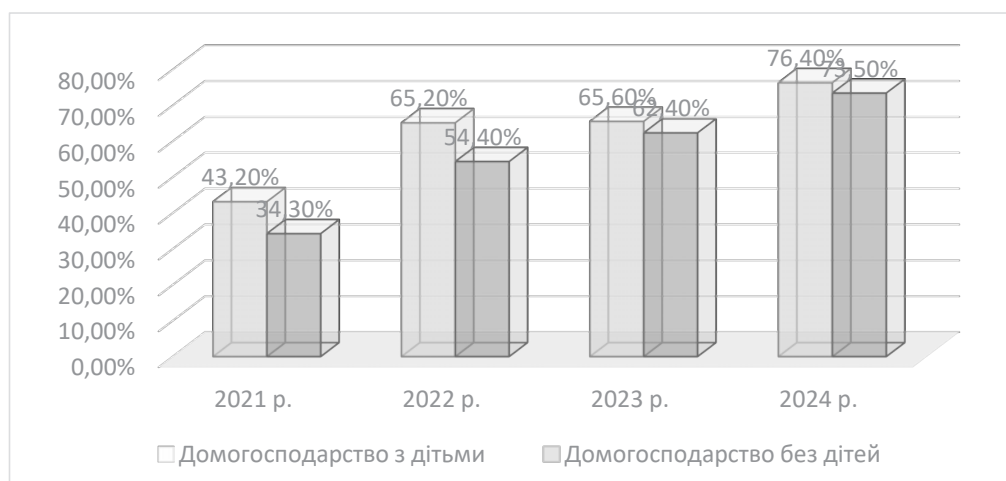

Рис. 1. Рівень бідності в домогосподарствах з дітьми та без

(Джерело: складено автором)

Також варто звернути увагу на те, що найменш уразливими є домогосподарства з дорослими і однією дитиною. Натомість найбільш уразливими до бідності є домогосподарства з трьома та більше дітьми. На рис. 2 нами показано рівень бідності в різних типах домогосподарств з дітьми протягом 2021–2024 років. Також акцентуємо увагу на негативній динаміці збільшення рівня бідності домогосподарств з дітьми протягом дії воєнного стану.

З огляду на наведене можемо говорити про значний негативний вплив війни на дітей. Проте не тільки війна вплинула на показники дитячої бідності. Йдеться про неефективну систему державної соціальної підтримки вразливих до бідності сімей з дітьми, яка була сформована і діяла ще до війни. Більш детальний аналіз такої системи здійснено нами у попередніх працях [14; 15; 16]. Доводиться констатувати, що істотних змін вона не зазнала і суттєво не впливає на зменшення рівня бідності в країні. До прикладу розглянемо п'ять державних програм соціальних виплат: допомогу під час народження дитини; допомогу самотнім матерям; допомогу малозабезпеченим сім'ям; субсидію на житлово-комунальні послуги та паливо (житлову субсидію); соціальні пільги.

РІВЕНЬ БІДНОСТІ В РІЗНИХ ТИПАХ ДОМОГОСПОДАРСТВ З ДІТЬМИ

2021-2024 рр.

Тип домогосподарства	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
Один дорослий з дітьми	39,4	67,9	70,6	87,2
Двоє дорослих з однією дитиною	31,4	57,1	56,8	82,4
Двоє дорослих із двома дітьми	50,2	66,7	66,2	86,3
Двоє дорослих із трьома і більше дітьми	53,4	77,0	77,1	93,5
Троє або більше дорослих з дітьми	51,6	71,1	72,2	89,7
Домогосподарства з дітьми, де є принаймні один безробітний	68,4	80,8	81,0	91,3
Домогосподарства з дітьми до 3 років	43,8	64,8	63,7	94,1
Домогосподарства з трьома та більше дітьми	67,2	84,7	84,8	98,2
Домогосподарства з дітьми	43,2	65,2	65,6	76,4

Рис. 2. Рівень бідності в різних типах домогосподарств з дітьми

(Джерело: складено автором)

Варто зазначити, що серед програм соціальних виплат у 2021 році найбільш вартісною та поширеною серед населення була програма житлових субсидій – вона коштувала державі понад 30,5 млрд грн у 2021 році і охоплювала більше 2 млн домогосподарств, тобто кожне 7 домогосподарство отримувало цей вид соціальної підтримки. Водночас ця програма мало впливала на масштаби бідності в країні: у разі гіпотетичної відміни програми, за оцінками експертів, рівень бідності зріс би по країні з 39,1% до 40,2% у 2021 році [6].

Допомогу малозабезпеченим сім'ям у 2021 році отримували 515 млн сімей. Водночас, незважаючи на адресність, програма також не впливала на масштаби бідності в країні: у разі її відміни рівень бідності, за оцінками експертів, міг зрости з 39,1% до 39,3%. Водночас вона є важливою для безпосередніх отримувачів. У разі відміни виплат рівень бідності у таких сім'ях зріс би з 82,2% до 98,1% [6].

Стосовно допомоги на дітей одиноким матерям, то така виплата також не впливала на показники бідності по країні і отримувачі також не відчували її позитивного впливу. Рівень бідності у випадку її відміни сягнув би із 76% до 78% [6].

Допомога під час народження дитини має універсальний принцип надання. Вона охоплювала у 2021 році 7,2% домогосподарств, де проживала дитина віком до 3-х років. Така допомога вартувала державі понад 12,6 млрд грн на рік. Нині вона становить 41 280 грн. Перша виплата становить 10 320 грн, а потім батькам виплачують по 860 грн щомісяця. Така виплата також є сумнівною щодо впливу на рівень бідності сімей з дітьми до трьох років. Такі сім'ї, як ми зазначали вище на рис. 2, потрапляють у категорію бідних.

Нині у Верховній Раді України зареєстровано два законопроекти (12184-1 і 12184-2), автори яких пропонують підвищити виплати під час народження дітей у 2,5 рази, аргументуючи необхідність у збільшенні виплат зростаючими темпами бідності, високими показниками смертності і низькими показниками народжуваності [17].

Найгірші результати демонструють соціальні пільги. Ними у 2021 році було охоплено 2,5 млн домогосподарств, в яких мешкав принаймні один пільговик, що використовував своє право на пільгу. У 2021 році домогосподарства отримали пільг на 12,6 млрд грн, з яких лише 7,7% потрапили до найбіднішого населення. Серед отримувачів пільг рівень бідності є нижчим за середній по країні показник (35,0% проти 39,1%). У разі відміни програми показник зріс би з фактичних 35,0% лише до 36,5% [6].

Водночас варто відзначити, що ці програми мають вкрай низький рівень охоплення, тож не справляють позитивних ефектів на суспільство загалом і зниження показників дитячої бідності зокрема. Основна проблема системи соціальних виплат в Україні – це недостатній рівень підтримки найбільш нужденних на фоні значного охоплення населення різними соціальними програмами.

Також варто відзначити, що частина вразливих сімей, які дійсно потребують допомоги, залишаються поза системою через низьку поінформованість або неспроможність з різних причин сформувати пакет необхідних документів, або з інших причин працівники соціальних служб не можуть залучити їх до програми соціальних допомог (інколи правила програми містять певні обмеження, які не дозволяють сім'ї отримати виплати, наприклад, щодо земельної ділянки у власності або іншого майна).

Серед депривацій дитячої бідності слід виокремити і обмеженість доступу до медичних послуг.

Як ми вже відзначали, з 2014 року з'явилась така форма бідності, як медична. Ми пропонуємо розглядати її як порушення гарантованих Конституцією України прав людини на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування через відсутність можливості отримати необхідні медичні послуги, медичну допомогу, послуги медичного страхування, а також придбати необхідні медикаменти і медичне приладдя.

На рис. 3 нами представлено показники в розрізі сімей з дітьми, які через брак коштів, інфраструктурну недоступність медичних закладів не змогли отримати медичні послуги або пройти медичне обстеження.

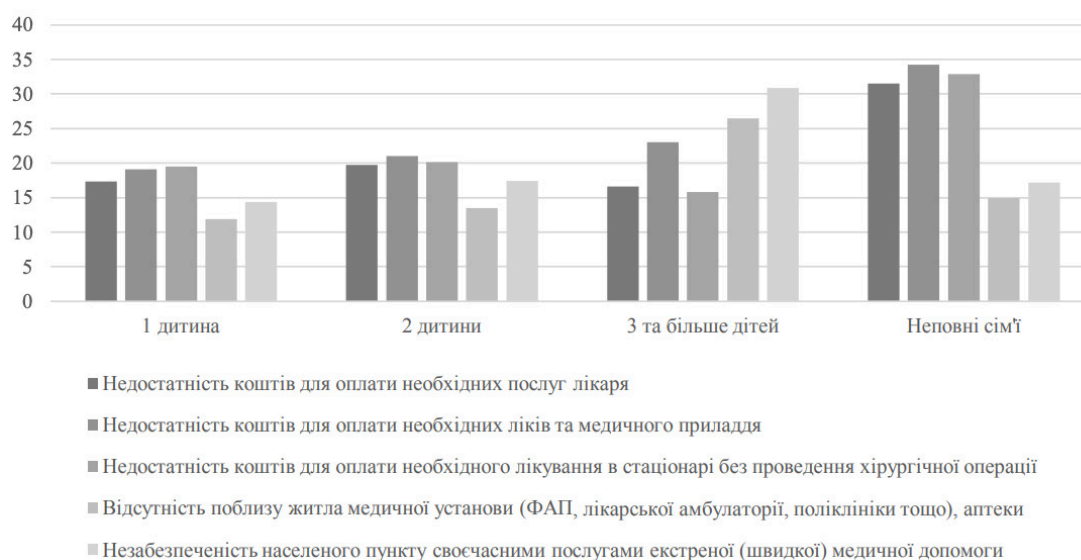

Рис. 3. Частка домогосподарств з дітьми, що потерпали через недостатність коштів на оплату послуг та відсутність медичних закладів 2021 р.

(Джерело: складено автором)

Виходячи з цих даних, доходимо висновку, що найбільш вразливими є багатодітні і неповні сім'ї, які позбавлені доступу до медичних послуг через медичну бідність.

Також відчувається суттєва різниця у доступі до медичних послуг між містом і селом. В сільських населених пунктах частка домогосподарств, що не мали поблизу медичного закладу, була в 4,9 рази (29,6%) вища, ніж у містах (6,0%); страждали через незабезпеченість швидкою допомогою у селах – у 8,9 рази (39,2%) проти (4,4%) у містах. До відсутності поблизу житла медичної установи варто також додати брак обладнання і відповідних фахівців найближчої лікарні. [9, с. 95].

Причинами медичної бідності є також недофінансування галузі. Нами проаналізовано динаміку та структуру видатків у сфері охорони здоров'я протягом 2017–2024 років. На підставі аналізу встановлено, що галузь була в меншому пріоритеті державного бюджету, ніж розвиток економічної інфраструктури, безпека та судова влада протягом 2017–2021 років, і з 2022 по 2024 роки [18; 19] спостерігається несуттєве збільшення видатків: з 3,9% у 2021 році до 4,73% у 2024 році [18]. Підтвердженням недостатності наявного фінансування медицини є рекомендація Всесвітньої організації охорони здоров'я, згідно з якою витрати на медицину повинні становити не менше 5% ВВП країни [20]. Нині в Україні такі витрати становлять 2,3% [21].

Наступною формою депривації є обмеження доступу до освітніх послуг. За час війни 3 145 закладів освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів, 415 з них зруйновано повністю [6]. Нині освіта більшості дітей в Україні залежить від доступності та якості онлайн-навчання. Проте відсутність доступу до технологій, підключення до Інтернету та електроенергії означає, що багато учнів не мають доступу до освіти.

З урахуванням зазначеного слід констатувати, що, незважаючи на те, що в Україні навіть під час активної фази війни навчальний процес продовжувався, якість освіти може суттєво погіршитися, що разом з наслідками COVID-19 являтиме собою серйозну проблему у повоєнний період.

Особливої уваги потребують вразливі категорії дітей, які більшою мірою страждають від неможливості відвідувати школи, ніж їхні однолітки з кращими умовами життя та доступом до дистанційного навчання. За результатами досліджень Європейської комісії, до категорій дітей, вразливих до виникнення освітніх втрат, належать такі:

- діти з особливими освітніми потребами;
- діти з низьким соціально-економічним статусом;
- діти, які мають статус мігрантів [6].

Окремо звертаємо увагу на так званих неврахованих дітей, які не враховуються під час обстеження домогосподарств, проте впливають на реальні показники дитячої бідності. Це:

– діти, які проживають (перебувають) в інституційних установах (дитячих будинках, школах-інтернатах для дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, будинках-інтернатах для інвалідів, монастирях, установах виконання покарань тощо) – у 2020 році нараховувалось 96 577 таких дітей, у 2022 році – 104 729 [12, с. 11], з початком повномасштабного вторгнення реальна статистика перебування таких дітей в цих закладах відсутня;

– діти вулиці – за даними офіційної статистики, на вулиці жили у 2021 році 10–12 тис. дітей, [5, с. 36], за 2024 рік дані відсутні, можна точно сказати лише те, що їх стало значно більше;

- діти, які перебувають в особливо складних життєвих обставинах;
- діти, які перебувають на непідконтрольній території;
- діти, які перебувають у місцях позбавлення волі.

Акцентуємо увагу на тому, що, ратифікувавши Конвенцію про права дитини у 1991 році, Україна взяла на себе низку зобов'язань щодо забезпечення прав дитини [22]. Наприклад, зобов'язалась забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя (ч. 2 ст. 3 Конвенції).

Ратифікувавши Європейську соціальну хартію у 2006 році [23], наша держава взяла на себе зобов'язання здійснювати захист від бідності та соціального відчуження. Приєдналась до схвалених на Саміті ООН у вересні 2015 року до Цілей сталого розвитку (2015–2030 роки), серед яких першою було визначено подолання бідності. Усвідомлюючи показники бідності, Уряд України своїм розпорядженням затвердив у 2016 році Стратегію подолання бідності [24]. У ній було виокремлено основні напрями, визначено механізми запобігання бідності в Україні та основні завдання з розв'язання цієї проблеми

до 2020 року. Варто зазначити, що про дитячу бідність у цьому нормативному акті не йшлося і відповідних конкретних завдань з її подолання не було запропоновано.

На вжиття заходів з реалізації Стратегії подолання бідності у 2017 році було розроблено і затверджено Методику комплексної оцінки бідності [25].

Методика передбачає визначення трьох груп критеріїв оцінки бідності. Законодавцем було зазначено, що наявність у домогосподарства через нестачу коштів чотирьох з дев'яти ознак депривації свідчить про бідність таких домогосподарств. Аналіз наведених у Методиці ознак депривації не враховує медичну бідність. Очевидним є те, що у Методиці використано методологію Європейського Союзу, а в країнах ЄС діє модель медичного страхування, тому поняття медичної бідності у них відсутнє. На нашу думку, медична бідність включає різні форми депривації. До них ми відносимо неможливість відвідати лікаря через високу вартість медичних послуг; відвідати лікаря (фахівця відповідного профілю) через брак медичного персоналу; купити необхідні медикаменти і медичне приладдя; пройти медичне обстеження; отримати лікувальні процедури; пройти лікування в стаціонарі; недоступність послуг екстреної (швидкої) медичної допомоги; інфраструктурну недоступність медичних послуг через відсутність поблизу житла медичних установ (поліклініки, ФАП, амбулаторії, аптек).

Отже, деприваційна бідність безпосередньо вказує на позбавлення дітей необхідних товарів та послуг, що потрібні для підтримання життя на рівні мінімальних суспільних стандартів. У 2021 році приблизно кожна шоста дитина потерпала від нестачі в сім'ї коштів на споживання м'ясних страв, риби, а також на придбання за потреби нового одягу та взуття. Кожна десята дитина в містах потерпала від украй недостатньої житлової площі (менш ніж 5 м² на особу). Інфраструктурні проблеми відчували на собі переважно сільські діти. Відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншими населеними пунктами особливо непокоїла сільських дітей (21,9%). Міські діти натомість страждали і продовжують страждати від екологічних проблем, зокрема забруднення, вугільного пилу. Нині ці показники є ще гіршими.

Потрібно також відзначити, що у 2021 році 33% домогосподарств з дітьми перебували у стані матеріальної депривації, 19% домогосподарств з дітьми – у стані глибокої депривації. У 2023 році перший показник збільшився до 51,6%, а другий – до 38%. Також є різниця між містом і селом: 58,8% проти 47,9% [26]. На рис. 4 нами наведено показники 2024 року.

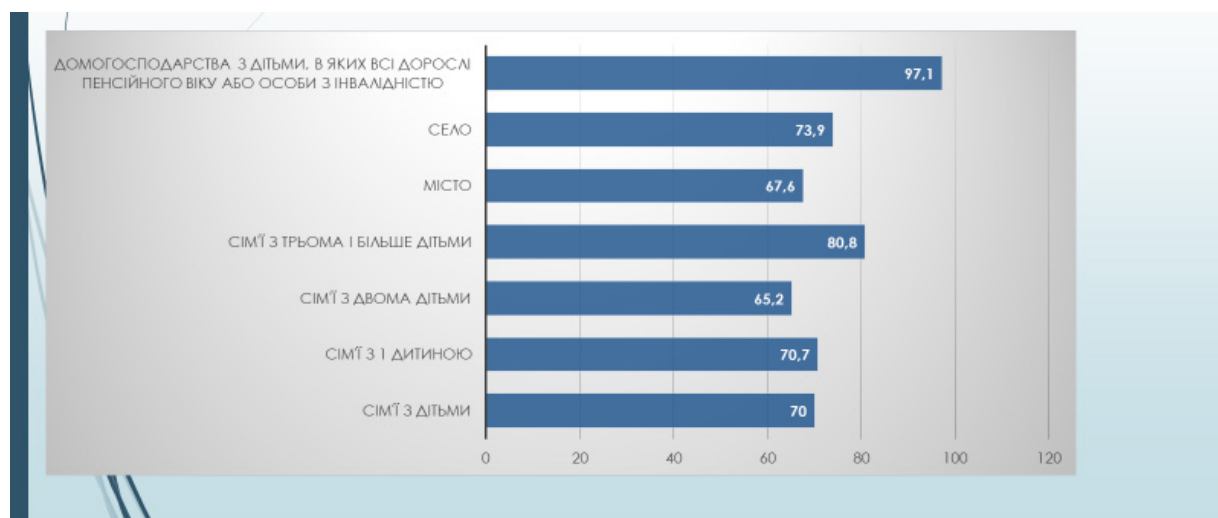

Рис. 4. Рівень матеріальної депривації дітей, 2024 рік

(Джерело: дані вибіркового обстеження соціально-економічного стану домогосподарств, проведеного Міністерством соціальної політики України)

Як видно з наведених на рис. 4 даних, показники значно погіршилися порівняно з попередніми роками.

Висновки. Виходячи з наведеного, можемо дійти висновків, що показники дитячої бідності значно вище у сім'ях багатодітних (з трьома і більше дітьми); неповних; молодих (які мають дітей до 3-х років); внутрішніх переселенців; які проживають у певних регіонах: а) сільській місцевості; б) де найвища частка дітей у складі населення; в) мало поширені сучасні галузі економіки з високооплачуваними робочими місцями; де дорослі особи працюють в бюджетному секторі економіки і отримують низькі зарплати; г) де є безробітна(і) особа(и); хронічно бідних.

Дитяча бідність включає різні форми депривації, а саме: неможливість купувати необхідні товари і послуги; недоступність медичного обслуговування та освіти; недоступність чистої води та санітарних умов; відсутність доступу до технологій, підключення до Інтернету та електроенергії; недостатній рівень фізичної безпеки; відсутність можливостей для підвищення якості життя та саморозвитку.

До детермінантів дитячої бідності відносимо загальні і спеціальні. До загальних, на нашу думку, слід віднести воєнний стан; велику кількість внутрішньо переміщених осіб і руйнування інфраструктури; стагнацію економіки; інфляцію; корупцію; фіскальний тиск на бізнес; відсутність робочих місць і високий рівень безробіття; мінімальні видатки на соціальну сферу; суттєво занижений прожитковий мінімум, який не забезпечує мінімальних споживчих потреб; низькі стандарти оплати праці для працівників бюджетної сфери; неефективне (практично відсутнє) правове регулювання проблеми превентивності й усунення бідності; невиконання зобов'язань держави щодо забезпечення права на захист від бідності та соціального відчуження.

До спеціальних належать неефективність соціального захисту окремих категорій сімей (багатодітних, неповних, з дітьми з інвалідністю); мінімальні державні видатки на фінансування інституційних установ; відсутність доступу до технологій, підключення до Інтернету та електроенергії; недоступність чистої води та санітарних умов; відсутність можливостей для підвищення якості життя та саморозвитку; велика різниця у доступі до базових послуг між містом і селом; недостатність коштів на придбання продуктів харчування, одягу і взуття; інфраструктурна недоступність освітніх, медичних закладів; недостатність житлової площі; висока вартість медичних послуг і ліків; висока вартість шкільного одягу і канцтоварів.

Пропонуємо дитячу бідність розглядати як порушення гарантованих Конституцією України і міжнародними нормативно-правовими актами прав дитини через незабезпечення умов, необхідних для її повноцінного і здорового життя.

Врахування детермінантів дитячої бідності під час розроблення проєктів прогнозних і програмних документів, нормативно-правових актів, спрямованих на її подолання, сприятиме, на нашу думку, формуванню комплексного науково обґрунтованого підходу до подолання дитячої бідності в країні та її превенції.

Перспективним напрямом дослідження видається комплексне дослідження напрямів превенції та подолання бідності як основи подальшої державної Стратегії подолання бідності, а також удосконалення Методики комплексної оцінки бідності з урахуванням таких форм депривації, як дитяча й медична.

Використані джерела:

1. Як змінювався рівень бідності в Україні. *Слово і діло*. Аналітичний портал. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/05/04/infografika/ekonomika/yak-zminyuvavsya-riven-bidnosti-ukrayini> (дата звернення: 10.12.2024).

2. Черенько Л.М. Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка масштабів явища. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1. С. 11–21.

3. Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2023 році. *Урядовий портал*. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit_PFU_2023_.pdf (дата звернення: 09.12.2024).

4. Мінімальна зарплата, прожитковий мінімум та інші важливі показники 2024 року. *Системи для бізнесу*. URL: <https://sys2biz.com.ua/news/minimalna-zarplata-prozhytkoviy-minimum-ta-inshi-vazhlyvi-pokaznyky-2024-roku> (дата звернення: 09.12.2024).

5. Бідність та нерівні можливості дітей в Україні (2021) Звіт Представництва Дитячого фонду ООН в Україні (ЮНІСЕФ). URL: <https://idss.org.ua/arhiv/FINAL-poverty-report-UA-web.pdf>.

6. Дитяча бідність: прогнози оцінки впливу війни на стан домогосподарств з дітьми. Квітень 2023. 10 с. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/Ukraine%20Child%20Poverty%20Brief%202023%20ukr.pdf> (дата звернення: 09.12.2024).

7. Тимошенко В.І. Несправедливість і бідність як загроза національній безпеці України. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2024. Серія: ПРАВО. Вип. 82. Ч. 1. С. 135–140. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.19>.

8. Войтович Н.М., Бричка Б.Б. Бідність в Україні: історико-економічний аналіз. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2022. Серія: Історичні науки. Т. 33 (72) № 1. С. 14–20. DOI: <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2022/1.3>.

9. Когатько Ю.Л. Бідність сільських дітей в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 2 (40). С. 89–102. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2020.02.089>.

10. Ключник Р.М. Наслідки бідності для особистості і суспільства. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2022. № 2 (33). С. 50–61. DOI [10.32342/2074-5362-2022-2-33-4](https://doi.org/10.32342/2074-5362-2022-2-33-4).

11. Аналітичний звіт підготовлений експертами Партнерства «Кожній дитині» на виконання завдань проекту «Моніторинг потреб та підтримка дітей в умовах війни». Київ, 2022. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF_CiAC-monitoring%20report.pdf (дата звернення: 08.12.2024).

12. Діти і війна в Україні: про становище дітей із сімейних форм виховання та інституційних закладів. Звіт № 1 (за результатами моніторингу за лютий-червень 2022 року). Київ, 2022. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF_CiAC-monitoring%20report.pdf (дата звернення: 08.12.2024).

13. Черенько Л.М., Саріогло В.С. Дитяча бідність: вплив війни на стан домогосподарств з дітьми. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/38966/file/Child%20Poverty%20full%20version%206%20April%202023%20ukr.pdf> (дата звернення: 10.12.2024).

14. Чеховська І.В. Соціальний захист одиноких матерів: аналіз основних положень законодавства. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. № 1 (5). С. 191–201.

15. Чеховська І.В. Теоретико-методологічні аспекти дослідження проблем сучасної сімейної політики України. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2010. № 1 (48). С. 229–238.

16. Чеховська І.В. Державна соціальна допомога сім'ям в Україні: аналіз правозастосовної практики. *Університетські наукові записки*. 2011. № 4. С. 255–261.

17. В Україні планують збільшити виплати при народженні дитини. *Соцпортал*. URL: <https://socportal.info/ua/news/v-ukraini-planuiut-zbilshiti-viplati-pri-narodzhenni-ditini> (дата звернення: 10.12.2024).

18. Державний вебпортал бюджету для громадян. *Open budget*. URL: <https://openbudget.gov.ua/?month=5&year=2024&budgetType=NATIONAL> (дата звернення: 10.12.2024).

19. Бюджетні видатки на охорону здоров'я зростуть до 224 млрд грн у 2022 році. Київ, 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/byudzhetni-vidatki-na-ohoronuzdorovya-zrostut-do-224-mlrd-grn-u-2022-roci-roman> (дата звернення: 10.12.2024).

20. Fedorovych I.M. Theoretical and practical principles of realization of health insurance in Ukraine. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. 2017. № 23 (2). P. 76–80.

21. Держбюджет-2024: загальні показники та видатки на охорону здоров'я. *Аптека. Online.ua*. URL: <https://www.apтека.ua/article/681435> (дата звернення: 10.12.2024).

22. Конвенція про права дитини. *База даних (БД) «Законодавство України»* / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 10.12.2024).

23. Європейська соціальна хартія. *База даних (БД) «Законодавство України»* / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 10.12.2024).

24. Про схвалення Стратегії подолання бідності: Розпорядження Кабінету міністрів України від 16 березня 2016 року № 161-р. База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.12.2024).

25. Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Національної академії наук України від 18 травня 2017 року № 827/403/507/113/232. База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17#Text> (дата звернення: 10.12.2024).

26. Соціально-економічний стан домогосподарств України (за результатами загальнодержавного вибіркового обстеження соціально-економічного стану домогосподарств (ОСЕД), проведеного у грудні 2023 року – лютому 2024 року). URL: [https://www.unicef.org/ukraine/media/46041/file/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B8%CC%86%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%2025.07.24%20\(1\).pdf.pdf](https://www.unicef.org/ukraine/media/46041/file/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B8%CC%86%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%2025.07.24%20(1).pdf.pdf) (дата звернення: 10.12.2024).

References:

1. Yak zminiuvavsia riven bidnosti v Ukraini [How the poverty level in Ukraine changed]. *Slovo i dilo. Analytychnyi portal – Word and Deed. Analytical portal*. Retrieved from: <https://www.slovoidilo.ua/2023/05/04/infografika/ekonomika/yak-zminyuvavsya-riven-bidnosti-ukrayini> [in Ukrainian].

2. Cherenko, L.M. (2015). Novi formy bidnosti v Ukraini: osnovni proiavy ta otsinka masshtabiv yavyscha [New forms of poverty in Ukraine: main manifestations and assessment of the scale of the phenomenon]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and social economy*, 1, 11–21 [in Ukrainian].

3. Zvit pro robotu ta vykonannya biudzhetu Pensiinoho fondu Ukrainy u 2023 rotsi [Report on the work and execution of the budget of the Pension Fund of Ukraine in 2023]. *Uriadovyi portal – Government portal*. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit_PFU_2023.pdf [in Ukrainian].

4. Minimalna zarplata, prozhytkovi minimum ta inshi vazhlyvi pokaznyky 2024 roku [Minimum wage, subsistence minimum and other important indicators in 2024]. *Systemy dlia biznesu – Systems for business*. Retrieved from: <https://sys2biz.com.ua/news/minimalna-zarplata-prozhytkoviy-minimum-ta-inshi-vazhlyvi-pokaznyky-2024-roku> [in Ukrainian].

5. Bidnist ta nerivni mozhlyvosti ditei v Ukraini (2021) Zvit Predstavnytstva Dytiachoho fondu OON v Ukraini (IuNISEF) [Poverty and unequal opportunities of children in Ukraine (2021) Report of the United Nations Children’s Fund in Ukraine (UNICEF)]. Retrieved from: <https://idss.org.ua/arhiv/FINAL-poverty-report-UA-web.pdf> [in Ukrainian]

6. Dytiacha bidnist: prohnozni otsinky vplyvu viiny na stan domohospodarstv z ditmy [Child poverty: projected estimates of the impact of war on the condition of households with children]. April 2023. 10 p. Retrieved from: <https://idss.org.ua/arhiv/Ukraine%20Child%20Poverty%20Brief%202023%20ukr.pdf> [in Ukrainian].

7. Tymoshenko, V.I. (2024). Nespravedlyvist i bidnist yak zahroza natsionalnii bezpetsi Ukrainy [Injustice and poverty as a threat to the national security of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. Series PRAVO, 82: part 1, 135–140 [in Ukrainian].

8. Voytovych, N.M., & Brychka, B.B. (2022). Bidnist v Ukraini: istoryko-ekonomichni analiz [Poverty in Ukraine: historical and economic analysis]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*. 2022. *Seriia: Istorychni nauky – Scholarly notes of V.I. Vernadsky TNU*. Series: *Historical Sciences*, 33 (72–1), 14–20 [in Ukrainian].

9. Kogatko, Y.L. (2020). Bidnist silskykh ditei v Ukraini [Poverty of rural children in Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and social economy*, 2 (40), 89–102 [in Ukrainian].

10. Klyuchnyk, R.M. (2022). Naslidky bidnosti dlia osobystosti i suspilstva [The consequences of poverty for the individual and society]. *Yevropeiskyi vektor ekonomichnoho rozvytku – European vector of economic development*, 2 (33), 50–61 [in Ukrainian].

11. Analytychnyi zvit pidhotovlenyi ekspertamy Partnerstva «Kozhnii dytyni» na vykonannya zavdan proiektu «Monitorynh potreb ta pidtrymka ditei v umovakh viiny» (2022). [Analytical report

prepared by experts of the Partnership "Every Child" to fulfill the tasks of the project "Monitoring the needs and support of children in war conditions". Kyiv. Retrieved from: https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF_CiAC-monitoring%20report.pdf [in Ukrainian].

12. Dity i viina v Ukraini: pro stanovyshe ditei iz simeinykh form vykhovannia ta instytutsiinykh zakladiv. Zvit № 1. (za rezultaty monitoryngu za liutyi-cherven 2022 r.). (2022). [Children and war in Ukraine: on the situation of children from family forms of upbringing and institutional institutions. Report No. 1. (based on the results of monitoring for February-June 2022)]. Kyiv. Retrieved from: https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF_CiAC-monitoring%20report.pdf [in Ukrainian].

13. Cherenko, L.M., & Sarioglo, V.S. (2023). Dytiacha bidnist: vplyv viiny na stan domohospodarstv z ditmy [Child poverty: the impact of war on the state of households with children]. Retrieved from: <https://www.unicef.org/ukraine/media/38966/file/Child%20Poverty%20full%20version%206%20April%202023%20ukr.pdf> [in Ukrainian].

14. Chekhovska, I.V. (2017). Sotsialnyi zakhyst odynokykh materiv: analiz osnovnykh polozhen zakonodavstva [Social protection of single mothers: analysis of the main provisions of the legislation]. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka) – International Legal Bulletin: Current Problems of Modernity (Theory and Practice)*, 1 (5), 191–201 [in Ukrainian].

15. Chekhovska, I.V. (2010). Teoretyko-metodolohichni aspekty doslidzhennia problem suchasnoi simeinoi polityky Ukrainy [Theoretical and methodological aspects of research into the problems of modern family policy in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy (ekonomika, pravo) – Scientific Bulletin of the National University of the State Tax Service of Ukraine (Economics, Law)*, 1 (48), 229–238 [in Ukrainian].

16. Chekhovska, I.V. (2011). Derzhavna sotsialna dopomoha sim'iam v Ukraini: analiz pravozastosovnoi praktyky [State social assistance to families in Ukraine: analysis of legal practice]. *Universytetski naukovyi zapysky – University scientific notes*, 4, 255–261 [in Ukrainian].

17. V Ukraini planuiut zbilshyty vyplaty pry narodzhenni dytyny [In Ukraine, they plan to increase payments at the birth of a child]. *Socportal*. Retrieved from: <https://socportal.info/ua/news/v-ukraini-planuiut-zbilshyti-viplati-pri-narodzhenni-ditini> [in Ukrainian].

18. Derzhavnyi veb-portal biudzhetu dla hromadian [State budget web portal for citizens]. *Open budget*. Retrieved from: <https://openbudget.gov.ua/?month=5&year=2024&budgetType=NATIONAL> [in Ukrainian].

19. Biudzhetni vydatky na okhoronu zdorov'ia zrostut do 224 mlrd hrn u 2022 rotsi (2022). [Budget expenditures on health care will increase to 224 billion UAH in 2022]. Kyiv. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/byudzhetni-vidatki-na-okhoronuzdorovya-zrostut-do-224-mlrd-grn-u-2022-roci-roman> [in Ukrainian].

20. Fedorovych, I.M. (2017). Theoretical and practical principles of realization of health insurance in Ukraine. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 23 (2), 76–80 [in English].

21. Derzhbiudzhets-2024: zahalni pokaznyky ta vydatky na okhoronu zdorov'ia [State budget-2024: general indicators and expenditures on health care]. *Apteka. Online.ua*. Retrieved from: <https://www.apteka.ua/article/681435> [in Ukrainian].

22. Konventsiia pro prava dytyny [Convention on the Rights of the Child]. *Database (DB) "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada (VR) of Ukraine*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].

23. Yevropeiska sotsialna khartiia [European Social Charter]. *Database (DB) "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada (VR) of Ukraine*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text [in Ukrainian].

24. Pro skhvalennia Stratehii podolannia bidnosti: rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy vid 16.03.2016 r. № 161-r. [On approval of the Poverty Reduction Strategy: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 16.03.2016 No. 161-p.]. *Database (DB) "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada (VR) of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

25. Pro zatverdzhennia Metodyky kompleksnoi otsinky bidnosti: nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy, Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy, Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy vid 18.05.2017 r. № 827/403/507/113/232 [On approval of the Methodology for comprehensive poverty assessment: Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine, the State Statistics Service of Ukraine, the National Academy of Sciences of Ukraine dated 05/18/2017 No. 827/403/507/113/232]. *Database (DB) "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada (VR) of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17#Text> [in Ukrainian].

26. Sotsialno-ekonomichnyistandomohospodarstv Ukrainy (zarezultatamy zahalnoderzhavnoho vybirkovoho obstezhennia sotsialno-ekonomichnoho stanu domohospodarstv (OSED), provedenoho u hrudni 2023 roku-liutomu 2024 roku). [Socio-economic status of households in Ukraine (based on the results of the nationwide sample survey of the socio-economic status of households (SES), conducted in December 2023 – February 2024). Retrieved from: [https://www.unicef.org/ukraine/media/46041/file/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B8%CC%86%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%2025.07.24%20\(1\).pdf.pdf](https://www.unicef.org/ukraine/media/46041/file/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B8%CC%86%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%2025.07.24%20(1).pdf.pdf) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 10.12.2024

Chekhovska I., Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Civil Law and Procedure of the State Tax University (Irpın, Ukraine)

ANALYSIS OF TRENDS AND DETERMINANTS OF CHILD POVERTY IN UKRAINE

The study conducted a comprehensive analysis of child poverty trends in Ukraine, based on which it was concluded that child poverty rates are significantly higher in families: large families (with three or more children); single-parent families; young families (with children under 3 years old); internally displaced persons; those living in certain regions: a) rural areas; b) where the highest proportion of children in the population; c) where modern sectors of the economy with high-paying jobs are not widespread; where adults work in the budget sector of the economy and receive low salaries; where there are unemployed person(s); chronically poor. It is proposed to consider child poverty as a violation of the rights of the child guaranteed by the Constitution of Ukraine and international regulatory legal acts due to the failure to provide the conditions necessary for a full and healthy life for children in Ukraine.

The forms of its deprivations are identified, which include: the inability to purchase necessary goods and services; unavailability of medical care and education; unavailability of clean water and sanitary conditions; lack of access to technology, Internet connection and electricity; insufficient level of physical security; lack of opportunities to improve the quality of life and self-development.

International and domestic regulatory legal acts aimed at preventing and overcoming child poverty are analyzed; a conclusion is made about the failure to fulfill the obligations undertaken by our state to guarantee the provision of conditions necessary for a full and healthy life for children in Ukraine.

The determinants of child poverty include general and special ones. Their list is given.

It is proposed to take into account the identified determinants of child poverty when developing draft forecast and program documents, draft regulatory legal acts aimed at overcoming it, which will contribute to the formation of a comprehensive scientifically based approach to overcoming child poverty in the country and its prevention.

Key words: poverty, social exclusion, child poverty, deprivation, martial law, access to medical services, access to educational services, state social support, social payments, social benefits, families with children, children, violations of children's rights, determinants of poverty.

НОТАТКИ

Наукове видання

ВІСНИК

Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

Випуск 4 (108), 2024

Українською та англійською мовами

Коректор І. М. Чудеснова

Комп'ютерне верстання Н. С. Кузнецова

Підписано до друку 26.12.2024 р.

Формат 60×84/8. Гарнітура Book Antiqua.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 17,9. Зам. № 0125/1078

Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.